

รายงานการวิจัยฉบับความก้าวหน้า

เรื่อง

ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิง
พุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

Study the process of weaving silk using the wisdom of designing
Buddhist stone castle patterns of communities
in Sisaket Province.

โดย

พระพรสวรรค์ ใจตรง, ดร.

ผศ. ดร.สุทัศน์ ประทุมแก้ว

พระกัญจน์ กนตธมโม, ดร.

พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

พ.ศ.๒๕๖๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS .....

รายงานการวิจัยฉบับความก้าวหน้า

เรื่อง

ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิง
พุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

Study the process of weaving silk using the wisdom of designing
Buddhist stone castle patterns of communities

โดย

พระพรสวรรค์ ใจตรง, ดร.

ผศ. ดร.สุทัศน์ ประทุมแก้ว

พระกัญจน์ กนตธมโม, ดร.

พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต (ศรีทน)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

พ.ศ.๒๕๖๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS .....

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Progress Research Report

Developing silk weaving products through the wisdom of designing
Buddhist stone castle patterns to create product value for
communities in Sisaket Province.

By

Phra Pornsawan Jaitrong, Asst. Prof. Dr.

Asst. Prof. Dr. Suthat Pratoomkaew

Phra Kan Kantadhammo, Dr.

Phra Saksan Thanayutto (Sithon)

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Sisaket Buddhist

B.E. 2567

Research Project Funded

By Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS .....

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	
กิตติกรรมประกาศ.....	
สารบัญ.....	
สารบัญรูปภาพ.....	
สารบัญแผนภาพ.....	
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ ปัญหาการวิจัย.....	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๓
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๔
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนางานหัตถกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๗
๒.๑.๑ ความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา.....	๗
๒.๑.๒ ความสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนางานหัตถกรรม.....	๙
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการทอผ้าไหมของชุมชน.....	๑๒
๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการทอผ้าไหม.....	๑๒
๒.๒.๒ ความหมายของการทอผ้าไหม	๑๔
๒.๒.๓ กระบวนการทอผ้าไหมไทยกับสถานการณ์โลก.....	๑๕
๒.๒.๔ ความสำคัญของการทอผ้าไหมกับภูมิปัญญาชุมชน.....	๒๑
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบลวดลายผ้าไหมของชุมชน.....	๒๓
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับงานหัตถกรรมผ้าไหมผ่านบทบาททางพระพุทธศาสนา.....	๒๖
๒.๔.๑ ผ้าที่ทรงอนุญาตทั่วไป.....	๒๘
๒.๔.๒ ผ่ากฐิน.....	๓๔

๒.๔.๓	ผ้าบริหาร (ผ้าที่เป็นเครื่องใช้สอยของพระภิกษุ).....	๓๗
๒.๔.๔	อานิสงส์การถวายผ้า.....	๔๐
๒.๕	แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๔๑
๒.๕.๑	ความหมายของการมีส่วนร่วม	๔๑
๒.๕.๒	ความสำคัญของการมีส่วนร่วม	๔๕
๒.๕.๓	รูปแบบการมีส่วนร่วม.....	๔๘
๒.๕.๔	กระบวนการการมีส่วนร่วม.....	๕๑
๒.๕.๕	แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม.....	๕๕
๒.๕.๖	ประโยชน์ของการมีส่วนร่วม.....	๕๖
๒.๖	แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาชุมชน.....	๖๑
๒.๖.๑	ความหมายของเครือข่าย.....	๖๑
๒.๖.๒	การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชน.....	๖๓
๒.๗	สภาพทั่วไปและบริบทของตำบลปะอ่าว อำเภอกุทุมพรพิสัย.....	๖๕
๒.๘	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖๖
บทที่ ๓	วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗๕
๓.๑	รูปแบบการวิจัย.....	๗๕
๓.๒	ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	๗๘
๓.๓	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๗๘
๓.๔	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๘๐
๓.๕	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๐
๓.๖	การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย.....	๘๑
บทที่ ๔	ผลการศึกษาวิจัย.....	๘๒
๔.๑	ผลการวิเคราะห์งานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการ ออกแบบลวดลายผ่านปราสาทหิน.....	๘๒
๔.๑.๑	งานหัตถกรรมผ้าไหมผ่านการออกแบบลวดลายจาก ปราสาทหินโบราณ.....	๘๓
๔.๑.๒	การออกแบบลวดลายผ้าไหมผ่านอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านปะอ่าว.....	๙๐
๔.๑.๓	กระบวนการผลิตผ้าไหมผ่านแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน.....	๙๓
๔.๑.๔	สัญลักษณ์และการสื่อความหมายจากลวดลายการทอผ้าไหม ของชุมชน.....	๑๐๕

๔.๒ ผลการวิเคราะห์กระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบ	
ลดลាយปราสาทหินเชิงพุทธรูปของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ.....	๑๑๓
๔.๒.๑ การสร้างสรรค์ลายผ้าด้วยเทคนิคต่าง ๆ	๑๑๓
๔.๒.๒ วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าไหม.....	๑๑๕
๔.๓ ผลการวิเคราะห์การเสริมสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการการ	
ทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลดลាយปราสาทหินเชิงพุทธรูปของชุมชน	
ในจังหวัดศรีสะเกษ.....	๑๒๐
๔.๓.๑ แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม.....	๑๒๑
๔.๓.๒ แนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหม.....	๑๒๓
๔.๓.๓ แนวทางการสืบทอดการทอผ้าไหม.....	๑๒๔
๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๒๘

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....

๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	
๕.๒ อภิปรายผล.....	
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับการนำไปใช้.....	
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป.....	

บรรณานุกรม.....

ภาคผนวก.....

ผนวก ก หนังสือแนะนำ.....	
ผนวก ข เครื่องมือวิจัย.....	
ผนวก ค ภาพกิจกรรมวิจัย.....	
ผนวก จ รายชื่อผู้ให้ข้อมูล.....	

ประวัติผู้วิจัย.....

สารบัญรูปลูกภาพ

รูปภาพที่ ๔.๑	แสดงลวดลายของผ้าที่ถักดอกมาจากลวดลายปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่.....	๘๔
รูปภาพที่ ๔.๒	แสดงลวดลายของผ้าที่ถักดอกมาจากลวดลายปราสาทบ้านปราสาท.....	๘๕
รูปภาพที่ ๔.๓	แสดงลวดลายของผ้าที่ถักดอกมาจากลวดลายปราสาทวัดสระกำแพงน้อย.....	๘๖
รูปภาพที่ ๔.๔	แสดงลวดลายของผ้าที่ถักดอกมาจากลวดลายปราสาทปรangkū.....	๘๗
รูปภาพที่ ๔.๕	แสดงลวดลายของผ้าที่ถักดอกมาจากลวดลายปราสาทโดนตวล.....	๘๘
รูปภาพที่ ๔.๖	แสดงลวดลายของผ้าที่ถักดอกมาจากลวดลายปราสาทตาเล็ง.....	๙๐
รูปภาพที่ ๔.๗	แสดงภาพตัวอย่างลายผ้าตามโครงสร้างลาย ผ้าลายแบบลายทาง ลายร่างแห ลายขอ ลายโคม ลายประดิษฐ์ และลายผสม.....	๙๒
รูปภาพที่ ๔.๘	แสดงขั้นตอนหรือกระบวนการปลูกหม่อนเพื่อเลี้ยงไหม.....	๙๔
รูปภาพที่ ๔.๙	แสดงขั้นตอนหรือวิธีการการเลี้ยงไหม.....	๙๕
รูปภาพที่ ๔.๑๐	แสดงกระบวนการการสาวไหมดึงเส้นไหมออกจากเปลือกรังไหม.....	๙๖
รูปภาพที่ ๔.๑๑	แสดงกระบวนการและขั้นตอนการฟอกไหม.....	๙๙
รูปภาพที่ ๔.๑๒	แสดงกระบวนการและขั้นตอนการมัดหมี่.....	๑๐๑
รูปภาพที่ ๔.๑๓	แสดงอุปกรณ์ในการทอผ้าไหม.....	๑๐๔
รูปภาพที่ ๔.๑๔	แสดงลวดลายปราสาทหินพันปี.....	๑๐๖
รูปภาพที่ ๔.๑๕	แสดงลวดลายสีข้าวเหนียวทรัพย์.....	๑๐๖
รูปภาพที่ ๔.๑๖	แสดงลวดลายผ้าสังเวียนผู้ครองนคร.....	๑๐๗
รูปภาพที่ ๔.๑๗	แสดงลวดลายปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่.....	๑๐๗
รูปภาพที่ ๔.๑๘	แสดงลวดลายผ้าสังเวียน.....	๑๐๘
รูปภาพที่ ๔.๑๙	แสดงลวดลายเครื่องนาคราช.....	๑๐๘
รูปภาพที่ ๔.๒๐	แสดงลวดลายตระกูลนาคราช.....	๑๐๙
รูปภาพที่ ๔.๒๑	แสดงลวดลายสายน้ำแห่งนาคพิภพ.....	๑๐๙
รูปภาพที่ ๔.๒๒	แสดงลวดลายขิตจกดาวแบบโบราณ.....	๑๑๐
รูปภาพที่ ๔.๒๓	แสดงลวดลายนาคเครื่องพันตัวเข้าพรรษา.....	๑๑๐
รูปภาพที่ ๔.๒๔	แสดงลวดลายขิตจกโบราณ.....	๑๑๑
รูปภาพที่ ๔.๒๕	แสดงลวดลายโบราณสร้อยมาลาดวงดอกไม้.....	๑๑๑
รูปภาพที่ ๔.๒๖	แสดงลวดลายเครื่องพญานาคา.....	๑๑๒

รูปภาพที่ ๔.๒๗ แสดงลักษณะผ้าไหมลายลูกแก้วย้อมดำด้วยผลมะเกลือ.....๑๑๕

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๖
แผนภาพที่ ๔.๑ แสดงขั้นตอนหรือกระบวนการการสาวไหม.....	๙๗
แผนภาพที่ ๔.๒ แสดงขั้นตอนการทอผ้าไหม.....	๑๐๕
แผนภาพที่ ๔.๓ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๒๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบันจังหวัดศรีสะเกษแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๒๒ จังหวัด ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในแถบอีสานใต้ ประกอบด้วย จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนใหญ่มีศิลปทางวัฒนธรรมร่วมกัน แต่อาจมีแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดที่เป็นปลีกย่อยของแต่ละวัฒนธรรม ประเพณี ตลอดทั้งการเป็นอยู่ที่เดินทางอีต ๑๒ ครอง ๒๔ จังหวัดศรีสะเกษมีความโดดเด่นเรื่องการทอผ้าไหมและเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชนที่มีการทอผ้าไหมและลวดลายที่แตกต่างกันออกไป โดยมีกลุ่มชาติพันธุ์ถึง ๔ กลุ่มชาติพันธุ์ เช่น เขมร ส่วย ลาว และเยอ สำหรับวัฒนธรรมการใช้ผ้าและกรรมวิธีการผลิตผ้าไหมมีหลักการเดียวกัน ผ้าที่ทอมากที่สุด คือ ผ้ามัดหมี่ ผ้าขิด ผ้าทอยกดอก มีทั้งฝ้ายและไหม ส่วนลายผ้าที่เป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยมีหลายประการ เช่น ผ้าจีน จะเป็นลายที่ขนานกับลำตัว ซึ่งต่างกับลายผ้าของชาวล้านนาหรือภาคเหนือที่เป็นลายรอบตัว ผ้าขาม้าและผ้าจีน ถือเป็นผ้าพื้นเมืองที่มีการใช้ทั่วไปในภาคอีสาน ลวดลายบนผืนผ้าในแต่ละท้องถิ่นจะสะท้อนความงามที่แตกต่างกันตามความนิยมที่สืบทอดกันมา ศิลปะการสร้างลวดลายบนผืนผ้าไม่มีกำหนดเป็นตำรา แต่ผู้ผลิตจะผูกลายวิจิตรสวยงามขึ้นตามจินตนาการที่ประสพจากความรู้สึกรักและความชอบเป็นการส่วนตัว แต่แฝงด้วยศิลปวัฒนธรรมอันประณีต ละเอียดอ่อน จนก่อให้เกิดเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีการสืบทอดในครัวเรือนจากรุ่นสู่รุ่น

จังหวัดศรีสะเกษ เป็นจังหวัดที่มีการผลิตผ้าทอมือหลายชนิด โดยเฉพาะผ้าไหมย้อมมะเกลือ ถือเป็นผ้าเอกลักษณ์ที่มีความงามไม่แพ้จังหวัดอื่น ลายยอดนิยม คือ ผ้าลายลูกแก้ว ด้วยระยะเวลาที่มีการผลิตมาอย่างยาวนาน ทำให้ผู้ผลิตหลายกลุ่มพยายามคิดค้นลายผ้าไหมหลายลวดลายเพิ่มเติม แต่ยังไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นผ้าเอกลักษณ์ของจังหวัดศรีสะเกษ ในปัจจุบันคนอีสานได้ปรับตัวเข้าสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่มากขึ้น แต่วิถีแห่งเกษตรกรรมอันเป็นรากเหง้าที่แท้จริงไม่ได้เปลี่ยนแปลง ในความเรียบง่ายของการดำรงชีวิตอย่างเกษตรกรได้มีผู้คนจำนวนหนึ่งที่สำรวจอยู่กับการถักทอเส้นใย มีความสามารถในการถักทอผ้าไหมผืนสวยที่ช่วยสร้างงานเสริมรายได้ให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้าไหมจึงเป็นกิจกรรมที่มีความผูกพันกับคนอีสานมาช้านาน และมีพัฒนาการอันเป็นผลมาจากความร่วมมือกันของหลายหน่วยงาน

ในการออกแบบลวดลายผ้าไหมจากแนวคิดลายโบราณอาจเป็นการนำแนวคิดและความเชื่อมาจัดองค์ประกอบใหม่โดยวิธีลดทอนจำนวนลายให้น้อยลง และจัดองค์ประกอบใหม่โดยเฉพาะ

ลวดลายมัดหมี่จากเส้นพุ่ง มีการมัดหมี่หลายหัวในผ้าหนึ่งลาย ในงานออกแบบอาจใช้คอมพิวเตอร์เข้ามาช่วยเพื่อทำให้งานออกมาสะดวกรวดเร็วและเป็นระบบมากขึ้น ซึ่งต่างจากยุคก่อนที่ใช้วิธีการสืบทอดลายด้วยการสอนแบบปากต่อปาก หรือการลอกเลียนแบบจากผ้าเก่า อีกทั้งโปรแกรมคอมพิวเตอร์ จะช่วยให้เกิดสีสันทันและลวดลายที่เหมาะสม สามารถนำไปพัฒนาได้ต่อเนื่อง ช่วยให้การออกแบบรวดเร็วและง่ายขึ้น เมื่อได้ลวดลายแล้ว หลังจากนั้นจึงให้ช่างพื้นบ้านทำการคำนวณการสร้างลำหมี่เพื่อทำการมัดหมี่ ซึ่งกระบวนการการมัดหมี่ มักจะมีปัญหาเล็กน้อยเพราะการทอผ้าหนึ่งลายแต่หลายหัวนั้นทำให้ช่างทอสับสน เพราะเป็นสิ่งที่ช่างทอพื้นบ้านไม่คุ้นเคย ดังนั้น ลายผ้าจากการออกแบบในกระดาษต้องอธิบายรายละเอียดให้ชัดเจน ถึงโครงสร้างของการวางองค์ประกอบศิลป์ใหม่ และในระหว่างทอสิ่งที่ช่างทอผ้าจะต้องระวัง คือ ผ้าทอมีหมี่หลายหัว ช่างทอจึงต้องไม่ให้ลายหมี่ (ลวดลาย) ขาดหรือสับสนกัน นอกจากลวดลายโบราณแล้ว ผู้ออกแบบยังได้นำแนวคิดการพัฒนารูปทรงของศิลปะพื้นบ้านมาเป็นแรงบันดาลใจจากสีสันทันและเงา การแสดงจากหนังตะลุงอีสาน หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า หนังปราโมทย์^๑ โดยการถ่ายภาพขณะที่คณะหนังตะลุงทำการแสดง แล้วนำรูปร่างที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม มาคัดเลือกเพื่อพัฒนาเป็นลวดลายในการทอผ้าด้วยเทคนิคมัดหมี่ และได้ใช้วิธีการตัดทอนรูปร่างของเงาหนังตะลุง เนื่องจากเงามีลายละเอียดไม่เหมาะในการสร้างลวดลายด้วยการมัดหมี่ เมื่อได้ลวดลายที่ต้องการแล้ว ช่างพื้นบ้านจะคำนวณการสร้างลำหมี่ เพื่อทำการมัดหมี่ ซึ่งกระบวนการการมัดหมี่มีปัญหาเนื่องจากเป็นรูปแบบการสร้างลวดลายของรูปทรงอิสระ เพราะเป็นสิ่งที่ช่างทอพื้นบ้านไม่คุ้นเคย นับว่าเป็นอีกวิธีหนึ่งที่คนรุ่นใหม่จะรักษามรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้โดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วย และเชื่อว่าดีกว่าแบบดั้งเดิมที่เคยทำมา

จากการศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยมองเห็นความสำคัญที่จะต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีทางการตลาด จึงมีแรงบันดาลใจในการเขียนงานชิ้นนี้ขึ้นมาผ่านหัตถกรรมลายผ้าไหมด้วยอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ โดยการปรับปรุงคุณภาพลวดลายผ่านขั้นตอนการทำการออกแบบลวดลาย การย้อมสีธรรมชาติ และการสร้างสรรค์ลายผ้าไหมให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชน โดยการออกแบบผ่านลวดลายที่ปรากฏในปราสาทขอมแต่ละแห่งในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการพัฒนาสร้างสรรค์สิ่งใหม่เข้าสู่ตลาด และให้ความสำคัญกับคุณภาพของผ้าไหม ในการนี้จำเป็นต้องมีการทบทวนการพัฒนาที่ผ่านมาจากฝ้ายอมมะเกลือ ผ้าลายลูกแก้ว และผ้าหมัดหมี่ลายต่าง ๆ สู่การพัฒนาตามกระบวนการที่ดีขึ้นกว่าสมัยอดีต ชุมชนมีรายได้และการเป็นอยู่ของชุมชนที่ดีขึ้นด้วยการจัดจำหน่ายผ้าไหมที่ชุมชนในแต่ละหมู่บ้านผลิตและรังสรรค์ขึ้นมา

^๑ศักดิ์ชาย สิกขา, ผศ. ดร., ลายผ้าเอกลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์อุบลกิจ ออฟเซ็ท, ๒๕๕๔), หน้า ๓.

๑.๒ ปัญหาการวิจัย

๑.๒.๑ งานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายผ่านปราสาทหิน มีลักษณะอย่างไร

๑.๒.๒ กระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ มีกระบวนการอย่างไร

๑.๒.๓ การเสริมสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ มีการเสริมสร้างแนวทางการพัฒนาอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษางานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายผ่านปราสาทหิน

๑.๓.๒ เพื่อศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

๑.๓.๓ เพื่อเสริมสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” โดยมีขอบเขตการศึกษา ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑. ศึกษาจากคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก และอรรถกถา

๒. ศึกษาจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ ตำราทางวิชาการเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับงานหัตถกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการทอผ้าไหม แนวคิดและกระบวนการทอผ้าไหม แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าไหม แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบลวดลายปราสาทขอมในการทอผ้าไหม และแนวคิดคิดเกี่ยวกับงานหัตถกรรมผ้าไหมกับบทบาททางพระพุทธศาสนา

๓. ศึกษาจากหนังสือ งานเขียน งานวิจัย งานวิทยานิพนธ์/ดุษฎีนิพนธ์ บทความวิชาการ บทความวารสาร สื่อออนไลน์ และสื่อสิ่งพิมพ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่ ได้แก่

ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ทำการศึกษาเชิงคุณภาพแบบลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อให้ได้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่หลากหลาย โดยมีเกณฑ์การคัดเลือก ดังนี้ เป็นหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมการทอผ้า

ไหมที่หลากหลาย โดยผู้วิจัยพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ทำการวิจัยในเขตพื้นที่บ้านปะอาว ตำบลปะอาว อำเภอกุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย/กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในการหาข้อสรุปหรือแนวทางการปฏิบัติร่วมกันของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) สามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำแนกได้ ดังนี้

๑.๑ ผู้นำท้องถิ่น จำนวน ๑ คน

๑.๒ นักวิชาการด้านพัฒนาชุมชน จำนวน ๒ คน

๑.๓ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล จำนวน ๑ คน

๒. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลภาคชุมชนหรือผู้ให้ข้อมูลทั่วไป จำแนกได้ ดังนี้

๒.๑ ผู้นำชุมชน จำนวน ๑ คน

๒.๒ ชาวบ้านผู้ทอผ้าไหม/ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน ๑๐ คน

รวมจำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น จำนวน ๑๕ คน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระยะเวลาในการทำวิจัย เริ่มดำเนินการตั้งแต่ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๗ เป็นต้นไป

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบ ลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” ครั้งนี้เพื่อให้มีความเข้าใจตรงกันในศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย ผู้วิจัยจึงได้กำหนดความหมายนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

กระบวนการการทอผ้าไหม หมายถึง การแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของที่เกี่ยวกับการออกแบบลวดลายการทอผ้าไหม โดยการจินตนาการจาก ลวดลายที่เกิดจากปราสาทหินที่ปรากฏในจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งผลของการศึกษาเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครั้ง ก่อนจะเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ในครั้งต่อไป และในความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ที่อาศัยภูมิ ปัญญาเดิมเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม มีองค์กร ชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา สมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

ภูมิปัญญา หมายถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เกิดจากผู้รู้หรือนักปราชญ์นำมาถ่ายทอด จากความคิด จินตนาการ และเกิดจากสิ่งที่ได้ประสบพบเจอจากสิ่งที่มีธรรมชาติได้สร้างสรรค์ขึ้น นำมาบอกบอกให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้เพื่อนำไปต่อยอดในการศึกษาค้นคว้าต่อไปในอนาคต

ผ้าไหมเชิงพุทธ หมายถึง ผ้าไหมที่ผ่านการย้อม การได้มาซึ่งผ้าจากการทอศพแล้วนำมาซักทำความสะอาดเพื่อสู่กระบวนการตัดหรือออกแบบเป็นเครื่องนุ่งห่มของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวกับหลักชั้นศีลธรรม หลักสามัคคีธรรม และหลักอิทธิบาท ๔ มาประยุกต์ใช้ในการทอผ้าไหม ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านจะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ในการทำงาน ก่อให้เกิดสมาธิในการทำงาน ซึ่งชุมชนบ้านปะอวามีการรวมกลุ่มผลิตผ้าไหมไว้ถวายพระสงฆ์ในช่วงเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานบุญบวช งานบุญเข้าพรรษา งานบุญออกพรรษา งานบุญกฐิน และการทอผ้าป่า โดยการถวายเป็นผ้าไตรจีวร ผ้าอาบน้ำฝน เป็นต้น

หัตถกรรม หมายถึง งานช่างที่ทำด้วยมือหรืออุปกรณ์ง่าย ๆ อาศัยทักษะและเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก โดยทั่วไปเป็นผลิตภัณฑ์ที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมและศาสนาที่ตนนับถือสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ หัตถกรรมที่ว่าเป็นหัตถกรรมที่เกี่ยวกับการทอผ้าไหม การออกแบบลวดลายผ้าไหมผ่านลวดลายที่ปรากฏในปราสาทขอมหรือปราสาทหินในที่ต่าง ๆ ในจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการออกแบบที่มีความโดดเด่นของชุมชนตามลวดลายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามจินตนาการของผู้ทำ

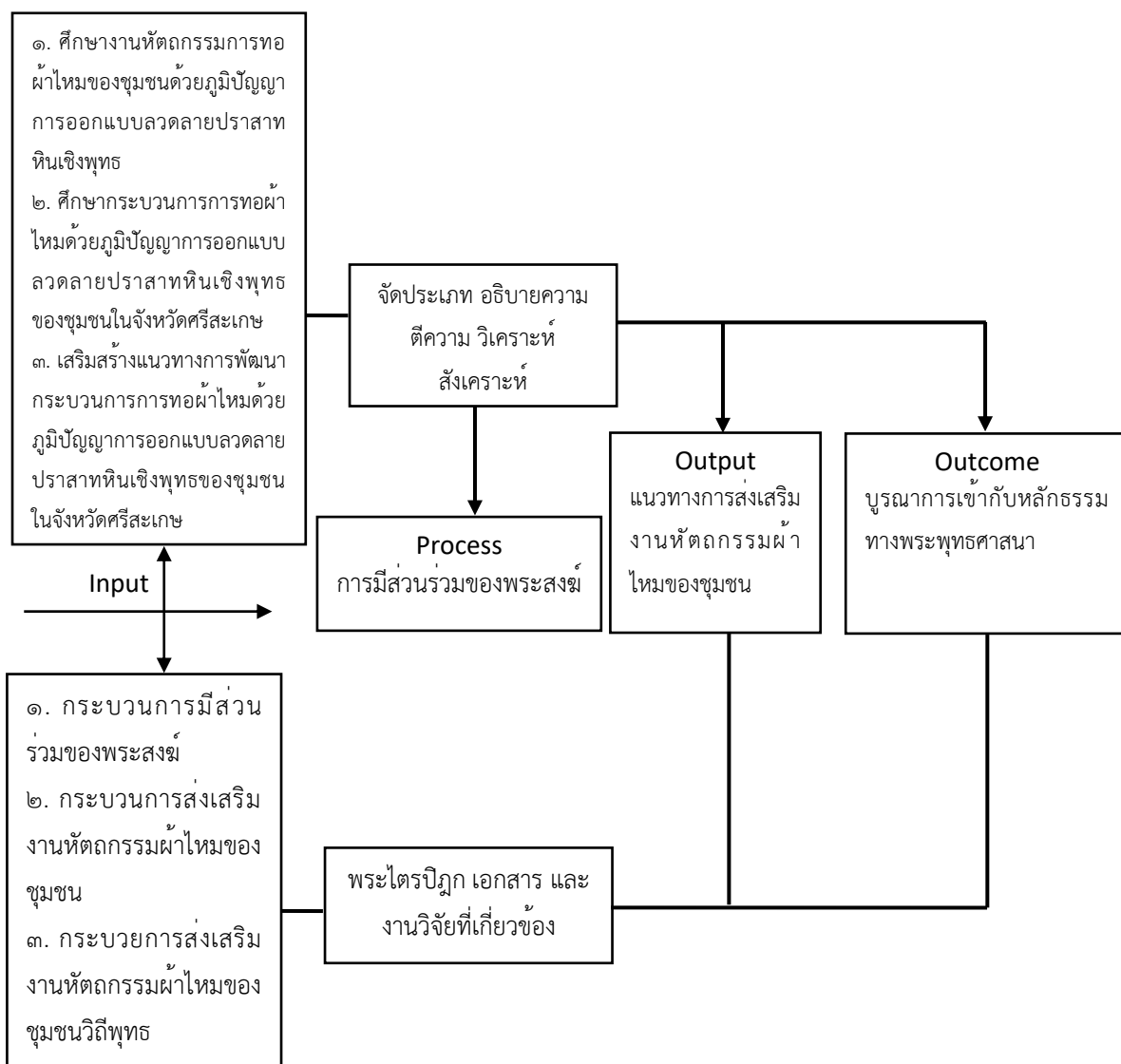
การออกแบบลวดลายปราสาทหิน หมายถึง การออกแบบลวดลายผ้าไหมที่คิดขึ้นมาจากความเข้าใจของผู้ทำหรือที่เกิดจากจินตนาการและความรู้พื้นฐานที่ได้มาจากประสบการณ์ โดยการถอดหรือออกแบบจากสิ่งของที่เห็นและสิ่งที่เป็นมงคล สถานที่ ปราสาท และลวดลายจากการจินตนาการจากของโบราณมาผสมผสานให้เป็นลวดลายของผ้าไหมที่นิยมของคนใช้ในปัจจุบัน

การทอผ้าไหม หมายถึง การทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านปะอว ตำบลปะอว อำเภอกุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ทั้งในด้านการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การผลิตเส้นไหม การฟอกย้อมไหม เทคนิคกรรมวิธีในการทอ เครื่องมือในการผลิต และการแปรรูปเพื่อนำออกสู่การผลิตเพื่อส่งออกสู่ตลาด

ชุมชน หมายถึง ชุมชนบ้านปะอว ซึ่งเป็นสังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนาหรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ ซึ่งมีวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม การเป็นอยู่ร่วมกันอย่างดีงามของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ยึดแนวปฏิบัติที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม เช่น จารีตประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม เป็นต้น

๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในงานวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการตามกรอบแนวคิดที่ปรากฏในรูปภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับงานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธ

๑.๖.๒ ได้กระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

๑.๖.๓ ได้เสริมสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ผู้วิจัยมีความต้องการที่จะศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ โดยมีเนื้อหาที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนางานหัตถกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการทอผ้าไหมของชุมชน
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบลวดลายผ้าไหมของชุมชน
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับงานหัตถกรรมผ้าไหมผ่านบทบาททางพระพุทธศาสนา
- ๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน
- ๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างเครือข่ายชุมชน
- ๒.๗ สภาพทั่วไปและบริบทของตำบลปะอ่าว อำเภอกุทุมพรพิสัย
- ๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนางานหัตถกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพัฒนาคุณภาพชีวิตทุกชีวิตต้องมีการพัฒนาตามหลักของพุทธศาสนา เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งการทำความดี มีคำถามหลาย ๆ คำถามที่ยังสงสัยว่า พุทธศาสนาจะพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนดีแค่ไหน และชีวิตตามแนวพุทธศาสนาคืออะไร สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นคำถามที่เราต้องตอบว่า มุมมองของพุทธศาสนานั้นมองเรื่องอะไร หรือมีทัศนคติต่อเรื่องใด ซึ่งในหัวข้อนี้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการพัฒนาไว้หลายประเด็น ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ลำดับความสำคัญไว้เพื่อที่จะอธิบายและตอบคำถามต่าง ๆ เหล่านี้ การพัฒนาคุณภาพชีวิตได้มีผู้ศึกษาและหาแนวทางในการที่ทำให้ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น มีสภาพความเป็นอยู่ที่เหมาะสม สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข โดยจำแนกระดับความสำคัญของเนื้อหาไว้ดังนี้

การพัฒนา หมายถึง การทำให้มีความเจริญ การทำให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญ การทำให้เจริญต้องมีวิธีการคิด และทำให้สอดคล้องกับหนทางแห่งความเจริญ^๑

การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนรวมทั้งสภาพสิ่งแวดล้อมรอบตัวเราให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการกระทำให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความเสมอภาค การกระจายสิทธิและเสรีภาพผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและทั่วถึงทั้งด้านการเมือง การปกครอง การศึกษา สังคม และเศรษฐกิจ^๒

“ชีวิตที่มีคุณภาพ หมายถึง ชีวิตที่ไม่เป็นภาระและไม่ก่อปัญหาทางสังคม เป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความคิดและความสามารถที่ดำรงสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครองได้อย่างถูกต้อง แก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ซับซ้อนได้ สามารถหาวิธีการที่ชอบธรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนประสงค์ภายใต้เครื่องมือและทรัพยากรที่มีอยู่”^๓

การพัฒนาว่า หมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองและศาสนา ซึ่งเป็นค่าที่เทียบเคียงไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว กล่าวคือ ทุกคนหรือทุกประเทศอาจจะกำหนดมาตรฐานต่าง ๆ กันไปตามความต้องการ และความต้องการในคุณภาพชีวิตนี้ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเวลาและภาวะ”^๔

การพัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้น หรือขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมหรือมนุษย์ก็ได้^๕

การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตรา การเปลี่ยนแปลงด้วยสภาวะ การพัฒนาเป็นสภาวะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตน ได้เต็มที่โดยไม่มีสภาวะครอบงำ เช่น ความบีบคั้นทางการเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ หรือความไม่สมบูรณ์ในอนามัย ทุกคนสามารถที่จะนำเอาศักยภาพของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของไทย เป็นต้น^๖

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นามมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๙๑.

^๒สนธยา พลศรี, *หลักสังคมวิทยา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๙๓.

^๓ชัยวัฒน์ ปัญจพงษ์, *การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕.

^๔ยุพา อุดมศักดิ์, *เรื่องภาวะสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๖.

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, (กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗๙.

^๖จิตยา สุวรรณชฎ, *สังคมวิทยาในวิทยาศาสตร์สังคม*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักวิจัยสถาบัน บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

จะเห็นได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การดำรงชีพของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐานในสังคมหนึ่ง ๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง ได้อย่างมีความสุข โดยมีเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตที่จะต้องมีไว้รองรับ ได้แก่ การมีปัจจัย ๔ ที่ใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างพอเพียงและมีคุณภาพ มีสิทธิเสรีภาพ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ชุมชนจะมีลักษณะเป็นองค์กรชาวบ้านที่จะต้องทำหน้าที่สนองความต้องการให้กับตนเองได้ ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ที่ว่า ชุมชนจะต้องมีโครงสร้างประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ อย่างคงทนและต่อเนื่องพอสมควร ชุมชนต้องมีหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งต่อสังคม และโครงสร้างของชุมชนที่ปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ทุกโครงสร้างขึ้นอยู่กับความเห็นพ้องต้องกันของมวลสมาชิก เป็นต้น

๒.๑.๒ ความสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนางานหัตถกรรม

หัตถกรรมประกอบด้วยสาระสำคัญ ได้แก่ ความหมายและความเป็นมาของหัตถกรรม ลักษณะของหัตถกรรมไทย และประเภทของหัตถกรรมไทย โดยความหมายของหัตถกรรม (Handicraft) หมายถึง การทำด้วยมือ เกิดจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้าน ช่างฝีมือช่างในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยมุ่งประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน ความรู้ในการสร้างงานหัตถกรรมมักได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมาภายในครอบครัวหรือท้องถิ่น และการสืบทอดต่อเนื่องกันมายาวนาน จนมีชื่อเสียงเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อในท้องถิ่น ส่วนความประณีตขึ้นอยู่กับผู้ทำเป็นหลักว่าจะมีจิตใจที่ละเอียดอ่อนมีฝีมือประณีตเพียงใด จนนำไปสู่การสร้างงานที่มีคุณค่ากลายเป็นศิลปหัตถกรรมที่สวยงามแฝงด้วยสุนทรียภาพ และภูมิปัญญาของผู้สร้างไว้ในงาน คุณค่าของงานหัตถกรรมไทย แต่เดิมงานส่วนใหญ่ไม่ได้ทำเป็นอาชีพผลผลิตที่เกิดขึ้นเพื่อเก็บไว้ใช้สอยในครัวเรือน ตอบสนองต่อความจำเป็นในการดำรงชีพ แต่เมื่อเหลือจากการใช้สอยแล้วจึงจะนำไปขายเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นผลผลิตอย่างอื่น

หัตถกรรมเป็นงานที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านจิตใจและทางวัตถุ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) ที่มีกระบวนการทัศน์หรือองค์ความรู้ของคนหรือกลุ่มคนในถิ่นใดถิ่นหนึ่ง อันเกิดจากการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษหรือจากประสบการณ์ที่ผ่านการกลั่นกรอง สังสม คติวิเคราะห์และนำมาใช้จนบังเกิดผล โดยอาศัยการเรียนรู้ที่มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต เป็นรากฐานของความรู้ ชาวบ้านที่มีลักษณะเป็นนามธรรมและรูปธรรม^๓ ตลอดจนการถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลัง และในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรม นั้นเป็นองค์ความรู้ที่ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์ไว้ให้แก่คนรุ่นหลังดังนั้น หัตถกรรม จึงหมายถึง การทำด้วยมือ อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้านช่างฝีมือช่างในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง โดยมุ่งประโยชน์ใช้

^๓โกวิท พวงงาม, การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๙๘.

สอยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องทั้งด้านจิตใจและวัตถุ เป็นความผูกพันระหว่างครอบครัว ค่านิยม ความงาม การศึกษาการสั่งสอนความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไสยศาสตร์ ปราภฏการณ์ธรรมชาติ และยารักษาโรคลักษณะของหัตถกรรมไทยเป็นงานที่อาศัยทักษะฝีมือความละเอียด ประณีต และความคิดสร้างสรรค์ในการทำงาน ซึ่งต้องอาศัยระยะเวลา ในการฝึกฝนจึงจะได้ชิ้นงานที่มีคุณค่า จารุวรรณ รัตนโกศา ได้กล่าวถึงลักษณะของหัตถกรรมไว้ ๕ ลักษณะ ดังนี้

๑) หัตถกรรมไทยเป็นงานที่ทำอยู่ภายในอาคารของบ้านเรือนหรือภายนอกอาคาร แต่อยู่ใกล้บ้านและอาคารไม่มีลักษณะที่จะเรียกได้ว่าเป็นโรงงานอุตสาหกรรม

๒) ส่วนใหญ่เป็นงานที่ใช้เวลาวางจากการประกอบอาชีพหลักหวังประโยชน์เพื่อนำส่วนที่เกิดความต้องการไปขายหารายได้พิเศษสำหรับครอบครัว

๓) โดยปกติจะใช้แรงงานของตนเอง แต่ก็อาจมีการจ้างแรงงานนอกบ้างแต่เป็นแบบชั่วคราว

๔) วัตถุดิบที่ใช้มักมีอยู่ในภูมิภานั้น

๕) กรรมวิธีการผลิตมักเป็นแบบดั้ง

เดิมตามธรรมดาจะใช้เครื่องทุ่นแรงน้อยที่สุดหรือไม่ใช้เลย หัตถกรรมไทยถือเป็นการเริ่มต้นของมนุษย์ในการใช้ฝีมือ ภูมิปัญญา และความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างงานหัตถกรรมไทยให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยและสภาพการดำรงชีวิต โดยการถ่ายทอดความรู้กันภายในครอบครัว จากบรรพบุรุษโดยตรง มีกระบวนการที่เรียบง่ายสามารถนำวัสดุจากท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้^๔

การผลิตหัตถกรรมส่วนใหญ่มุ่งเน้นประโยชน์ใช้สอยในการดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมเป็นหลัก โดยความสอดคล้องกับรสนิยมการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนเชื้อสายดั้งเดิม วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีการตั้งถิ่นฐานและอุปนิสัยของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่ง วิวัฒน์ชัย บุญยศักดิ์^๕ ได้กล่าวถึงงานหัตถกรรมไทยตามกรรมวิธีการผลิตไว้ ๒ แบบดังนี้

๑) หัตถกรรมท้องถิ่นหรือหัตถกรรมพื้นบ้าน เกิดจากการผลิตของชาวบ้านภายในท้องถิ่นหรือครอบครัวมีเทคนิคการผลิตที่ได้จากการถ่ายทอดในครอบครัวหรือบรรพบุรุษจนเกิดความชำนาญได้ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่าความงามและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น สะท้อนถึงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของกลุ่มชนในท้องถิ่นนั้น ๆ สำหรับการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านส่วนใหญ่มุ่งเน้นประโยชน์ใช้สอยในการดำรงชีวิตเป็นหลัก ได้แก่ การทอผ้าในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฯลฯ

^๔มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, เอกสารการสอนชุดประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๘.

^๕วิวัฒน์ชัย บุญยศักดิ์, ลู่ทางการพัฒนาศิลปหัตถกรรม, จุลสารการท่องเที่ยว, (๒ เมษายน ๒๕๓๓):

๒) ศิลปหัตถกรรม เป็นการผลิตงานหัตถกรรมที่มุ่งเน้นความงามทางศิลปะมากกว่าประโยชน์ใช้สอยโดยใช้ฝีมือที่พิถีพิถัน วิจิตรบรรจง และประณีตละเอียดอ่อน เพื่อให้ได้ผลงานที่สวยงามมีลักษณะเด่นเฉพาะตัว บ่งบอกถึงความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและความ เป็นเลิศทางศิลปะสำหรับการผลิตงานหัตถกรรมที่เน้นความสวยงามเป็นหลัก เริ่มขึ้นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะมหากษัตริย์ทรงใช้เป็นเครื่องราชบรรณาการแก่พ่อค้าหรือกษัตริย์ต่างชาติ เพื่อเป็นการสร้างสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ และเป็นการแสดงความเป็นเอกลักษณ์ทางศิลปหัตถกรรมไทยให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของชาวต่างประเทศ สำหรับงานหัตถกรรมที่มีชื่อเสียงในด้านศิลปหัตถกรรมไทยหรือความงดงามประณีต

รัฐบาลได้กำหนดประเภทของหัตถกรรมไทยในโครงการปีศิลปหัตถกรรมไทย ๒๕๓๑-๒๕๓๒ โดยแบ่งออกเป็น ๑๒ ประเภท^{๑๐} ดังนี้ ได้แก่

- ๑) เครื่องจักสาน
- ๒) เครื่องปั้นดินเผา
- ๓) เครื่องเรือนหวาย
- ๔) เครื่องหนัง
- ๕) เครื่องใช้ทองเหลืองและทองลงหิน
- ๖) เครื่องถมเงินถมทอง
- ๗) ดอกไม้ประดิษฐ์
- ๘) ผ้าฝ้ายและผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้าย
- ๙) ผลิตภัณฑ์ไม้
- ๑๐) ผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ผ้าไหม
- ๑๑) ตุ๊กต้ายัดนุ่น
- ๑๒) อัญมณีและเครื่องประดับ

ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าหัตถกรรมไทยแบ่งได้หลายประเภท และหลายลักษณะตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะหัตถกรรมการทอผ้าไหม ทั้งนี้เนื่องจากเป็นหัตถกรรมไทยที่มีความสวยงาม และความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยมาช้านาน และเป็นพื้นฐานที่สำคัญทางวัฒนธรรม หัตถกรรมการทอผ้าไหม ถือว่าเป็นภูมิปัญญาไทยและงานศิลปหัตถกรรมอย่างหนึ่ง ที่มนุษย์คิดวิธีการต่าง ๆ ขึ้น โดยสร้างรูปทรงของสิ่งประดิษฐ์ขึ้นตามความประสงค์ในการใช้สอย ประสานกับขนบประเพณี ความเชื่อ ศาสนา และวัสดุในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นต้น

^{๑๐}กุลวดี เจริญวงศ์ และคณะ, การติดตามและประเมินผลโครงการปีศิลปหัตถกรรมไทย ๒๕๓๑-๒๕๓๒, (สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓), หน้า ๗.

จะเห็นได้ว่า จากการศึกษาที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาในเบื้องต้นนั้น จะนั้นประกอบไป องค์ประกอบหลักที่เกี่ยวข้อง ๓ ประเด็นคือ ๑. ด้านความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ๒. ด้านกระบวนการจัดการความรู้ และ ๓. ด้านเงื่อนไข โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษา คือ ๑) เป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมการทำผ้าไหมในการผลิตสินค้าเพื่อจำหน่ายและใช้ภายในชุมชน ๒) เป็นวิสาหกิจชุมชนทำผ้าไหมที่จดทะเบียนอย่างเป็นทางการต่อสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนจังหวัด และ ๓) เป็นวิสาหกิจชุมชนผ้าไหมที่ผ่านการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชนจากสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนจังหวัด

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการทอผ้าไหมของชุมชน

ผ้าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิต และมีบทบาททางสังคมหลายอย่าง ทั้งปัจจัยขั้นพื้นฐาน คือ เป็นเครื่องนุ่งห่ม สัญลักษณ์ของท้องถิ่นด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินใหม่ที่ปรากฏในภาพเขียนสีบนผนังถ้ำ ปรากฏลวดลายบนผืนผ้าที่ถ้ำผีหัวโต จังหวัดกระบี่ พบภาพเขียนสีรูปคนสวมบุรณ ๒๒ ภาพ และ อีก ๖ ภาพ ไม่สวมบุรณ ซึ่งเป็นรูปคนสวมเสื้อผ้าและมีลวดลายประดับ และมีลวดลายแตกต่างกัน บางลายเป็นจุด บางลายเป็นลายซิกแซก บางลายเป็นลายบังใหญ่ ๆ และมีบางรูปที่สวมผ้าชุดยาว ตั้งแต่ศีรษะจนคร่อม เท้ามีลวดลายเป็นลายขวางคล้ายการทอมัดหมี่เส้นยืน เป็นต้น จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แห่งนี้ แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีการรู้จักคิดค้นลวดลายการทอผ้ามานานแล้ว ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการทอผ้าไหม

ผ้าไหม มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบครั้งแรกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคสำริด คือ พบเศษผ้าติดอยู่กับกำไลสำริดที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี^{๑๑} อายุของผ้าคงจะมีอายุเท่ากับอายุของกำไล ประมาณ ๓,๐๐๐ ปี^{๑๒} ที่น่าสังเกต คือ เทคโนโลยีการทอผ้าควรจะมีมาก่อน เพราะการทอผ้ามีหลายขั้นตอนและต้องมีการฝึกฝนเรียนรู้ให้เกิดความชำนาญมาก่อนที่จะมีผืนผ้าปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์นี้ และที่เขื่อนเจ้าเพชร จังหวัดกาญจนบุรี พบติดอยู่ด้านในคลองมโหรีที่กทอแบบ ลายขัดด้วยไหม จากร่องรอยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามนุษย์รู้จักการใช้เส้นใยในการทอผ้า คือไหม และป่าน กัญชา และผ้ามีความสำคัญในการทอเครื่องมือและเครื่องประดับ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตมนุษย์นั่นเอง

^{๑๑}ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ, ภูษาวิจิตร, (โครงการพัฒนาหัตถกรรมผ้าไทยในชนบท: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล, ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^{๑๒}วิกิพีเดีย, ผ้าไหมไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/ผ้าไหมไทย> [๒๕ มกราคม ๒๕๖๗].

การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยในภาคอีสานสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอดีตประเทศไทยยังไม่มีการพัฒนาภาคการเกษตรอย่างมีระบบเท่าใดนัก จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ มีแนวคิดที่จะส่งเสริมการเลี้ยงไหมในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และการทอผ้าไหมส่งเป็นสินค้าออก ได้มีการวางแผนงานพัฒนาเกษตรแบบมีวิชาการเริ่มต้นด้วยกรมช่างไหม กระทรวงเกษตรพานิชการ การทอผ้าในสมัยนั้น เป็นการทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือนเท่านั้น ประกอบกับมีผ้ามาจากต่างประเทศเข้ามาขายในราคาถูก ไม่จำเป็นต้องทอผ้าใช้ ยิ่งหลังการทำสัญญาเบาริงแล้ว สินค้าต่าง ๆ โดยเฉพาะผ้าได้เข้ามาขายเป็นจำนวนมากทำให้ความนิยมการทอผ้าลดลง รัฐบาลจึงได้มีการพัฒนาเกี่ยวกับไหมรวมทั้งมีการจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น ซึ่งมีพัฒนาการ ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ รัฐบาลจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นมาสำรวจการทำไหม ผลการสำรวจทำให้ทราบถึงปัญหาของชาวอีสานไม่สามารถพัฒนาให้ผ้าไหมเป็นสินค้าได้ เพราะพันธุ์ไหมไม่ดี การปลูกหม่อนและการเลี้ยงไหมขาดการเอาใจใส่ดูแล และไม่เป็นที่ไปตามหลักวิชาการ ตัวไหมมีโรคและประชาชนไม่รู้จักรักษาป้องกัน ตลอดจนเครื่องสาวไหมโบราณเกินไป

ปี พ.ศ. ๒๔๔๕ รัฐบาลให้กระทรวงเกษตรธิการตั้งกรมช่างไหมขึ้นที่ตำบลศาลาแดง กรุงเทพฯ ซึ่งมีพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนาพงษ์ เป็นอธิบดีกรมช่างไหมคนแรก และต่อมาได้รับการยกย่องให้เป็นพระบิดาแห่งวงการไหมไทยโดยมีวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหารเป็นที่ตั้งกรมช่างไหม ปรับปรุงและผสมพันธุ์ไหมให้ดีขึ้น และมีการจัดฝึกอบรมการสาวไหมด้วยเครื่องสาวของญี่ปุ่น

ปี พ.ศ. ๒๔๔๗ รัฐบาลตั้งโรงเรียนช่างไหมเพื่อฝึกอบรมคนไทยให้เป็นช่างไหมแทนช่างไหมญี่ปุ่น และขยายสาขาของช่างไหมไปตั้งที่เมืองนครราชสีมา และบุรีรัมย์ ซึ่งทั้งสองสาขาจะสอนให้ประชาชนรู้จักวิธีเลี้ยงไหม สาวไหม และทำสวนหม่อนที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ

ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ส่งเสริมให้ประชาชนที่ผ่านการฝึกอบรมแล้วสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติงานที่บ้านได้ แนวการส่งเสริมไหมนี้ได้เริ่มฝึกหัดโดยมีการจัดตั้งกองช่างไหมที่เมืองพุทไธสง สุวรรณภูมิ รัตนบุรี พัทลุงภูมิพิสัย ชัยภูมิ จัตุรัส ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี

ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายในกระทรวงเกษตรธิการอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงเสนาบดีใหม่ การส่งเสริมได้หันมาเน้นแก้ปัญหาเรื่องที่ดิน การบำรุงไหมเริ่มถูกตัดงบประมาณ โดยเห็นว่าผลที่ได้ไม่คุ้มกับการลงทุน ประกอบกับขณะนั้นการเลี้ยงไหมกำลังประสบปัญหา คือ ตัวไหมเป็นโรค ประกอบกับประชาชนไม่นำความรู้ที่ได้ไปใช้ ในที่สุดในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ รัฐบาลก็ประกาศยุบกองช่างไหม^{๑๓}

^{๑๓}นิติ กสิโกศล, การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยในภาคอีสาน : รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๕), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๖-๗.

จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทางราชการได้กลับมาส่งเสริมการเลี้ยงไหมอีกครั้ง โดยได้จัดตั้งโรงงานสาวไหมขึ้นเป็นแห่งแรกที่จังหวัดนครราชสีมา ต่อมาโรงงานประสบปัญหาทางวัตถุดิบ เนื่องจากราษฎรไม่มีความชำนาญในการเลี้ยงไหม ประกอบกับพันธุ์ไหมที่ทางการส่งเสริมให้ราษฎรเลี้ยง ผลผลิตที่ออกมาได้ไม่ดีเท่าที่ควร มีเส้นใยสั้นและเป็นปุย ใช้กับเครื่องจักรที่สั่งซื้อมาจากต่างประเทศได้ไม่ดี อุตสาหกรรมการผลิตเส้นใยไหมก็ได้รับผลกระทบจนกระทั่งเกิดสงครามมหาเอเซียบูรพา กิจการสาวไหมจึงต้องยุติลง^{๑๔}

จะเห็นได้ว่า การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ตลอดจนการทอผ้าไหมได้มีการพัฒนาในพื้นที่ภาคอีสานมานานแล้ว โดยเฉพาะพื้นที่อีสานใต้ได้มีการจัดตั้งกองช่างไหมทั้งที่นครราชสีมา บุรีรัมย์ และขยายไปยังพื้นที่ใกล้เคียง และเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไปแล้วว่า การทอผ้าไหม การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมยังมีปรากฏให้เห็นในพื้นที่ดังกล่าว ปัจจุบันการพัฒนาดังกล่าวอาจเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดการทอผ้าไหมให้ตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้ก็ว่าได้

๒.๒.๒ ความหมายของการทอผ้าไหม

การที่จะได้ผ้ามาแต่ละผืนนั้นมีการทอหลายขั้นตอน ประกอบกับความประณีตและความชำนาญของช่างทอจึงจะได้ผ้าที่ทรงคุณค่า ซึ่งมีแนวคิดและกระบวนการทอผ้าไหม^{๑๕} ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาดังนี้

ผ้าไหม เกิดจากคำสองคำ คือ คำว่า “ผ้า” และคำว่า “ไหม” ซึ่งไหมจัดได้ว่าเป็นผ้าประเภทหนึ่ง ดังที่ผู้วิจัยจะได้ทำการวิเคราะห์ต่อไป ดังนี้

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสสมหาเถระ) ได้กล่าวถึงความหมายของ “ผ้า” และคำว่า “ไหม” ไว้ในหนังสือพจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลางไว้ดังนี้

ผ้า (ผ่า) หมายถึง สิ่งที่ทอด้วยด้ายไหม หรือใยวิทยาศาสตร์อื่น ๆ^{๑๖}

ไหม หมายถึง ใยของฝักหม่อนที่ดึงออกมาจากรังของตัวไหมเพื่อใช้ทอผ้าและอย่างอื่น เครื่องนุ่งห่มที่ทอด้วยไหม เรียกว่า ผ้าไหม^{๑๗}

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของ “ผ้า” และคำว่า “ไหม” ไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ไว้ดังนี้

^{๑๔} นวลแข ปาลิวนิช, ความรู้เรื่องผ้าและเส้นใย (ฉบับปรับปรุงใหม่), (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๑.

^{๑๕} ทรงพันธ์ วรรณมาศ, ผ้าไทยลายอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๗๐-๗๗.

^{๑๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสสมหาเถระ), พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๔.

^{๑๗} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสสมหาเถระ), พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง, หน้า ๔๖๖.

ผ้า หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยใย เช่น ผ้าฝ้าย ไหม ขนสัตว์ โดยวิธีทอหรืออัดให้เป็นผืน มีเรียกตามลักษณะสิ่งที่ใช้ทำ เช่น ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์^{๑๘}

ไหม หมายถึง ชื่อผีเสื้อชนิด Bombyx mori ในวงศ์ Bombycidae ตัวอ่อนป้อมมีขนสีขาวและสีครีมคลุมเต็ม ปีกมีลายเส้นสีน้ำตาลอ่อนพาดตามขวางหลายเส้น ตัวหนอนสีขาวหรือครีมกินใบหม่อนได้อย่างเดียว เมื่อโตเต็มที่จะถักใยหุ้มดักแด้ ซึ่งใยนี้สามารถนำมาสาวเป็นเส้นไหม นำมาทอเป็นเสื้อผ้าได้ ใยของสัตว์ชนิดนี้เรียกว่า ไหม เรียก เครื่องนุ่งห่มที่ทำด้วยไหมนี้ว่า ผ้าไหม^{๑๙}

๒.๒.๓ กระบวนการทอผ้าไหมไทยกับสถานการณ์โลก

โลกรู้จักผ้าไหมกันมานานนับพันปี เส้นทางสายไหมโลกยุคโบราณทอดยาวจากจีนไปสิ้นสุดที่อิสตันบูล^{๒๐} ปัจจุบันผ้าไหมเป็นที่นิยมไปทั่วโลกและมีหลายประเทศที่มีการทอผ้าไหมของตัวเอง จนกระทั่งมีการรวมตัวกันจัดตั้งสำนักงานกรรมาธิการหม่อนไหมระหว่างประเทศ (International Sericultural Commission (ISC)) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยมีสำนักงานตั้งอยู่เมืองลีออง ประเทศฝรั่งเศส และประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ปัจจุบันมีสมาชิก ๓๐ ประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์หลักของการจัดตั้งสำนักงานกรรมาธิการหม่อนไหมระหว่างประเทศ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการศึกษาพัฒนาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมทั้งในภาครัฐและภาคเอกชนของประเทศสมาชิก ดังนี้

๑. เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนข้อมูลหม่อนไหมในด้านเทคโนโลยีการผลิตและด้านการตลาด
๒. เป็นศูนย์ประสานงานความร่วมมือเพื่อการแลกเปลี่ยนเทคโนโลยีพันธุ์ไหม พันธุ์หม่อน ตลอดจนการทดสอบมาตรฐานและกำหนดมาตรฐานเส้นไหม รังไหม
๓. เพื่อเป็นแหล่งพันธุ์กรรมของหม่อนและไหม
๔. สนับสนุนโครงการศึกษาค้นคว้าวิจัยหม่อนไหม และเป็นองค์กรที่ทำการคัดเลือกผู้ที่เป็นนักวิทยาศาสตร์ นักวิจัย นักพัฒนาในด้านหม่อนไหมเพื่อเสนอรับรางวัลหลุยส์ ปาสเตอร์ อันเป็นรางวัลเกียรติประวัติของวงการหม่อนไหม

การผลิตผ้าไหมยังเป็นไปตามวิถีดั้งเดิม คือ ผลิตไว้ใช้เอง มีขายบ้างเป็นบางส่วน ซึ่งขณะนั้นผ้าไหมไทยไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในตลาดโลกมากนัก แม้กระทั่งคนไทยก็ยังไม่นิยมนำผ้าไหมมาตัดเย็บเสื้อผ้า เพราะผ้าไหมถูกจำกัดวงอยู่ในเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น ต่อมาได้ขยายสู่สามัญ

^{๑๘}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๗๗๗.

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

^{๒๐}ประสมหญิง ชูประยูร, สถานการณ์ผ้าไหมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๕๕), หน้า ๔๖-๔๘.

ชนแต่ก็ถูกวางกรอบให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้ใหญ่นั้น จนหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๙๑ เมื่อ Jim Thomson ชาวอเมริกัน ผู้หลงใหลในผ้าไหมไทย ได้ปรับปรุงคุณภาพผ้าไหมไทยให้ดีขึ้นและฟื้นฟูอุตสาหกรรมไหมไทยขึ้นมาใหม่ และส่งผ้าไหมไทยไปจำหน่ายในตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะที่ประเทศสหรัฐอเมริกา และเป็นจุดเริ่มต้นความนิยมผ้าไหมไทยให้แพร่หลายในหมู่ชาวไทย และชาวต่างประเทศ^{๒๑} ซึ่งความนิยมผ้าไหมไทยที่เพิ่มขึ้นประกอบกับการที่ประเทศต่าง ๆ เช่น ญี่ปุ่น อิตาลี ฯลฯ ที่เคยเป็นผู้นำการผลิตไหมดิบที่สำคัญของโลกหันไปลงทุนในอุตสาหกรรมอื่นแทน จึงลดการผลิตไหมดิบลง แต่ความต้องการเส้นไหมและผ้าไหมในตลาดโลกสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้อุตสาหกรรมทอผ้าไหมไทยขยายตัวขึ้น ราคาเส้นไหมที่เกษตรกรรวมขายได้ในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙ จึงสูงขึ้นทุกปี^{๒๒} ทางราชการจึงส่งเสริมพัฒนาการผลิตไหมด้วยการปรับปรุงพันธุ์ไหมให้สามารถเพิ่มผลผลิต จากเดิมที่ชาวอีสานเลี้ยงไหมพันธุ์พื้นบ้านที่ส่วนใหญ่มีฝักเล็ก เส้นใยน้อย ก็ได้หันมาเลี้ยงไหมลูกผสม ซึ่งเป็นพันธุ์ปรับปรุง ทำให้ได้เส้นไหมมากขึ้น แม้ว่าจะต้องลงทุนในการผลิตเพิ่มขึ้นเพราะการเลี้ยงไหมลูกผสมต้องอาศัยโรงเรือนที่ถูกหลักวิชาการ หม่อนพันธุ์ปรับปรุงที่ให้ใบมากเพียงพอกับความต้องการของตัวไหม และสารเคมีเพื่อกำจัดโรค-ศัตรูไหม ทำให้การเลี้ยงไหมจึงเริ่มเข้าสู่กระบวนการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก

พ.ศ. ๒๕๑๙ มุลินีธิลปาศิพีในพระบรมราชินีนาถฯ ได้รับการจัดตั้งขึ้นเพื่ออนุรักษ์สืบสานและส่งเสริมงานฝีมือภูมิปัญญาไทยทุกแขนง ประกอบกับที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริที่จะส่งเสริมงานฝีมือภูมิปัญญาไทยผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา ผ่าจก ผ่าหางกระรอก ซึ่งเป็นศิลปะอีกแขนงหนึ่งที่ทรงให้ความสำคัญ พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในการเผยแพร่ชื่อเสียงของไทย โดยทรงฉลองพระองค์ด้วยผ้าไหมไทย ไม่ว่าจะอยู่ในประเทศหรือ เสด็จต่างประเทศก็ตาม ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้างกระแสความนิยมไหมไทยในหมู่ชาวไทยและชาวต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น จนมีผู้นิยมสวมใส่ชุดไหมไทยในโอกาสต่าง ๆ ทำให้ตลาดเส้นไหมและผ้าไหมขยายตัวมากขึ้น^{๒๓}

ประเทศไทยได้รับการพิจารณาจากกรมการมห่อนไหมระหว่างประเทศให้เป็นเจ้าภาพจัดการประชุมไหมโลก ครั้งที่ ๑๙ ที่ผ่านมา ระหว่างวันที่ ๒๑ - ๒๕ กันยายน ๒๕๔๕ ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ ซึ่งมีประเทศเข้าร่วมประชุม ๒๓ ประเทศ ในกรณีนี้ ISC ได้ขอพระบรมราชานุญาต

^{๒๑} อดิศักดิ์ สัตว์รานนท์, **ผลิตภัณฑ์ไหม**, (กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายวิจัยสินค้าอุตสาหกรรม กรมเศรษฐกิจพาณิชย์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๐-๕๑.

^{๒๒} สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, **ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น: สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๕-๑๒๕.

^{๒๓} สุภาพรพรหม หาญเทพินทร์, “สู่ทางการพัฒนาการส่งออกผ้าไหมไทยและผลิตภัณฑ์”, **งานวิจัยสินค้าอุตสาหกรรม ๒**, (ฝ่ายวิจัยสินค้าอุตสาหกรรม: กองวิจัยสินค้าและการตลาด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลเหรียญสวัสด์แด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในฐานะที่พระองค์ได้ทรงส่งเสริมพัฒนางานด้านการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมแก่เกษตรกรผู้ยากไร้ ช่วยฟื้นฟู รวมทั้งอนุรักษ์ผ้าไหมพื้นเมือง อันเป็นที่ประจักษ์แก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศได้อย่างแท้จริง กล่าวคือ

๑. สามารถแสดงศักยภาพในด้านหม่อนไหมของประเทศไทยให้เป็นที่ประจักษ์ต่อนักวิชาการหม่อนไหมจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก
๒. สามารถเผยแพร่ผลิตภัณฑ์จากผ้าไหมให้เป็นที่รู้จักและยอมรับของชาวต่างประเทศและชาวไทยได้เป็นอย่างดี
๓. ก่อให้เกิดศูนย์กลางของการสร้างเครือข่ายนักวิชาการ นักวิจัย นักวิทยาศาสตร์ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านกว้างขวางขึ้น
๔. สร้างโอกาสให้ประเทศได้มีโอกาสที่จะเป็นศูนย์กลางความรู้ ทั้งไหมและหม่อน ซึ่งจะเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการศึกษาพัฒนาหม่อนไหมแก่เกษตรกรไทยได้อย่างดียิ่ง
๕. ก่อให้เกิดรายได้เข้าประเทศและเป็นจุดกระจายรายได้ไปสู่เกษตรกรในชนบท
๖. สามารถช่วยประชาสัมพันธ์เสริมให้ชาวต่างประเทศได้รู้จักประเทศไทยมากขึ้นตามนโยบายของการท่องเที่ยว

กระบวนการทอผ้าไหม

การปลูกหม่อน ควรเลือกที่ดินที่มีความชุ่มชื้นพอแต่น้ำท่วมไม่ถึง หม่อนขยายพันธ์ด้วยลำต้นที่แก่พอประมาณ ตัดเป็นท่อน ๆ ยาวประมาณ ๓ ตา พรวนดินใส่ปุ๋ยคอกก่อนปลูก การปลูกหม่อนควรปลูกเป็นแถวเพื่อความสะดวกต่อการกำจัดวัชพืช การดูแลรักษา แต่ละกอห่างกันประมาณ ๒ ศอก การฝังกิ่งพันธ์ควรให้กิ่งพันธ์พื้นดินเล็กน้อยเพื่อที่จะได้แตกกิ่งก้านเป็นต้นใหม่ ถ้ากลบดินปิดหมดจะทำให้กิ่งพันธ์เน่าเสียหรือเกิดเชื้อรา และฤดูการที่ปลูกหม่อน ควรเป็นต้นฤดูฝน หม่อนมีหลายพันธ์ เช่น หม่อนน้อย หม่อนใหญ่ หม่อนใบโพธิ์ หม่อนตาดำ ฯลฯ และหม่อนที่นิยมปลูก คือ หม่อนน้อย และหม่อนตาดำ เพราะให้ใบได้มากการดูแลรักษาหม่อนต้องมีการกำจัดวัชพืชและพรวนดินอยู่เสมอ ให้ปุ๋ยคอก วัตถุประสงค์การปลูกหม่อน คือ การให้หม่อนมีใบดก เพื่อที่จะเก็บให้ตัวไหมกินเป็นอาหาร หม่อนนับจากปลูกใช้ระยะเวลาประมาณ ๑ ปี ก็สามารถเก็บใบได้ ซึ่งมีรายละเอียดและขั้นตอน ดังนี้

๑. การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม

การเลี้ยงไหม ตัวไหมมีวงจรนับจากเป็นไข่ ฟักเป็นตัวหนอนไหมจะลอกคราบ ๔ ครั้ง พอตัวหนอนไหมแก่ ก็จะชักใยทำรังหุ้มตัวเองแล้วตัวไหมก็จะลอกคราบเป็นดักแด้อยู่ในรัง แล้วกลายเป็นผีเสื้อเจาะรังออกมาผสมพันธ์กันพร้อมทั้งวางไข่ฟักเป็นตัวหม่อนต่อไป ซึ่งมีวงจรอยู่ในไข่ ๑๐ วัน เป็นตัวหนอน ๒๒ - ๒๖ วัน เป็นดักแด้ ๘ - ๑๐ วัน เป็นผีเสื้อ ๒ - ๓ วัน รวมระยะเวลา ๔๕ - ๕๒ วัน ตัวไหมที่ฟักมีอายุได้ ๔ - ๕ วัน จะนอนครั้งหนึ่ง เป็นเวลา ๒๔ - ๓๐ ชั่วโมง เรียกว่า

“นอนหนึ่ง” ช่วงที่ไหมนอนก็จะถือโอกาสทำความสะอาดขจัดมูลและเศษใบหม่อน เมื่อตัวไหมตื่นก็จะให้ใบหม่อนโดย การหันใบหม่อนบ้างไปเรื่อย ๆ เมื่อตัวไหมโตก็จะมีการขยายออกไปจะได้จำนวนมากขึ้น จาก ๓-๔-๕ กระดัง และตัวไหมจะเริ่มนอนครั้งที่สอง เรียกว่า “นอนสอง” ในเวลาหนึ่งหรือสองวัน เมื่อตื่นนอน สองใบหม่อนไม่ต้องหันแต่จะให้ทั้งใบ นับจากตื่นนอนสองไป ประมาณ ๗ วันก็จะ “นอนสาม” ผู้เลี้ยงจะเร่งให้ใบหม่อนอย่างเต็มที่ต่อไปอีก ๗ วันก็จะ “นอนสี่” หลังจากนั้นแล้วก็เป็นช่วงที่ตัวไหมสุก (แก่เต็มที่) ตัวจะมีสีแดงหรือสีชมพูนวล เพราะตัวไหมสุก จะไม่กินหม่อนแล้ว ต้องเก็บตัวสุกใส่จ่อ เพื่อให้ทำรังเข้าฝักกลายเป็นดักแด้ เมื่อตัวไหมเข้าฝักในรังราว ๓ วัน ซักใยจนหมดก็เป้นดักแด้ จากนั้นก็จะเก็บรังไหมออกจากจ่อทำความสะอาด ถ้าจะคัดพันธุ์ก็จะเลือกฝักที่มีความสวยงาม สมบูรณ์นับตามจำนวนที่ต้องการ ตัวไหม เป็นตัวการสำคัญที่จะทำให้ได้รังไหมขึ้นมา เกษตรกรผู้เลี้ยงไหมจะทำการเลือกพันธุ์ไหม หรือที่เรียกว่า “ขอแนวหม่อน” ซึ่งหมายถึงพันธุ์ไหม สามารถขอได้จากเพื่อนบ้านที่มีไข่ไหม พันธุ์ไหมที่นำมาเพาะเลี้ยงก็เป็นพันธุ์ไหมพื้นเมืองแต่ข้อด้อยของไหมพันธุ์พื้นเมือง คือ ให้คุณภาพของเส้นใยต่ำไม่เหมือนไหมพันธุ์ทาง หรือที่เรียกว่า “ไหมอุตสาหกรรม”^{๒๔}

๒. การสาวไหม

เป็นการสาวไหมด้วยมือ^{๒๕} ซึ่งเป็นกระบวนการดึงเส้นไหมออกจากเปลือกรังไหม โดยเส้นใยไหมจากหลาย ๆ รังที่ต้ม แล้วนำมาสาวจะถูกพันเป็นเกลียวรวมเป็นเส้นไหม ทั้งนี้อุณหภูมิของน้ำร้อนขณะสาวขึ้นอยู่กับชนิดของเครื่องสาวไหม หากเป็นการสาวไหมในระดับเกษตรกรซึ่งใช้เครื่องสาวที่บ้านอุณหภูมิค่อนข้างสูง ประมาณ ๖๐ - ๘๐ องศาเซลเซียส หากเป็นการสาวไหมด้วยเครื่องจักรอุณหภูมิค่อนข้างต่ำ ประมาณ ๓๗ - ๔๐ องศาเซลเซียส การสาวไหมเพื่อให้ได้เส้นไหมที่มีคุณภาพดีเส้นไหมเรียบสวย มีความเหนียว และเกาะตัวดี ขนาดสม่ำเสมอ ขณะสาวต้องเติมรังไหมอย่างสม่ำเสมอทดแทนรังไหมที่สาวเปลือกหมดไปแล้ว ถ้ารังไหมมีจำนวนมากเกรงว่าจะสาวไม่ทัน ก็จะนำรังไหมออกตากแดดเพื่อให้ดักแด้ตายจะได้ไม่กลายเป็นผีเสื้อ การสาวไหมแบบพื้นบ้านเครื่องมือในการสาวไหม ได้แก่ หม้อ เต่า เครื่องสาวไหม ไม้ร่อนใยไหม ซึ่งการสาวไหมทำให้ได้ไหม ๒ ระดับ

^{๒๔}มหาวิทยาลัยศิลปากร, *ผ้าทอพื้นเมืองในภาคอีสาน*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๖.

^{๒๕}ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติ ฯ ตาก, *การสาวไหม*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://qsds.go.th/qthaisilk_center [๒๑ มกราคม ๒๕๖๗].

๑. ไหมลึบ คือ เส้นไหมที่สาวออกมาจากรังไหมครั้งแรก เป็นการเอาเฉพาะเปลือกพอหมดเปลือกไหมก็พักยกรังไหมเอาไว้ เส้นไหมที่ได้จะมีลักษณะแข็ง เส้นใหญ่และหยาบ เส้นไหมไม่สม่ำเสมอ ถ้านำไปทอจะได้ผ้าชนิดหนา เรียกไหมขั้นนี้ได้อีกอย่างว่า “ไหมขั้นที่สาม”^{๒๖}

๒. ไหมน้อย คือ เส้นไหมที่ได้จากการที่สาวไหมขั้นนอกออกไว้นานแล้วแยกรังไหมออกเพื่อนำมาต้มสาวเป็นครั้งที่ ๒ จะได้เส้นเล็กละเอียดมีขนาดสม่ำเสมอ ไม่มีปมปมเป็นไหมที่สวยงามและมีคุณภาพดี นิยมใช้ทำเป็นเส้นยืน สามารถส่งเข้าประกวดได้และตรงนี้เอง คือ เทคนิคพิเศษขั้นพื้นฐานในการทอผ้าให้สวย คือ เป็นเส้นไหมที่ละเอียดและไม่มีปม (ชี้ไหม) มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ไหมคอกหรือไหมขั้นที่สอง”^{๒๗}

การสาวไหมในชั้นกลางของพักไหม ไหมน้อยจะมีเส้นที่เสมอกัน เครื่องมือในการสาวไหมประกอบด้วย

๑. เครื่องสาวไหม
๒. เต้าไฟสำหรับต้มรังไหม
๓. หม้อสำหรับต้มรังไหมจะเป็นหม้อดินหรือหม้อเคลือบก็ได้
๔. แปรงสำหรับชะรังไหม “ไม้ขึ้น”
๕. ถังใส่น้ำ
๖. ภาชนะรองรับไหมที่สาว เช่น กระบุง หรือกระดิ่ง

การสาวไหมเริ่มการต้มน้ำให้ร้อนด้วยหม้อขนาดวัดโดยรอบปากหม้อประมาณ ๒๕ นิ้ว ปากหม้อนั้นใส่ไม้ไค้ซึ่งเป็นงจักร (ลูกล้อ) เป็นเครื่องจักรสำคัญที่ฟันใยไหมจากฝักไหมหลายฝักเป็นเส้นไหมเส้นเดียวกัน เมื่อต้มเดือดแล้วก็ใส่ฝักไหมที่เตรียมไว้ลงไปลงในหม้อจากนั้นใช้ไม้ขึ้น (ไม้คียบ) ซึ่งมีลักษณะแบน ๆ เพื่อชกใยจากพักไหมให้ทั่วถึงกันและมีความสม่ำเสมอของเส้นไหม เส้นไหมจะถูกพันกับงจักร (ลูกล้อ) เพื่อที่จะกรอไหมให้เป็นเส้นที่มีความเหนียวแน่น โดยผ่านการร่อนด้วยไม้ขึ้นที่คอยเขี่ยฝักไหมให้มีการเคลื่อนไหวกลับไปกลับมาจนใยไหมหมด

ในการสาวไหมเราจะใช้มือทั้งสองมือ คือ มือหนึ่งสาวไหมลงภาชนะ อีกมือหนึ่งถือไม้ขึ้นกดและเขี่ยรังไหมที่อยู่ในหม้อ เพราะรังไหมที่อยู่ในหม้อนั้นลอยถ้าไม่กดไม่เขี่ยไหมก็จะแน่นสาวไม่ออก ถึงจะออกก็ออกเป็นเส้นไหมที่ใหญ่เกินความต้องการ เครื่องสาวไหมทั้งหมด เรียกว่า “เครื่องพวงสาว” การสาวไหมนี้ต้องหมั่นเติมน้ำเย็นลงไปเป็นระยะ ๆ ไม่ควรให้น้ำในหม้อเดือดจนเกินไป จะทำให้ฝักไหมเปื่อยมากไป มีปัญหาในการดึงเส้นไหมไม่ร่อนและจะจมลงก้นหม้อ

^{๒๖}ทรงพันธ์ วรรณมาศ, ผ้าไทย ลายอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๗๕.

^{๒๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

๓. การฟอกไหม

ไหมที่สาวแล้วต้องผ่านกระบวนการปั่นจากภาชนะที่สาวใส่แล้วเข้าถัง เพื่อให้ไหมถูกแบ่งเป็นไต ๆ เพื่อสะดวกต่อการใช้งานในขั้นต่อไป ซึ่งไหมที่ได้ยังมีสีสันทึบไม่เสมอกัน เหลืองแกมบ้าง อ่อนบ้าง หรือเส้นไหมจะมีความแข็งแรงอยู่มาก การฟอกจึงเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งของการนำไหมประกอบกิจอื่น ๆ อุตุนิยมใช้ฝักขม เหง้ากล้วย งวงตาล เอามาหั่นตากแดดให้แห้ง ไม้ซี้เหล็ก ไม้เพกา เป็นต้น แล้วเอามาเผาให้เป็นเถ้าแล้วนำไปแช่น้ำกวนให้เข้ากันตั้งทิ้งไว้ให้เถ้านอนก้นแล้วตักน้ำที่ใสเรียกว่า น้ำต่าง แล้วนำน้ำที่ได้นี้ไปแช่ไหม จากนั้นต้มประมาณ ๒๐ - ๓๐ นาที จึงเอาขึ้นจากหม้อ ล้างในน้ำเย็นให้สะอาด แล้วเอาไหมที่สะอาดนี้ไปกระดุกกับไม้ที่เรียบ เช่น ไม้หลาว เพื่อให้ไหมแห้ง แต่ถ้าไหมยังขาวไม่ได้ที่ก็สามารถแช่น้ำเดิมอีกครั้ง

๔. การมัดหมี่

เมื่อได้เส้นไหมที่ผ่านการฟอกแล้ว ก็จะนำไหมมาพันหลักหมี่ ซึ่งมีลักษณะเป็นไม้กลม ๒ ท่อน ตั้งตรงข้ามห่างกันเท่ากับหน้าผ้าของผ้านุ่งที่จะทอพันไหมไปรอบหลักตามจำนวนที่ต้องการ แล้วจึงนำเชือกมัดเส้นไหมตามลวดลายที่จะประดิษฐ์ จะใช้เชือกกล้วยหรือเชือกฟางก็ได้ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้น้ำสีเข้าเส้นไหมในส่วนที่มัดเวลาย้อม ส่วนที่มัดไว้เมื่อย้อมสีอื่น ๆ แล้ว แก้มัดออกจะเป็นสีเดิม เมื่อผสมผสานกับสีไหมที่ย้อมก็จะมีที่สวยงาม แล้วแก้มัดส่วนที่ต้องการเพิ่มสีอื่น ๆ ได้อีก สีสันทึบขึ้นอยู่กับช่างทอที่มีความชำนาญในการเลือกโทนสีให้เข้ากับไหมแนวยืนหรือทางเครือที่ชาวบ้านเรียกกัน เมื่อได้ลวดลายเรื่องสีเรียบร้อยแล้วก็จะทำการกรอ ต้องกรออย่างประณีตเพื่อไม่ให้เส้นไหมมัดหมี่ขาด มิฉะนั้นจะทำให้กระทบถึงช่วงลายหมี่ทำให้ผ้าไม่สวยงามมีตำหนิได้

๕. การทอ

มัดย้อมและกรอเส้นพุ่งใส่หลอด และเข้ากระสวยเรียบร้อยรวมทั้งเส้นยืนบนกี่ หรือหูกซึ่งเรียบร้อยแล้ว พร้อมทั้งจะเหยียบให้มีช่องพุ่งกระสวยทางเส้นหมี่สลับกันไปมา ทอ หรือตีด้วยพิมให้เส้นหมี่เรียงกันด้วยความแน่นพร้อมกับดูลายหมี่เพื่อให้เกิดความเที่ยงตรงของลายหมี่ ทำไปเรื่อย ๆ จนหมด กระบวนการทอผ้ามีหลายขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การหาวัตถุดิบ คือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ผ้าไหมจะดีหรือไม่ขึ้นตอนนี้ก็สำคัญ เพราะถ้าไหมดีมีคุณภาพก็จะทำให้ผ้ามีคุณภาพ การสาวไหมต้องใช้เทคนิคในการสาวให้มีเส้นสม่ำเสมอเพื่อความสวยงามของผืนผ้า จากนั้นก็จะมีกรฟอกไหม การย้อมสีและการมัดหมี่เพื่อให้ได้ผ้าไหมที่เป็นลาย กว่าจะได้ผ้าไหมแต่ละผืนใช้เวลายาวนานมาก ถ้าจะรวมถึงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทุกขั้นตอนต้องได้รับการเรียนรู้มาเป็น อย่างดีจึงจะเกิดทักษะและความชำนาญ ในความยากลำบากของการทอผ้าทำให้เกิดผลงานที่ทรงคุณค่ายิ่ง สิ่งเหล่านี้ถ้าขาดการสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นหลังก็จะทำให้สูญหายไป

จะเห็นได้ว่า บทบาทของผ้าไหมไทยมิได้เป็นเพียงผลิตภัณฑ์ที่สามารถบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ความเป็นไทยได้เป็นอย่างดีเท่านั้น หากแต่ผ้าไหมเป็นสินค้าที่มีศักยภาพที่จะพัฒนาการ

ผลิตเพื่อส่งออกไปจำหน่ายในเวทีโลก เพราะผ้าไหมยังเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป เป็นการส่งเสริมอาชีพ การทอผ้าให้มีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของผู้ด้อยโอกาสทางสังคมให้ดีขึ้น นับเป็นการพัฒนาที่น่าเอาภูมิปัญญาการทอผ้ามาเชื่อมโยงให้เกิดความยั่งยืนได้ในอนาคต

๒.๒.๔ ความสำคัญของการทอผ้าไหมกับภูมิปัญญาชุมชน

ความสำคัญของบทบาทของผู้หญิงทั้งในชุมชนและประเทศเป็นปัจจัยสำคัญของการ ลดความยากจน การมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจของผู้หญิงจะนำผลประโยชน์อย่างสูงต่อครอบครัวใน ชุมชน อย่างไรก็ตาม หลักความเสมอภาคในประเทศ มีการรองรับโดยกฎหมายและโครงการของ รัฐบาลแต่ก็ไม่ได้นำมาปฏิบัติอย่างเพียงพอ การพัฒนาและส่งเสริมความก้าวหน้าของผู้หญิง มีการคุ้มครองสิทธิตามกฎหมายและใส่ใจต่อผู้หญิง ด้วยการสร้างเงื่อนไขที่จะส่งเสริมให้ผู้หญิงมี สุขภาพที่ดีมีความรู้ความสามารถ จริยธรรม การจ้างงานและสิทธิเสมอภาคกับผู้ชายปราศจากการ ละเมิดทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสถานะทางครอบครัว

ความเป็นมาของการทอผ้าไหมในประเทศ สปป. ลาว บรรดาชนเผ่าของประชาชนลาว กลุ่มหนึ่ง เคยมีถิ่นฐานภูมิลำเนาอยู่ไม่ห่างจากเส้นทางสายไหม ดังนั้น จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจว่าทำไม ชาวลาวจึงมีความเชี่ยวชาญในการทอหูก ปลูกหม่อนเลี้ยงหม่อนไหม มัดหมี่เป็นอย่างดีเมื่ออพยพ เคลื่อนย้ายลงมาอยู่ในดินแดนที่เรียกว่า แหลมอินโดจีน ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานเดิมของชนเผ่ามอญเขมรผู้ มีความชำนาญด้านการจักสาน การทอที่เองอยู่แล้วจึงยังคงรักษาวิธีการทอผ้าด้วยกี่จันสืบทอดมา มีการแลกเปลี่ยนเอาบางเทคนิคจากชนเผ่าเจ้าของถิ่น เช่น การสร้างลายทางเครือ หลายเขา หรือตะ กรอ ซึ่งในจุดนี้ควรจะมีการรักษา เปรียบเทียบอย่างละเอียดอ่อนอีกด้วย^{๒๘}

จังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคอีสานที่มีชื่อเสียงในเรื่องการผลิตผ้าไหม ผ้าไหม ของจังหวัดศรีสะเกษจะมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นทางด้านลวดลายและสีสันทันทีสดใส ฉูดฉาด โดยลวดลาย ของผ้าไหมศรีสะเกษจะเป็นลายที่มีวัฒนธรรมมาจากเขมร ผลิตภัณฑ์ผ้าไหมศรีสะเกษนั้นมีหลายชนิด ได้แก่ ผ้าซิ่น ผ้าคลุมไหล่ ผ้าโสร่ง และผ้าขาวม้า ผ้าขาวม้าเป็นหนึ่งในผลิตภัณฑ์ที่ได้รับความนิยมจาก ผู้ซื้อเป็นอย่างมาก ผ้าขาวม้าที่ผลิตในจังหวัดศรีสะเกษนิยมผลิตหรือทอจากเส้นไหม เนื่องจากจังหวัด ศรีสะเกษมีชื่อเสียงในเรื่องการผลิตและทอผ้าไหม รองจากจังหวัดสุรินทร์ ไม่นิยมผลิตผ้าขาวม้าจาก เส้นฝ้ายเนื่องจากไม่มีแหล่งปลูกฝ้าย ซึ่งลวดลายของผ้าไหมขาวม้าจะเป็นผ้าขาวม้าลายตารางสีแดง ดำ และสีเขียวเข้ม ส่วนผ้าขาวม้าลายสีอื่น ๆ มีการผลิตและจำหน่ายไม่มากนัก ผู้ซื้อส่วนใหญ่จะซื้อ

^{๒๘}ดวงเดือน บุญยาวงส์, ตัวตนผู้หญิงลาวในงานวรรณกรรม, (เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๙๑-๙๒.

ผ้าขาวมาไปนุ่งใส่เอง หรือซื้อไปเป็นของฝาก ของที่ระลึก ของรับไหว้งานแต่งงาน งานประเพณีต่าง ๆ หรือซื้อไปเพื่อตัดใส่เป็นเสื้อผ้าสำหรับนุ่งทำงาน เป็นต้น^{๒๙}

การทอผ้า นับเป็นสถาปัตยกรรมอีกด้วย เพราะช่างทอผ้าต้องออกแบบลายผ้าของตนเอง ขึ้นมาโดยการนำลักษณะต่าง ๆ ของธรรมชาติ เช่น ดอกไม้ดาว เตือน สัตว์ ของใช้มาคิดประดิษฐ์ ประดอยเป็นลายผ้า จนมีชื่อเรียกตามลักษณะของสิ่งของเหล่านั้น เช่น ดอกแก้วผีเสื้อ คันร่ม ขอคำเตือน ขิด ส้ารวจ (จรวด) หงส์ และมีการพัฒนาลายผ้าจากที่คิดให้มีความ ซับซ้อนสวยงามยิ่งขึ้น เช่น ลายขอซ้อนน้อย (เล็ก) ซ้อนใหญ่ ลายดำน้อย ด่านกลาง ด่านใหญ่ หงส์น้อย ลายหงส์ใหญ่ การทอผ้าแต่โบราณจะใช้ใยไหม ใยฝ้ายเป็นวัตถุดิบหลักในการทอผ้า เพราะไม่มีเส้นใยสังเคราะห์อื่นใดที่จะมาแทนเส้นใยไหมและฝ้ายได้ดี บางกลุ่มบางสถานที่ได้นำวัสดุอื่นมาใช้เช่น ป่าน ใบสับประรด ใบเตยหอม ปอ มาทำเป็นวัสดุในการทอผ้า แต่ก็ไม่ได้รับความนิยมเพราะไม่เกิดความนิ่มทำให้ระคายเคืองร่างกาย สู้อยู่ไหมและฝ้ายไม่ได้

ปัจจุบันการทอผ้าพื้นบ้านกระจายไปทั่วทุกภาคแต่ก็เป็นเฉพาะกลุ่ม ได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ รูปแบบของผ้าจะแตกต่างกันไปตามคตินิยม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียม ประเพณีของเชื้อชาติและกลุ่มชน เช่น กลุ่มชนพื้นเมืองล้านนาทางภาคเหนือ นิยมทอผ้าฝ้ายและผ้าไหมที่มีลวดลายด้วยวิธีการยก และจักเป็นส่วนใหญ่ แต่ถ้าเป็นกลุ่มชนคนไทยเชื้อสายไทครั่ง ไทพวน และไทยวน และลาวอีสานนิยมทอผ้าด้วยวิธีจักและมัดหมี่ คนพื้นเมืองในภาคใต้นิยมทอผ้ายก เป็นต้น การจัดประเภทของผ้าทอพื้นบ้านในประเทศไทยอาจแบ่งได้ ๒ ลักษณะ คือ การแบ่งประเภทตามวัสดุที่ใช้และการแบ่งประเภทตามวิธีการทอ

ผ้าทอที่แบ่งตามวัตถุดิบที่ใช้ได้แก่ ฝ้าย และไหม

ฝ้าย เป็นพืชที่ปลูกทั่วไปในทุกภาคของประเทศไทย เป็นพืชเขตร้อน ชอบดินปนทราย และอากาศโปร่ง ไม่ชอบที่ร่ม เส้นใยของฝ้ายจะดูดความชื้นได้ง่าย และเมื่อดูดความชื้นแล้วจะระเหยเป็นไอ ดังนั้น เมื่อสวมใส่เสื้อผ้าที่ทำด้วยผ้าฝ้ายจะมีความรู้สึกเย็นสบาย

ไหม เส้นใยไหมได้จากตัวไหม ซึ่งส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงไหมกันในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคกลาง ตัวไหมมีลักษณะคล้ายหนอน เมื่อแก่ตัวจะชักใยหุ้มตัวของมันเอง เรียกว่า รังไหม รังไหมนี้จะนำมาสาวเป็นเส้นไหม แล้วจึงนำไปฟอกด้วยการต้มด้วยด่างและนำมาสาวกักเพื่อให้ได้เส้นใยไหม หลังจากนั้นจึงนำมาย้อมสีและนำไปทอเป็นผืนผ้าตามที่ต้องการ เส้นไหมมีคุณสมบัติลื่นมัน และยืดหยุ่นได้ดี

^{๒๙}อรนุช นาคชาติ และณัฐสุรางค์ ปุคคะฉนนันท์, “การพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ในการผลิตผ้าไหม ย้อมสีด้วยเมล็ดมะขาม เพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงพาณิชย์: กรณีศึกษาผ้าขาวม้า บ้านทัพกระบือ ตำบลสำโรง อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์”, รายงานวิจัย, (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๖๐), หน้า ๗.

จะเห็นได้ว่า ศิลปหัตถกรรมการทอผ้าไหมเป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่า สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตและพื้นฐานการดำรงชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ความเชื่อเพราะสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบของการทอผ้า นับว่าสามารถรักษามรดกทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษให้มีการสืบทอดต่อไปยังลูกหลาน ภูมิปัญญาในปัจจุบันมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยที่สำคัญของการมีส่วนร่วมให้ภายในชุมชนได้มีโอกาสการเข้าร่วมกิจกรรม แม้จะไม่ได้มีโอกาสในการเข้าร่วมทั้งหมดทุกกระบวนการ ในบางกิจกรรมอาจจะมีส่วนร่วมมากบ้างน้อยบ้างซึ่งก็จะกันไปตาม ความสมัครใจและโอกาสที่เอื้ออำนวย ที่ช่วยกันผลักดันส่งเสริมจากกิจกรรมเพื่อให้เห็นความสำคัญ อีกทั้งเป็นกระบวนการอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ้าทอสู่เยาวชน เมื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงกันอย่างต่อเนื่องระหว่างคนกับคน คนกับภูมิปัญญา และคนกับศิลปวัฒนธรรม จนนำไปสู่การสืบทอดการพัฒนาไปสู่สากลได้ อย่างพร้อมเพรียงกัน

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบลวดลายผ้าไหมของชุมชน

ลวดลายและสัญลักษณ์บนผ้าทอ เชื่อกันว่ามีการเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของคนไทยที่สืบทอดกันมา ซึ่งอาจเปรียบเทียบกับสัญลักษณ์ต่าง ๆ เหล่านี้กับลวดลายสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในศิลปะประเภทอื่น ในงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม หรือในตำนานพื้นบ้านและวรรณกรรมต่าง ๆ ซึ่งลวดลายมักจะเชื่อมโยงความเชื่อของกลุ่มชนพื้นบ้านของไทย ลวดลายบางลายอาจมีชื่อเรียกสืบทอดกันมาหลายชั่วคน บางชื่อก็เป็นภาษาท้องถิ่นไม่เป็นที่เข้าใจของคนไทยในภาคอื่น ๆ เช่น ลายเอี้ย ลายปักจั้น ฯลฯ บางชื่อก็เรียกกันมาโดยไม่รู้ประวัติ เช่น ลายแมงมุม ลายปลาหมึก ซึ่งแม้แต่ผู้ทอก็อธิบายไม่ได้ว่าทำไมจึงเรียกชื่อนั้น บางลวดลายก็มีผู้ตั้งชื่อให้ใหม่ ลวดลายบางลายอาจเป็นคติร่วมกับความเชื่อสากลและปรากฏอยู่ในศิลปะของหลายชาติ เช่น ลายขอหรือลายกันหอย เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นลายเก่าแก่แต่โบราณของหลาย ๆ ประเทศทั่วโลก หากเรารู้จักสังเกตและศึกษาเปรียบเทียบแล้วก็จะเข้าใจลวดลายและสัญลักษณ์ในผ้าพื้นเมืองของไทยได้มากขึ้น และมองเห็นคุณค่าได้ลึกซึ้งขึ้น ลวดลายที่เชื่อมโยงความเชื่อของไทยได้อย่างชัดเจนได้แก่งูหรือพญานาค ปรากฏอยู่บนลวดลายพื้นบ้านทั่วทุกภาคโดยเฉพาะล้านนาและอีสาน อีกทั้งยังพบในกลุ่มคนตระกูลไทที่อาศัยนอกดินแดนไทยที่เรียกว่า สิบสองปันนา ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง คนไทยและคนลาวต่างมีความเชื่อที่สืบทอดกันมาแต่โบราณเรื่องพญานาค ซึ่งอาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขง นก หาดู และหงส์ ปรากฏอยู่บนสัญลักษณ์ของผ้าทอทางภาคเหนือ นอกจากนี้ยังสามารถพบเห็นในผ้าทอของกลุ่มชนสิบสองปันนาและกลุ่มไทใหญ่ในเวียดนาม และยังพบในสถาปัตยกรรมล้านนาและล้านช้าง

การสร้างลวดลายที่เกิดจากการทอ เป็นการสร้างลวดลายลงในเนื้อผ้า โดยการทอให้หน้าผ้าเป็นลวดลายจากการยกและข่มเส้นด้ายยืน เส้นด้ายพุ่ง เช่น การทอผ้ายกดอก ผ้ามัดหมี่และลวดลายที่เกิดจากการเสริมเส้นด้ายพุ่งเข้าไป ได้แก่ ผ้าขิด ผ้าจก เป็นต้น

ผ้ามัดหมี่ มีกรรมวิธีการทอที่ทำให้เกิดลวดลายโดยการย้อมเส้นด้ายหรือเส้นไหม โดยการผูกมัดให้เกิดช่องว่าง การทอผ้ามัดหมี่แต่ละผืนต้องใช้เวลาและความประณีต โดยจัดเรียงเส้นไหมและฝ้ายให้สม่ำเสมอ คงที่ กรรมวิธีต้องเรียงลำดับก่อนหลังให้ถูกต้อง เพื่อทำให้เกิดลวดลายสวยงามตามต้องการ หากลวดลายสลับซับซ้อนต้องมัดอย่างประณีตและมีความละเอียด หรือหากต้องการสีสันทึบซับซ้อนต้องทำการมัดแล้วย้อมหลาย ๆ ครั้ง ผู้มัดต้องมีความชำนาญในรูปแบบของลวดลายและการใช้สี จึงจะได้ผลงานผ้าทอที่งดงามทั้งลวดลายและสีสันทึบ การทอผ้ามัดหมี่เป็นที่รู้จักและยอมรับกันว่าเป็นผ้าทอที่ต้องอาศัยทักษะความละเอียดสูง เพราะต้องให้เทคนิควิธีการที่ซับซ้อน ผ้ามัดหมี่จึงมีคุณค่าจากฝีมือช่างทอบวกกับการใช้วัสดุที่มีคุณภาพ ส่งผลให้ผลงานออกมามีคุณค่า

ผ้าจก เป็นผ้าทอผืนแคบ ๆ อาจทอขึ้นจากฝ้ายหรือไหม หรือผสมผสานกันทั้งฝ้ายและไหมก็ได้ ผ้าชนิดนี้มีลักษณะของการทอและปักผสมผสานกัน อีกทั้งเป็นผ้าที่นิยมนำไปประกอบหรือตกแต่งผ้าผืนใหญ่อีกที โดยเฉพาะผ้านุ่งหรือผ้าซิ่น เมื่อประกอบกันแล้วก็จะเรียกว่า ผ้าซิ่นตีนจก

จก เป็นเทคนิคการทำให้เกิดลวดลายบนผืนผ้าด้วยวิธีการเพิ่มด้ายพุ่งพิเศษเข้าไปเป็นช่วง ๆ ไม่ติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผ้า กระทำโดยใช้ไม้หรือขนเม่นหรือนิ้วมียอก หรือจก เส้นด้ายยืนขึ้นแล้วสอดใส่ด้ายพุ่งพิเศษเข้าไป^{๓๐}

ผ้าขิด เป็นผ้าที่สร้างลวดลายโดยการเก็บเขาหรือตะกอลเส้นยืนให้มีความแตกต่างจากผ้าพื้น แล้วมีการเพิ่มเส้นด้ายพิเศษเข้าไป ด้วยกรรมวิธีเทียบ หรือสะกิดเส้นด้ายยืนขึ้น แล้วสอดเส้นพุ่งไปตามแนวเส้นยืน จึงหวัะการสอดเส้นด้ายพุ่งจะทำให้เกิดลวดลายรูปแบบต่าง ๆ จึงทำให้เกิดลายซ้ำจนเต็มหน้าผ้า ซึ่งนิยมทอกันมากในทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ^{๓๑}

การทอผ้านับเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่คนไทยผูกพันเกี่ยวข้องมาเป็นเวลายาวนาน นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า งานทอผ้าเป็นงานหัตถกรรมของไทยอย่างหนึ่งที่อาศัยแรงงาน และฝีมือประดิษฐ์คิดค้น ทั้งยังเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสั่งสมประสบการณ์ และอุดมการณ์พื้นฐานในการดำรงชีวิต ศิลปะการทอผ้าจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ การทอผ้าพื้นบ้านของไทยนั้นมีการกระจายอยู่ทั่วไป รูปแบบของผ้าแต่ละกลุ่มชนจะมีความแตกต่างกันไปตามคตินิยม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่นของประเทศ มีทั้งผ้าพื้นสีเรียบ ๆ และผ้าที่มีลวดลายอันเนื่องมาจากกรรมวิธีที่ประณีต การทอผ้าพื้นบ้านเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีความประสานสัมพันธ์กับ ภูมิศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน เชื้อชาติ ตลอดจนถึงระบบความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา และ

^{๓๐}ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล และแพทรีเซีย ซีสแมน, นิทรรศการผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๓๑), หน้า ๒๕.

^{๓๑}อรนุช นาคชาติ และณัฐสุรางค์ ปุคคะนนันท์, “การพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ในการผลิตผ้าไหมย้อมสีด้วยเมล็ดมะขาม เพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงพาณิชย์: กรณีศึกษาผ้าขาวม้า บ้านทัพกระปือ ตำบลสำโรง อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์”, รายงานวิจัย, หน้า ๑๔.

วัฒนธรรม อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิตของแต่ละกลุ่มชน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบ และเป็นข้อกำหนดในการเลือกใช้ชีวิต การออกแบบลวดลาย และสีสันทของผ้าทอ^{๓๒}

ในอดีตลวดลายบนผืนผ้ากลายเป็นสิ่งบ่งบอกความนิยมเฉพาะถิ่น โดยใช้ความประณีตละเอียดอ่อนของผ้าเป็นสิ่งบ่งบอกฐานะของผู้สวมใส่ จวบจนเวลาเปลี่ยนแปลงไปผ้าทอมือพื้นบ้านเหล่านั้นกลับไม่ตอบสนองความต้องการของตลาด การพัฒนาลายผ้ากลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเข้าสู่ตลาดทั้งในและต่างประเทศ ต้องเป็นผ้าทอร่วมสมัย มีรูปแบบผลิตที่ซับซ้อนและบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ลวดลายของผ้าทอใช้แนวความคิดการออกแบบการใช้ชีวิตหรือถิ่นกำเนิดของรากเหง้าชุมชน^{๓๓} แต่การที่จะออกแบบลวดลายใหม่ไม่ได้เป็นสิ่งที่ง่าย ซึ่งต้องยอมรับความจริงว่าช่างทอพื้นบ้านมีข้อจำกัดในการออกแบบลายใหม่ เนื่องจากช่างทอไม่มีพื้นฐานความรู้ด้านศิลปะและการออกแบบ ซึ่งในส่วนที่ช่างทอจะสามารถออกแบบลายผ้าได้เองนั้นมีน้อย ความจริงที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นการลอกเลียนแบบลวดลายระหว่างชุมชน วิธีการออกแบบลายผ้าใหม่อาจเกิดจากแรงบันดาลใจหรือประสบพบเจอจากลวดลายโบราณที่ปรากฏในลวดลายผ้าอีสาน เช่น ลายผาสาด เป็นการเขียนและอ่านในภาษาถิ่นอีสานหมายถึง ปราสาท ลายนาค คนอีสานมีความเชื่อเรื่องนาค โดยมีนัยแห่งความอุดมสมบูรณ์ ลายสีโท ซึ่งเป็นชื่อเรียกตัวละครในวรรณกรรมท้องถิ่น ที่มีลักษณะเช่นเดียวกับสัตว์หิมพานต์ที่เรียกว่า คชสีห์ คือ มีหัวเป็นช้าง หางเป็นม้า ลำตัวเป็นสิงห์ และสุดท้าย ลายเอี้ย หรือ ลายซิกแซ็ก^{๓๔} ซึ่งในกลุ่มช่างทอไทลาวใช้เรียกลายนาคที่ไม่มีหัวปรากฏรูปร่าง

จะเห็นได้ว่า ลวดลายและสีสันทที่ปรากฏอยู่บนผืนผ้า นั้น เป็นกรรมวิธีในเชิงศิลปะที่ละเอียดอ่อน ศิลปะผ้าทอมีประวัติอันยาวนานและมีความมั่งคั่งปรากฏอยู่หลากหลาย อีกทั้งยังมีการสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีการผลิตผ้าทอมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งรูปแบบลวดลายและกรรมวิธีในการผลิตมีแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นอันมีรูปแบบเฉพาะของเชื้อชาติ สิ่งสำคัญการสอดแทรกภูมิปัญญาแห่งงานศิลปะผสมผสานความประณีตบรรจง แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่า ผ้าทอพื้นบ้านจึงเป็นศิลปะแห่งภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม รวมถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มคนแสดงผ่านทางลวดลายเส้นสีของผ้าที่สอดแทรกความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีอันรากฐานทาง

^{๓๒}วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ผ้าไทย : พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๕.

^{๓๓}ทวีศักดิ์ สาสงเคราะห์, “การออกแบบลวดลายผ้าทอแบบร่วมสมัยเพื่อการประยุกต์ใช้กับผลิตภัณฑ์เคหะสิ่งทอชุมชนทอผ้ามัดไหมหู่ช้าง อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม, **รายงานวิจัย**, (คณะอุตสาหกรรมสิ่งทอและออกแบบแฟชั่น: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๓๔}ศักดิ์ชาย สิกขา, ผศ. ดร., **ลายผ้าเอกลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ**, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์อุบลกิจออฟเซ็ท, ๒๕๕๔), หน้า ๒.

ศิลปวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เปรียบเสมือนการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงบนผืนผ้า อีกทั้งเพื่อแสดงออกถึงความเป็นเผ่าพันธุ์ของตนในแต่ละท้องถิ่นด้วย

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับงานหัตถกรรมผ้าไหมผ่านบทบาททางพระพุทธศาสนา

ผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ ของมนุษย์ นอกจากจะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มและใช้สอยในครัวเรือนแล้ว ผ้ายังเป็นงานศิลปะที่สะท้อนถึงความรู้สึกรู้สึกนึกคิด และแสดงออกถึงจิตวิญญาณของผู้ทอได้ นอกจากนี้ผ้าทอยังเป็นเครื่องบันทึกเรื่องราวในอดีตผ่านสายตาและมุมมองของสตรีผู้ทอผ้า ผ้าทอจึงบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ทำให้เราเข้าใจวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คติความเชื่อ และความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรม ดังบทบาทตอนหนึ่งในหนังสือ World Textiles กล่าวว่า “ประวัติศาสตร์ของโลกอ่านได้จากผ้าทอความรุ่งเรืองและความล่มสลายแห่งอารยธรรมของประเทศได้ถูกถักทอผ่านเส้นพุ่งเส้นยืนภายใต้การเดินทางที่ยิ่งใหญ่ในท่ามกลางศาสนาและการค้า”^{๓๕} ยิ่งไปกว่านั้นจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และระบบการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้ระบบการเรียนรู้วิธีการทอผ้าแบบดั้งเดิมค่อย ๆ สูญหายไป แม้ว่าจะมีการต้านทานต่อกระแสความเปลี่ยนแปลงอยู่บ้าง จากการปรับตัวให้เข้ากับระบบใหม่แต่ก็คงไม่เพียงพอที่จะรักษาภูมิปัญญาการทอผ้าแบบดั้งเดิมให้ดำรงอยู่ได้^{๓๖} นอกจากนี้แล้ววัสดุที่ใช้ในการทอผ้าก็แปรสภาพได้ง่าย กอปรกับลักษณะดินฟ้าอากาศในภูมิภาคนี้สามารถกัดกร่อนเนื้อผ้าได้อย่างรวดเร็ว ทำให้ผ้าทอโบราณเกิดการชำรุดเสียหาย จึงคงเหลือหลักฐานผ้าทอต่าง ๆ น้อยมาก^{๓๗} หากไม่รีบค้นคว้าศึกษาและอนุรักษ์ไว้ก็อาจจะทำให้ภูมิปัญญาแขนงนี้สูญหายไปได้ในอนาคต ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมาของคติความเชื่อเรื่องการถวายทาน นำไปสู่การถวายทอผ้าที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ดังนี้

การถวายทานในพระพุทธศาสนาถือเป็นหลักการปฏิบัติอย่างหนึ่งของพุทธศาสนิกชนดังมีหลักธรรมที่ปรากฏโดยตรง คือ เรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๓ ซึ่งกล่าวถึงหลักการทำความดี ๓ ประการคือ

- (๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้
- (๒) สीलมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- (๓) ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา^{๓๘}

^{๓๕} ประไพ ทองเชิด, **นี่คือผ้าทอพื้นบ้าน โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการการกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือจุฬาฯ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘.

^{๓๖} ยิ่งยง เทาประเสริฐ และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, **ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรม**, (เชียงใหม่: คณะอนุกรรมการการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑๑.

^{๓๗} ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล และ แพทรีเซีย ซีสมแมน, **ผ้าล้านนา ยวน ลื้อ ลาว**, (เชียงใหม่: โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๐), หน้า ๘.

^{๓๘} **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙.

โดยเฉพาะการให้ทาน ถือเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นในบรรดาการทำความดีทั้งหลาย ดังจะเห็นได้ว่า แม้พระพุทธเจ้าเองในขณะเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส เมื่อได้รับการพยากรณ์จาก พระทีปังกรพุทธเจ้าว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระองค์ก็ทรงแสวงหาหลักธรรมเพื่อจะ บำเพ็ญบารมีเป็นพระพุทธเจ้า และได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ควรเริ่มบำเพ็ญทานบารมีเป็นอันดับแรก^{๓๙}

ในคัมภีร์สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทานสูตร กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องการ ให้ทานไว้ ๒ ประเภท คือ

(๑) อามิสทาน การให้สิ่งของเป็นทาน

(๒) ธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทาน^{๔๐}

เมื่อกล่าวเฉพาะอามิสทาน คือ การให้สิ่งของเป็นทานนั้น สามารถแยกประเภทสิ่งของที่ ควรให้เป็นทานออกเป็นวัตถุต่าง ๆ ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ข้าว รวมไปถึงของเคี้ยวกินทุกชนิด (อนนนิ)

๒. น้ำดื่ม น้ำผลไม้ และน้ำหวาน (ปานิ)

๓. ผ้า (วตถิ)

๔. ยานพาหนะ (ยานิ)

๕. ดอกไม้ทุกชนิด (มาลา)

๖. ของหอมทุกชนิด (คนฺโธ)

๗. เครื่องอุปโภค (วิเลปนนิ)

๘. ที่นอน มีเตียงและตั้ง เป็นต้น (เสยยา)

๙. ที่พักอาศัย (อาวาสถิ)

๑๐. ประทีปและโคมไฟต่าง ๆ (ปทีเปยยิ)^{๔๑}

วัตถุทั้ง ๑๐ ประการ ล้วนเป็นวัตถุสิ่งของที่พุทธศาสนิกชนคนไทยนิยมถวายเป็นทานใน พระพุทธศาสนาทั้งสิ้น กล่าวโดยเฉพาะเรื่อง “การถวายผ้า” ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในงานวิจัยนี้ ก็ พบว่า คติเรื่องการถวายผ้าในพระพุทธศาสนา เป็นคติความเชื่อที่พบได้ในทุกกลุ่มชนทุกภูมิภาค ดังจะเห็นได้จากประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการถวายผ้าในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ เช่น การถวายผ้าพระเวส^{๔๒} ในประเพณีบุญผะเหวดทางภาคอีสาน การถวายผ้าคลุมพระธาตุในประเพณี แห่ผ้าขึ้นธาตุ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช หรือการถวายตุ่ง (ธง) ใน

^{๓๙} ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๙/๒/๒๒๙-๒๔๕.

^{๔๐} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓.

^{๔๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๙๔/๓๕๓.

^{๔๒} ผ้าพระเวส คือ ผ้าที่เขียนเรื่องราวพระเวสสันดรชาดก ใช้ประดับศาลาในการเทศน์มหาชาติของภาค

ภาคเหนือ^{๔๓} และโดยเฉพาะกลุ่มชนที่มีการผลิตผ้าทอด้วยตนเองมีการทอผ้าแบบพิเศษต่าง ๆ เพื่อใช้ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากเช่นกัน^{๔๔}

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว และได้บวชพระสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ ด้วยวิธี “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ต่อจากนั้นก็ทรงแสดงธรรมแก่วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ จนบรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันโดยลำดับ และมีความประสงค์จะขอบวชพระพุทธเจ้าทรงบวชให้ด้วยวิธีเช่นเดียวกับพระอัญญาโกณฑัญญะ นับเป็นพระภิกษุกลุ่มแรกที่พระพุทธเจ้าทรงให้การอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๔๕} ซึ่งในครั้งนั้นไม่มีการกล่าวถึงลักษณะรูปแบบและสีของผ้านุ่งห่มของภิกษุสงฆ์ที่สวมใส่เลย มีเพียงส่วนที่เหมือนกันคือ โขนผม และ โขนหวด เป็นสัญลักษณ์บอกว่าเป็นสมณะศากยบุตร ในสมัยพุทธกาลพระภิกษุสงฆ์ต้องปฏิบัติในการใช้ผ้าให้ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ ดังนี้

๒.๔.๑ ผ้าที่ทรงอนุญาตทั่วไป

พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลาย มีกุลบุตรผู้เลื่อมใสต้องการสละชีวิตทางโลก แล้วออกบวชถือเพศเป็นสมณะเป็นจำนวนมาก พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระสาวกดำเนินการบวชกุลบุตรได้ ด้วยวิธีการบวชที่เรียกว่า “ไตรสรณคมน์”^{๔๖} และนุ่งห่มด้วยผ้าบังสุกุลจีวร ดังที่มีหลักฐานปรากฏในพระวินัยปิฎกและพระสูตรว่า สมัยที่พระพุทธเจ้าทรงได้ผ้าบังสุกุล พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะซักผ้านั้น ก็มีท้าวสักกะจอมเทพทรงขุดสระโบกขรณีถวาย และพระองค์ทรงจะตากผ้าก็มีเทวดาที่สิงสถิตที่ต้นกุ่ม ก็น้อมกิ่งกุ่มลงมาให้ตากผ้า ซึ่งพระภิกษุในครั้งพุทธกาลก็ถือปฏิบัติกันเป็นประเพณีเกี่ยวกับผ้าบังสุกุลจีวร^{๔๗} และมีหลักเกณฑ์เกี่ยวกับพระวินัยบัญญัติในเรื่องผ้าที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้เป็นผ้านุ่งห่ม ได้แก่ ผ้าบังสุกุลจีวร ผ้าไตรจีวร อดิเรกจีวร และคหบดีจีวร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ผ้าบังสุกุลจีวร

บังสุกุลจีวร คือ ผ้าที่เกลือกกลั้วด้วยฝุ่น ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น กองหยากเยื่อซึ่งเขาทิ้งแล้ว ตลอดถึงผ้าห่อคลุมศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ไม่ใช่ผ้าที่ชาวบ้านถวาย ปัจจุบันหมายถึงผ้าที่พระชักจากศพโดยตรงก็ตาม จากสายโยงศพก็ตาม^{๔๘} ในยุคต้นพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าได้วางหลักปฏิบัติ

^{๔๓}กรมศิลปากร, *มรดกสิ่งทอในพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๙-๒๖.

^{๔๔}ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล, *มรดกวัฒนธรรมผ้าทอไทย*, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๗-๑๒๖.

^{๔๕}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘-๑๙/๒๕-๒๗.

^{๔๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒-๔๓.

^{๔๗}วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๔/๕๔-๕๖.

^{๔๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๗๘.

ให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาต้องนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเท่านั้น ดังมีปรากฏในปณามิตกถา ซึ่งอนุญาตให้ภิกษุผู้ให้อุปสมบทบอภิกษุ ๔ คือ

๑. บรรพชาอาศัยโกชณะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้ง เธอพึงทำอุตสาหะในโกชณะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ สังฆภัต อุทเทศภัต นิมนตณภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต

๒. บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน

๓. บรรพชาอาศัยเสนาสนะ คือ ควางไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ ควางไม้ นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ วิหาร เรือน มุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

๔. บรรพชาอาศัยยา คือ น้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยา คือ น้ำมูตรเน่า นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^{๔๙}

บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล ซึ่งเป็นหนึ่งในนิสสัย ๔ ที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า นิสสัย ๔ (ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิตพระ) รวมอยู่ในอนุศาสน์ ๘ (คำสอนครั้งแรกที่อุปัชฌาย์ต้องบอกแก่พระใหม่ในโบสถ์ทันทีที่บวชเสร็จ)^{๕๐} ดังนั้น ในสมัยพุทธกาลภิกษุแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำเป็นจีวรไว้นุ่งห่ม ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงชนิดของผ้าที่เป็นบังสุกุลจีวรมี ๒๓ ชนิด ได้แก่ ๑. ผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้า ๒. ผ้าที่ตกอยู่ในตลาด ๓. ผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามถนน ๔. ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ กองขยะมูลฝอย ๕. ผ้าเช็ดครรภ์ ๖. ผ้าที่เขาใช้อาบน้ำมันต์ ๗. ผ้าที่เขาทิ้งไว้ที่ท่า ๘. ผ้าที่คนเข้าไปป่าช้าแล้วกลับมาทิ้งไว้ ๙. ผ้าที่ถูกไฟไหม้ ๑๐. ผ้าที่โคขี่ย่ำ ๑๑. ผ้าที่ปลวกกัด ๑๒. ผ้าที่หนูกัด ๑๓. ผ้าที่ขาดกลาง ๑๔. ผ้าที่ขาดชาย ๑๕. ผ้าที่เขาเอามาทำธง ๑๖. ผ้าที่เขาวงล้อมจอมปลวก ๑๗. ผ้าของสมณะ ๑๘. ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ ที่อภิเชก ๑๙. ผ้าที่เกิดด้วยฤทธิ์ ๒๐. ผ้าที่ตกอยู่ในทาง ๒๑. ผ้าที่ลมพัดไป ๒๒. ผ้าที่เทวดาถวาย ๒๓. ผ้าที่คลื่นซัดขึ้นบก^{๕๑}

ชนิดผ้าทั้ง ๒๓ ดังกล่าวข้างต้น เป็นผ้าบังสุกุลที่ภิกษุเก็บเอามาแล้วต้องเลือกเฉพาะส่วนที่จะสามารถนำไปเย็บต่อ ๆ กันเป็นผืน ส่วนที่ชำรุดก็ฉีกทิ้งเสีย แล้วนำเอาส่วนที่มีความแน่นอนหาไปซักทำความสะอาดเพื่อตัดและเย็บเป็นจีวรไว้นุ่งห่มต่อไป โดยผ้าที่เก็บสะสมไว้ทำจีวรนั้น พระพุทธเจ้าได้มีบัญญัติกล่าวไว้ในตติยภินิสัยสิกขาบทว่า ให้ภิกษุสะสมผ้าไว้ทำจีวรต้องไม่เกิน ๑ เดือน นับตั้งแต่เริ่ม

^{๔๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๐-๑๐๒.

^{๕๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ธุดงค์ทำอะไร ที่ไหน เพื่ออะไร?*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๗.

^{๕๑}พระพุทธโฆสเถระ รัตนา แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๐.

ได้ผ้าชิ้นแรกมา ถ้าเกินต้องอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์^{๕๒} กล่าวคือ ต้องทำเป็นผ้าจีวรให้เสร็จภายใน ๓๐ วัน หากเกินกว่า ๓๐ วันยังไม่เสร็จก็ต้องสละผ้าที่ได้มานั้น ถ้าไม่สละถือว่าเป็นการละเมิดข้อห้ามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ เรียกว่า อาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์

นอกจากนี้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคยังได้กล่าวว่า ผ้าใดที่ทายกเขาถวายแก่สงฆ์ด้วย คำว่า สัมผัส เหม ดั่งนี้ก็ดี หรือผ้าที่ภิกษุทั้งหลายเที่ยวขอได้มาก็ดี ผ้านั้นจัดเป็นผ้าบังสุกุลไม่ได้ แม้ในประเภทผ้าที่ภิกษุด้วยกันถวาย ผ้าใดที่ภิกษุถวายโดยให้รับเอาด้วยส่วนแห่งพรรษาก็ดี หรือที่เป็นผ้าเกิดขึ้นประจำเสนาสนะก็ดี ผ้านั้นก็จัดเป็นผ้าบังสุกุลไม่ได้เช่นกัน เฉพาะผ้าที่ภิกษุถวายโดยไม่ให้รับเอาด้วยส่วนแห่งพรรษาเท่านั้น จึงนับเป็นผ้าบังสุกุล^{๕๓}

ดังนั้น การนุ่งห่มด้วยผ้าบังสุกุลจีวรสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่ถืออุตฺตงค์เป็นปกติ หรือที่เรียกว่า บังสุกุลิกังคะ คือ นุ่งห่มด้วยชนิดของผ้าดังกล่าวที่หามาได้ทั้ง ๒๓ ชนิด เป็นผ้าที่ไม่มีเจ้าของ ถูกนำมาทิ้งไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งภิกษุในสมัยต้นพุทธกาลถือเป็นหลักปฏิบัติที่ต้องไปแสวงหาเก็บเอามาทำความสะอาด ตัด ย้อม และเย็บทำเป็นจีวร ต้องทำเอง ไม่ใช่ด้วยการขอใครและต้องทำให้เสร็จทันภายใน ๓๐ วัน หากเกินกว่านั้นต้องสละผ้าที่ได้มา ถ้าไม่สละต้องอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์ โดยมีระดับความเคร่งครัดของการถืออุตฺตงค์ ๓ ประเภท คือ เคร่งครัดในระดับอุกฤษฏ์ รับเอาเฉพาะผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้าเท่านั้น ระดับกลาง รับเอาผ้าที่ทายกมีความเงาะจง ถวายด้วยการทอดไว้เพื่อให้เก็บเอาไป และระดับต่ำ รับเอาผ้าที่ทายกถวายโดยวางทอดไว้ ณ ที่ใกล้เท้า

ผ้านุ่งห่มของพระภิกษุซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุเก็บผ้ามาจากผ้าห่อศพ แล้วนำมาเย็บต่อกันเป็นผืน เรียกว่า “บังสุกุลจีวร” จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า ในพระไตรปิฎกมีคำใช้เรียกหลายแบบ หากเรียงตามลำดับคำที่พบจากมากไปน้อย จะเริ่มจากคำว่า “จีวร” เป็นอันดับแรก รองลงไปคือ “ไตรจีวร ผ้าบังสุกุล ผ้ากาสาวพัสตร์ ผ้ากาสาวะ ผ้ากาสายะ ผ้ากาสิกพัสตร์ ผ้าย้อมน้ำผาด ผ้าเปื้อนฝุ่น” ตามลำดับ คำเรียกดังกล่าวไม่มีคำอธิบายปรากฏเฉพาะในแต่ละคำ แต่ส่วนใหญ่สื่อความหมายอย่างมีนัยเดียวกัน หมายถึง ผ้านุ่งห่มของพระภิกษุ นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกบางตอน ยังใช้คำเรียกผ้าดังกล่าวเป็นเครื่องหมายแสดงถึงการเปลี่ยนสถานภาพจากฆราวาสมาเป็นพระภิกษุด้วย เช่น ในมหาปทานสูตร ตอนที่พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จประพาสอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษศิระษะโลนนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ จึงตรัสถามนายสารถีว่า “ชายคนนี้ถูกใครทำอะไรให้ทั้งศิระษะและเครื่องนุ่งห่มของเขาจึงไม่เหมือนของคนอื่น ๆ” นายสารถีทูลตอบว่า

^{๕๒}วิ.ม.พ. (ไทย) ๒/๔๙๙/๒๐-๒๑.

^{๕๓}พระพุทธโฆสเถระ รจนา แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อ.จ. อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๑-๙๒.

“ขอเดชะผู้นี้ชื่อว่า บรรพชิต”^{๕๔} ดังนั้น บุคคลผู้ที่โกนผม นุ่งห่มผ้ากาสาพัสตร์ จึงหมายความว่าถึงผู้
บวชเป็นพระภิกษุนั่นเอง

๒) ผ้าไตรจีวร

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของผ้าอยู่หลายตอน เช่น
ใน “จีวรวรรค” กล่าวถึงเรื่องพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุมีจีวรได้เพียง ๓ ผืน คือ ผ้านุ่ง
ผ้าห่ม และผ้าห่มซ้อน ที่เรียกว่า สังฆาฏิ^{๕๕} ในกฐินชั้นแรกกล่าวถึงรูปแบบจีวรที่มีชั้น ๕ คือ จีวรที่
ตัดเย็บ ปรากฏกระทง (ผ้าท่อนหนึ่ง ๆ มีลักษณะเหมือนกระทงนา มีรูปสี่เหลี่ยม) มีกระทงใหญ่
กระทงเล็ก โดยมีจุดคั่นคุดคั่นน่ายินระหว่างกระทงจีวร ซึ่งแบ่งเป็น ๕ กระทง^{๕๖} บางตอนได้ระบุ
แหล่งที่มาของผ้าท่อนั้น ๆ เช่น ผ้าทอด้วยฝ้ายเมืองปัตตุมณะ ผ้าทอแคว้นกาสี ผ้าทอจากแคว้น
พาหิติ^{๕๗} บางตอนได้กล่าวถึงผ้าว่า ทอด้วยวัสดุประเภทต่าง ๆ เช่น ผ้าห่มสีเหลืองทอด้วยด้ายขนสัตว์
ผ้าที่ทอด้วยเปลือกไม้ และผ้าที่ทอด้วยฝ้าย^{๕๘} เป็นต้น

ไตรจีวร หมายถึง จีวรสาม ผ้าสามผืนที่พระวินัยอนุญาตให้ภิกษุมีไว้ใช้ประจำตัว คือ
๑. สังฆาฏิ ผ้าทาบ ๒. อุตตราสงค์ ผ้าห่ม เรียกสามัญในภาษาไทยว่า จีวร ๓. อันตราวาสก ผ้านุ่ง เรียก
สามัญว่า สบง^{๕๙} ดังในติจิวรานุชานนา ทรงอนุญาตไตรจีวร สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีก
ฎาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เราเดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับกรุงเวสาลีต่อกัน ได้เห็นภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้จำนวนมากหอบผ้าพะรุงพะรัง บ้างก็หุนห่อผ้าที่พับดั่งฟูกไว้บนศีรษะ บ้างก็แบกขึ้นบ่า
บ้างก็กระเดียดไว้ที่สะเอวเดินมา ครั้นเห็นแล้ว เราได้มีความคิดดั่งนี้ว่า ‘โมฆบุรุษเหล่านี้ หมกมุ่นเพื่อ
ความมักมากในจีวรเหลือเกิน... ภิกษุทั้งหลาย เราเองได้มีความคิดดั่งนี้ว่า ‘กุลบุตร ในธรรมวินัยนี้ที่
เป็นคนมีปกติหนาว กลัวความหนาว อาจครองชีพอยู่ได้ด้วยผ้า ๓ ผืน ออย่ากระนั้นเลย เราควรกำหนด
เขตแดน เราควรกำหนดกฎเกณฑ์ในเรื่องผ้าแก่ภิกษุทั้งหลาย เราควรอนุญาตผ้า ๓ ผืน ภิกษุทั้งหลาย
เราอนุญาตไตรจีวร คือ สังฆาฏิ ๒ ชั้น อุตตราสงค์ชั้นเดียว อันตราวาสกชั้นเดียว’^{๖๐}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้น เป็นการกำหนดเขตแดนหรือจำนวนจีวรไว้ครอบครอง
เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันได้ไม่เกิน ๓ ผืน หรือไตรจีวร ได้แก่ อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) อันตราวาสก

^{๕๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๓/๒๙.

^{๕๕}วิ.มทา. (ไทย) ๒/๔๕๙/๑.

^{๕๖}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๘/๑๔๘.

^{๕๗}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๒/๔๔๘.

^{๕๘}อุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๘/๔.

^{๕๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๙.

^{๖๐}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๖/๒๑๕-๒๑๖.

(ผ้านุ่งหรือสบง) สังกาฏิ (ผ้าพับซ้อนเป็นชั้นหรือผ้าพาด) ซึ่งเพียงพอสำหรับป้องกันความหนาวได้ และยังป้องกันไม่ให้พระภิกษุสะสมผ้าจีวรที่เกินความจำเป็นต่อการใช้สอย อันจะเป็นบ่อเกิดของความโลภ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุนิพพาน และพุทธานุญาตที่ให้ใช้ผ้า ๓ ผืนนี้ เป็นการกำหนดกฎเกณฑ์ที่คำนึงถึงความเหมาะสมในประโยชน์ตามความเป็นจริงของคุณค่าของการใช้สอยผ้าไตรจีวร

ทั้งนี้ เรื่องผ้าที่มีการกล่าวถึงบ่อยครั้ง และพบเป็นส่วนมากในพระไตรปิฎก คือ การกล่าวถึงผ้านุ่ง ผ้าห่ม ของพระภิกษุ ซึ่งการใช้ชื่อเรียก ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ดังกล่าว จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า มีชื่อเรียกปรากฏแตกต่างกันออกไปเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น ผ้านุ่ง ผ้าห่ม จีวร ไตรจีวร ผ้าซ้อน ผ้าพาด ผ้าสังคาฏิ ผ้ากาสาเยะ ผ้ากาสาวะ ผ้ากาสาวพัสตร์ ผ้ากาสิกพัสตร์ และผ้าบังสุกุล เป็นต้น ในบางตอนก็กล่าวถึงอย่างเจาะจงว่า เป็นผ้าที่ใช้งานอย่างไร เช่น ผ้ากาสาเยะ ใช้นุ่ง ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์จุฬวรรค ภิกษุณีชั้นธกะว่า “พระนางมหาปชาบดีโคตมีปลงพระเกศา ทรงนุ่งผ้ากาสาเยะ”^{๖๑} ในบางตอนก็กล่าวโดยรวม เช่น ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย คหปติวรรค กล่าวไว้ว่า “การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ขัดไม่ใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต”^{๖๒} คำว่า “ผ้ากาสาวพัสตร์” ในที่นี้กล่าวโดยรวมหมายถึง ผ้าที่ใช้ทั้งนุ่งและห่มของพระภิกษุอย่างนี้ เป็นต้น

๓) อติเรกจีวร

อติเรกจีวร คือ จีวรผืนที่เกินจากผ้า ๓ ผืน ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต หรือเป็นผ้าผืนที่ ๔ ซึ่งเกิดขึ้นในวิถีชีวิตของพระภิกษุในสมัยพุทธกาล ดังมีปรากฏในจีวรชั้นธกะ เรื่องพระฉัพพัคคีย์ทรงอติเรกจีวรชุดอื่นเข้าบ้านและเรื่องอติเรกจีวรเกิดขึ้น^{๖๓} ดังนี้

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้สอยจีวรอย่างฟุ่มเฟือย คือ ชุดหนึ่งเข้าบ้าน อีกชุดหนึ่งอยู่ในวัด และอีกชุดหนึ่งไว้สงรงน้ำ (อาบน้ำ) ทำให้บรรดาภิกษุผู้มักน้อยสันโดษตำหนิ แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบตามความที่ว่า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทรงอติเรกจีวร ภิกษุใดทรงพึงปรับอาบัติตามธรรม” ครั้นอติเรกจีวรเกิดขึ้นแก่ท่านพระอานนท์ ซึ่งมีความต้องการที่จะถวายอติเรกจีวรนั้นแก่ท่านพระสารีบุตร แต่ด้วยขณะนั้น พระสารีบุตรอยู่เมืองสาเกต จึงมีความคิดดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ‘ภิกษุไม่พึงทรงอติเรกจีวร’ แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อานนท์ อีกนานเพียงไร สารีบุตรจะกลับมา” ท่านพระอานนท์ กราบทูลว่า “อีก ๙ วัน หรือ ๑๐ วัน จึงจะกลับมาพระพุทธเจ้าข้า”

^{๖๑}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๗.

^{๖๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐/๑๑.

^{๖๓}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗/๒๑๖-๒๑๗.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทรงอดิเรกจีวรไว้ได้ ๑๐ วัน เป็นอย่างมาก” ต่อมาภิกษุทั้งหลายได้มีความคิดดังนี้ว่า “พวกเราจะปฏิบัติในอดิเรกจีวรอย่างไร” แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้วิกัปอดิเรกจีวร”^{๖๔}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเดิมทีพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้สอยผ้าไตรจีวรได้ไม่เกิน ๑ ชุด คือ ๓ ผืนเท่านั้น แต่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ผู้มีความมกมากเก็บไตรจีวรไว้ใช้สอยกันถึง ๓ ชุด เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงดำหนิ จึงมีสิกขาบทห้ามไม่ให้ใช้ไตรจีวร ต่อมาทรงผ่อนผันให้ใช้ไตรจีวรได้ไม่เกิน ๑๐ วัน แต่ต้องทำวิกัปอดิเรกจีวรก่อน คือ ทำให้เป็น ๒ เจ้าของอาศัยใช้ได้ด้วยตั้งไว้เป็นของกลาง^{๖๕}

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงเป็นไปได้ว่า ผ้าที่ทรงอนุญาตทั่วไปแก่พระภิกษุเพื่อใช้สอยในสมัยพุทธกาลนั้น พระภิกษุนุ่งห่มด้วยผ้าบังสุกุลจีวร โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ที่ถือธุดงค์เป็นปกติ หรือที่เรียกว่า บังสุกุลิกังคะ คือ นุ่งห่มด้วยผ้าบังสุกุล ถือเป็นหลักปฏิบัติที่ต้องไปแสวงหาเก็บเอามาทำความสะอาด ตัด ย้อม และเย็บทำเป็นจีวร ต้องทำเอง ไม่ใช่ด้วยการขอใคร และต้องทำให้เสร็จทันภายใน ๓๐ วัน หากเกินกว่านั้นต้องสละผ้าที่ได้มา ถ้าไม่สละต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ กำหนดให้มีไว้ใช้สอยได้ไม่เกิน ๓ ผืน หรือผ้าไตรจีวร ได้แก่ อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) อันตราวาสก (ผ้านุ่งหรือสบง) สังฆาฏิ (ผ้าพับซ้อนเป็นชั้นหรือผ้าพาด) และอนุญาตให้เก็บอดิเรกจีวรไว้ได้ไม่เกิน ๑๐ วัน โดยต้องทำวิกัป คือ ทำให้เป็น ๒ เจ้าของ ให้อาศัยใช้ได้ตั้งไว้เป็นของกลาง ต่อมาทรงอนุญาตให้ภิกษุรับคหบดีจีวรเพื่อเป็นการสนองศรัทธาของชาวบ้าน และเพื่อความสะดวกในการแสวงหาและจัดทำนุ่งห่มเอง ซึ่งการที่พระพุทธเจ้าทรงวางกฎระเบียบในเรื่องจีวรนั้น ก็เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุเกิดความโลภ ซึ่งจะนำมาซึ่งความเสื่อมศรัทธาในหมู่สงฆ์ อีกทั้งไม่เป็นการเบียดเบียนชาวบ้าน นอกจากนี้ ในเรื่องผ้านุ่งห่มที่เป็นผ้าบังสุกุลจีวรหรือคหบดีจีวร พระพุทธเจ้าทรงตรัสสรรเสริญการยินดีปัจจัยตามที่ได้กล่าวคือ ทรงสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรทั้งสองชนิด

๔) คหบดีจีวร

ผ้าจีวรที่พวกคหบดีถวายแก่ภิกษุเพื่อใช้เป็นผ้าบังสุกุล สำหรับนุ่งห่ม^{๖๖} กล่าวคือ พระภิกษุไม่ได้ทำขึ้นเองแต่มีผู้ถวายมาให้คหบดี จีวรทำมาจากผ้าหลาย ประเภท เช่น ผ้าปาน ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ฯลฯ ดังที่ระบุในเรื่อง “จีวรที่ทรงอนุญาต ๖ ชนิด” มีความว่า สมัยนั้น จีวรทั้งชนิดที่มีเนื้อละเอียดและเนื้อหยาบได้เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ครั้งนั้น ภิกษุมีความคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตจีวรอะไรบ้าง

^{๖๔}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗/๒๑๖-๒๑๗.

^{๖๕}สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓.

^{๖๖}ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๔๘/๑๔๑.

ไม่ทรงอนุญาตจีวรอะไรบ้าง” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวร ๖ ชนิด” คือ

๑. โขมะ (ผ้าเปลือกไม้)
๒. กัปปาสีกะ (ผ้าฝ้าย)
๓. โกเสยยะ (ผ้าไหม)
๔. กัมพล (ผ้าขนสัตว์)
๕. สาณะ (ผ้าปาน)
๖. ภังคะ (ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน)^{๖๗}

อย่างไรก็ตามแม้พระองค์จะทรงใช้คหบดีจีวรบ้าง แต่ก็ทรงสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ และทรงกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้^{๖๘} นอกจากจีวรทั้ง ๖ ชนิดแล้ว ในจีวรชั้นธกะ พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตผ้าปาวาร ผ้าปาวารแกมไหม และผ้าโกเชวออีกด้วย^{๖๙} สำหรับน้ำย้อมผ้า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตน้ำย้อมจีวร ๖ ชนิด ดังในจีวรชนกเถา ว่าด้วย น้ำย้อมจีวรที่ได้จากรากไม้ ต้นไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และผลไม้^{๗๐}

จะเห็นได้ว่า คหบดีจีวรเป็นผ้าที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายรับจากทายกหรือ ชาวบ้านที่นำมาถวาย ซึ่งทำมาจากวัสดุ ๖ ชนิด คือ เปลือกไม้ ฝ้าย ผ้าไหม ขนสัตว์ ป่าน และผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน นำมาย้อมด้วยน้ำย้อมจากรากไม้ ต้นไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และผลไม้ เป็นต้น

๒.๔.๒ ผ้ากฐิน

เนื่องจากการทอดกฐิน เป็นการทำบุญด้วยการถวายผ้ากฐินตามประเพณีของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ซึ่งมีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นการทำบุญที่เกี่ยวข้องด้วยจีวรนุ่งห่ม นับเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ ที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้น การแสวงหาผ้าเพื่อนำมาทำเป็นจีวรนุ่งห่ม เป็นเรื่องที่กระทำไม่ได้ง่ายเหมือนในสมัยปัจจุบัน การทอดกฐินจึงเป็นการทำบุญที่สามารถผ่อนคลายความยากลำบากในเรื่องผ้านุ่งห่มของพระภิกษุในสมัยพุทธกาล ซึ่งต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ ดังนี้

^{๖๗}วิ.ม. (ไทย) ๒/๔๖๓/๔.

^{๖๘}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๒/๒๘๖.

^{๖๙}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๗/๑๙๙.

^{๗๐}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๔/๒๐๙.

ในภคินชั้นธกะกล่าวถึงรูปแบบจีวรที่มีซ้นท์ ๕ คือ จีวรที่ตัดเย็บปรากฏกระทง (ผ้าท่อนหนึ่ง ๆ มีลักษณะเหมือนกระทงนา มีรูปสี่เหลี่ยม) มีกระทงใหญ่ กระทงเล็ก โดยมีจุดคั่นจุดคั่นนาเย็บระหว่างกระทงจีวร ซึ่งแบ่งเป็น ๕ กระทง^{๗๑} จีวรซ้นท์ ๕ นี้เป็นจีวรที่มีพุทธานุญาตให้ใช้ภคินได้

ผ้าภคิน คือ ผ้าผืนหนึ่งที่ใช้เป็นองค์ภคินสำหรับภคิน แต่บางทีพูดคลุม ๆ หมายถึงผ้าทั้งหมดที่ถวายพระในพิธีทอดภคิน เพื่อกันความสับสน จึงเรียกแยกเป็นองค์ภคินหรือผ้าองค์ภคินอย่างหนึ่งกับผ้าบริวารหรือผ้าบริวารภคินอีกอย่างหนึ่ง^{๗๒} ซึ่งจากที่กล่าวแล้วถึงผ้าที่ทรงอนุญาตทั่วไปที่พระภิกษุในสมัยพุทธกาลนุ่งห่ม คือ ผ้าบังสุกุลจีวรและคหบดีจีวร มีทายกหรือชาวบ้านถวายให้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้ความสะดวกแก่พระภิกษุสงฆ์ คือ ไม่ต้องลำบากในการแสวงหาผ้าบังสุกุลเพื่อนำเอามาทำเป็นจีวรไว้นุ่งห่ม ซึ่งเป็นสิ่งที่กระทำไม่ได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูฝน ภิกษุต้องงดการเที่ยวจาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ ต้องอยู่จำพรรษาในวัดใดวัดหนึ่งตลอดไตรมาสเพื่อไม่ให้พระภิกษุถูกตำหนิจากชาวบ้าน ดังที่มีปรากฏในวิสสุภยานิกายกานุชานนา^{๗๓} ว่าด้วยทรงอนุญาตการเข้าจำพรรษา ดังนี้

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้ายังไม่มีบัญญัติให้พระภิกษุเข้าจำพรรษา ภิกษุเหล่านั้นเที่ยวจาริกไปทั้ง ๓ ฤดู ทำให้ชาวบ้านพากันตำหนิติเตียน มีการเปรียบเทียบกับพวกอัญเดียรถีย์ มีการกล่าวโทษว่า “พวกอัญเดียรถีย์เหล่านี้ผู้สอนธรรมไม่ดียังพักอยู่ประจำที่ตลอดฤดูฝน อีกทั้งฝูงนกเหล่านี้เล่าก็ยังทำรังรังบนยอดไม้พักอยู่ประจำที่ในฤดูฝน ส่วนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำติณชาติอันเขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็ก ๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายไป” ภิกษุทั้งหลายได้ยินความดังนั้น จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา”...ภิกษุเข้าจำพรรษาในฤดูฝน...^{๗๔}

การให้ภิกษุเข้าจำพรรษาดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระวินัยบัญญัติเกี่ยวกับการเข้าพรรษาของพระภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น ได้กำหนดให้พระภิกษุต้องเข้าจำพรรษาในช่วงฤดูฝน และให้หยุดการจาริกไปสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นการป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดจากการเดินเหยียบย่ำธัญพืชในไร่นาของชาวบ้านที่ทำนากันในฤดูฝน รวมทั้งเหยียบแมลงต่าง ๆ ให้ตายโดยไม่รู้ตัว อันเป็นเหตุให้พระภิกษุต้องถูกตำหนิติเตียนจากชาวบ้าน ซึ่งการจำพรรษา คือ อยู่ประจำ หรือประจำที่ในที่ที่เหมาะสมตลอดสามเดือนในฤดูฝน คือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑

^{๗๑}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๘/๑๔๘.

^{๗๒}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๒.

^{๗๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๒-๒๙๓.

^{๗๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๒-๒๙๒.

(นี้เรียก ปุริมพรรษา แปลว่า “พรรษาดัน”) หรือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ (อย่างนี้ เรียก ปัจฉิมพรรษา แปลว่า “พรรษาหลัง”)^{๗๕}

พิจารณาได้ว่า การอยู่จำพรรษาของพระภิกษุมี ๒ ระยะเวลา คือ ปุริมพรรษา หรือพรรษาดัน นับตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ และปัจฉิมพรรษา หรือพรรษาหลัง นับตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ นับรวมระยะเวลาพรรษาดันกับพรรษาหลัง คือ ๔ เดือน ของฤดูฝน ซึ่งในช่วง ๑ เดือนของปัจฉิมพรรษา นับตั้งแต่วัน แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นช่วงหลังวันออกพรรษา พระภิกษุต้องเตรียมความพร้อมเพื่อการออกจาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ และที่สำคัญต้องมีจีวรนุ่งห่มที่เกื้อกูลต่อการประพาศิทธิพรหมจรรย์ ด้วยการแสวงหาผ้ามาทำเป็นจีวรไว้ผลัดเปลี่ยนแทนผืนเก่าให้เสร็จภายใน ๓๐ วัน ตามพระวินัยบัญญัติ ซึ่งนับว่าเป็นความลำบากในเรื่องจีวรนุ่งห่มของพระภิกษุ ที่ต้องนุ่งห่มจีวรเพียงชุดเดียวตลอดไตรมาสครบ ๓ เดือนแล้วในพรรษาดัน จึงเป็นที่มาของผ้ากฐินซึ่งเป็นพุทธานุญาต ดังมีปรากฏในกฐินชั้นธกะ ดังนี้

ครั้งนั้น ภิกษุชาวเมืองปาฐะยยะ จำนวน ๓๐ รูป เดินทางมากรุงสาวัตถี เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะนั้นประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน แต่ไม่สามารถจะเดินทางไปให้ทันวันเข้าพรรษาในกรุงสาวัตถีได้จึงเข้าพรรษาในเมืองสาเกต ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงสาวัตถีเพียง ๖ โยชน์ เมื่อออกพรรษาพิจารณาแล้ว ภิกษุเหล่านั้นรีบเดินทางมุ่งสู่กรุงสาวัตถีทันที ทั้งที่ฝนยังตกชุกอยู่ พื้นดินชุ่มชื้นไปด้วยน้ำเป็นหล่มเลน ทำให้จีวรของภิกษุเหล่านั้นเปียกชุ่ม เปราะเปื้อนไปด้วยโคลนตม ครั้นมาถึงพระพุทธเจ้าทรงมีปฏิสันถารกับภิกษุเหล่านั้นในเรื่องการอยู่จำพรรษา และภิกษุเหล่านั้น ได้กราบทูลถึงความตั้งใจ ความกระวนกระวายใจ และความลำบากในการเดินทางให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องภิกษุชาวปาฐะยยะเหล่านั้นแล้ว จึงทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแล้วกรานกฐิน”^{๗๖}

พุทธานุญาตที่ให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแล้วกรานกฐินดังกล่าวข้างต้น นับเป็นพุทธานุญาตที่พระพุทธเจ้าทรงประทานให้เองโดยไม่ต้องขอ โดยมีมูลเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองปาฐะยยะ ซึ่งเป็นพระภิกษุที่ศรัทธาผู้เป็นพระภาตาร่วมพระบิดาเดียวกับพระเจ้าโกศล ในพระภิกษุเหล่านั้นที่เป็นหัวหน้าของทุกรูปได้เป็นพระอนาคามี ผู้บรรลุนิพพานต่ำกว่าทุกรูปได้เป็นพระโสดาบัน ไม่มีแม้สักรูปเดียวที่เป็นพระอรหันต์หรือเป็นปุถุชนและล้วนเป็นภิกษุที่ถือธุดงค์เป็นปกติ คือ สมทานประพาศิทธิธุดงค์ ๑๓ อย่างเลยทีเดียว^{๗๗} เป็นภิกษุอาคันตุกะที่เดินทางมาเพื่อต้องการอยู่จำพรรษาด้วย

^{๗๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๑.

^{๗๖}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๕-๑๔๖, กรานกฐิน เป็นวิธีการตัดเย็บจีวร โดยซึ่งไม้กฐิน (ไม้สะดึง) แล้วเอาผ้าที่เย็บเป็นจีวรเข้าซึ่งที่ไม้กฐิน เย็บเสร็จแล้วบอกแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ร่วมใจกันยกผ้าให้ในนามของสงฆ์เพื่ออนุโมทนา

^{๗๗}วิ.ม.อ (บาลี) ๓/๓๐๖/๒๓๗.

กับพระพุทธเจ้า แต่มาไม่ทันในวันเข้าพรรษา ครั้นออกพรรษาแล้ว จึงรีบเดินทางไปเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่การเดินทางในท้ายฤดูฝนของช่วงวันออกพรรษานั้น ย่อมมีความลำบาก ทำให้จิวรเปียกชุ่มไปด้วยน้ำ เปรอะเปื้อนไปด้วยโคลนตม ด้วยเหตุที่มีน้ำท่วมขัง ทางลื่นที่เหยียบแล้ว ทำให้น้ำโคลนกระฉูดขึ้นกระทบถึงตะโพก อีกทั้งจิวรมีเนื้อแน่นจึงแห้งยาก^{๗๘} และเมื่อภิกษุเหล่านั้นได้ฟังอนมตคคียกถาจากพระพุทธเจ้าจนจบถา ภิกษุทุกรูปเหล่านั้นได้บรรลุอรหัตตผล และเหาะไปจากที่ที่ตนนั่งเลยทีเดียว ต่อมาพระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “ถ้าเราจักบัญญัติการกรานกฐิน ภิกษุเหล่านี้ก็จะเก็บจิวรไว้ผืนหนึ่ง ครองอันตรายสกปรกกับอุตตราสงค์มา ไม่ต้องลำบากอย่างนี้ ก็ธรรมดา การกรานกฐินนี้ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงอนุญาตไว้แล้ว” จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการกรานกฐิน^{๗๙}

๒.๔.๓ ผ้าบริวาร (ผ้าที่เป็นเครื่องใช้สอยของพระภิกษุ)

ผ้าบริวาร คือ ผ้าที่เป็นเครื่องใช้สอยของพระภิกษุ ประกอบไปด้วย ผ้าไตรจีวร ผ้าอาบน้ำฝน ผ้ากรองน้ำ ผ้านิสีหนะ ผ้าปูลาด ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ผ้าปิดผี ผ้าเช็ดปาก และถุงผ้า เป็นต้น

คำอธิบายเรื่องผ้าบริวารไม่มีปรากฏอย่างชัดเจนในพระไตรปิฎกว่า ประกอบไปด้วยผ้าชนิดใดบ้าง พบเพียงแต่ว่ามีพุทธบัญญัติทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าบริวาร เช่น ผ้ากรองน้ำ ถุงผ้า^{๘๐} ต่อมาภิกษุถามถึงการอธิษฐานใช้ผ้าบริวาร ความว่า “ผ้าที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต คือ ไตรจีวร ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ผ้าปิดผี ผ้าเช็ดปาก หรือผ้าบริวาร ต้องอธิษฐานทั้งหมดหรือว่าต้องวิกัป”^{๘๑} แสดงให้เห็นว่า ผ้าบริวารน่าจะประกอบไปด้วยผ้าที่เป็นเครื่องใช้สอยอยู่หลายชนิด

ทั้งนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ว่า ผ้าบริวาร คือ ผ้าที่เป็นเครื่องใช้สอยของพระภิกษุในอัฐบริวาร (บริวาร ๘) มีของที่เป็นผ้า ๔ รายการ คือ ไตรจีวร ๓ และผ้ากรองน้ำ ๑ นอกจากนี้มีคำอธิบายลักษณะของภิกษุผู้สันโดษว่า ภิกษุผู้สันโดษซึ่งจะเดินทางไปไหนก็ได้ตามปรารถนา คือ ท่านที่มีบริวาร ๘ นอกจากนี้ผู้มีบริวาร ๙ (เพิ่มผ้าปูลาดหรือลูกกุญแจ) มีบริวาร ๑๐ (เพิ่มผ้านิสีหนะหรือแผ่นหนัง) มีบริวาร ๑๑ (เพิ่มไม้เท้าหรือทะนายน้ำมัน) มีบริวาร ๑๒ (เพิ่มร่มหรือรองเท้า) ก็เรียกว่ามีกน้อย สันโดษ แต่ไม่ใช่ผู้ที่ทรงมุ่งหมายในพระสูตรดังกล่าว เช่นในสัมมัญญผลสูตร^{๘๒}

ในส่วนนี้ผู้ศึกษาวิจัยจะยกตัวอย่างนำเสนอเฉพาะเรื่องรูปแบบผ้าบริวารที่ปรากฏคำอธิบายในพระไตรปิฎกและเรื่องที่จะหาข้อมูลมาประกอบได้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

^{๗๘}วิ.ม.อ (บาลี) ๓/๓๐๖/๒๓๗-๒๓๘.

^{๗๙}วิ.ม.อ (บาลี) ๓/๓๐๖/๒๓๘.

^{๘๐}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๗/๒๒๙.

^{๘๑}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๒๒๙.

^{๘๒}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

๑) ผ้านีสีทนะ หมายถึง ผ้าที่ใช้รองนั่งซึ่งอาจทำจากวัสดุอะไรก็ได้ เช่น ท่อนหนังสำหรับใช้เป็นผ้ารองนั่ง^{๘๓} บางตอนกล่าวถึงหมายถึง ผ้าปูนั่งของสมณะ เช่น ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายจุฬารุโควาสุตระ พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมแก่พระราหุล จึงตรัสว่า “ราหุลเธอจงถือผ้า นีสีทนะ (ผ้าสำหรับปูนั่งของสมณะ) เราจักเข้าไปยังป่าอันธวัณ เพื่อพักผ่อนกลางวัน”^{๘๔} ฉะนั้น ผ้านีสีทนะจึงหมายถึงผ้าอะไรก็ได้ที่ใช้ปูนั่ง หรือรองนั่ง แต่สำหรับผ้ารองนั่ง เรียกว่า “สันถัต” ไม่ใช่ ผ้าทอ แต่หมายถึง ผ้ารองนั่ง ที่ทำขึ้นด้วยการหล่อโดยการใช้อย่างเหนียว เช่น น้ำข้าว เกลงบนพื้นที่เรียบ แล้วเอาขนโปรยลาดลงบนยางเหนียว^{๘๕}

๒) ผ้าปัจจัตถณะ ไม่ปรากฏคำอธิบายในพระไตรปิฎกโดยตรงแต่พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายว่า ผ้าปัจจัตถณะ คือ ผ้าปูนอนหรือบรรจถรณ์^{๘๖} โดยปรากฏเรื่องผ้าปัจจัตถณะในตอนทีกล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุว่า ได้รับการอัญเชิญไปบรรจุในสถูปเจดีย์ต่าง ๆ และบริวารของพระพุทธเจ้าก็ไปประดิษฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ โดยผ้าปัจจัตถณะประดิษฐานอยู่ที่ สีสนครหรือกรุงกบิลพัสดุ์^{๘๗}

๓) ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน เรื่องนี้มีความน่าสนใจเนื่องจากผู้ศึกษาวิจัยพบว่า ในบางตอนได้กล่าวถึงผ้าที่ใช้ปูนั่ง ที่ทำขึ้นโดยเฉพาะ คือ ผ้าปูนั่งที่เรียกว่า “ผ้านีสีทนะ” และผ้าปูนั่งมีชายซึ่งพระวินัยปิฎก ระบุว่า มีขนาดยาว ๒ ศีบ กว้างศีบครึ่งและมีอนุบัญญัติให้ทำชายผ้าได้อีกศีบหนึ่งโดยศีบสุดท้าย^{๘๘} แต่ทั้งนี้จากการศึกษาวิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงการใช้ผ้าสังฆาฏิปูลาดขึ้นเพื่อใช้เป็นผ้าปูนั่งหรือนอนอีกด้วย ซึ่งกล่าวไว้ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าจะประทับนั่งหรือนอนมักจะทรงปูลาดที่ประทับด้วย “ผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น” โดยปรากฏข้อมูลอยู่ในหลายตอนของพระไตรปิฎก เช่น ใน เทวดาสังยุตต์กล่าวว่า “พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น ทรงสำเร็จสีหไสยา (นอนดุจ ราชสีห์) โดยพระปรีศวีเบื่องขวา (ตะแคงขวา) ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระ สติสัมปชัญญะ”^{๘๙} เป็นต้น

๔) ผ้าปาวาร คือ ผ้าห่มใหญ่อาจเป็นผ้าฝ้ายมีขน หรือผ้าชนิดอื่นก็ได้^{๙๐}

^{๘๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๖.

^{๘๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๗๖/๔๑๐.

^{๘๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๔/๗๒.

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๘.

^{๘๗} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๓/๗๒๖.

^{๘๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๔/๖๑๖.

^{๘๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๘๘/๕๑., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔-๒๕.

^{๙๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๗/๑๙๘.

๕) ผ้าปิดฝี คือ ผ้าที่ทรงอนุญาตสำหรับภิกษุผู้อาพาธ ผู้เป็นโรคฝี สุกใส โรคน้ำหนอง โรคน้ำเหลือง หรือโรคฝีดาษ ไต้สะเก็ดลงไปเหนือหัวเข่าขึ้นมาเพื่อใช้ปิดแผลและพึงให้ทำให้ได้ขนาด คือ ยาว ๔ คืบ กว้าง ๒ คืบ โดยคืบสุคต^{๙๑} ซึ่งมีคำอธิบายว่า คืบสุคต เท่ากับ ๓ คืบของคนปานกลาง ในบัดนี้หรือเท่ากับ ๑ ศอกคืบของช่างไม้^{๙๒} แต่มตินี้ไม่สมจริง ในปัจจุบันจึงมีมติให้ถือตามไม้เมตร คือ ๑ คืบสุคตเท่ากับ ๒๕ เซนติเมตร^{๙๓} สรุปว่า ๔ คืบพระสุคตเท่ากับ ๒ ศอกช่างไม้เท่ากับ ๑ เมตร

๖) ผ้าสาฎก ไม่ปรากฏคำอธิบายโดยตรง จากการศึกษาวิจัยพบว่าในบางตอน หมายถึง ผ้าใช้เปลี่ยนเพื่อสรองน้ำ^{๙๔} บางตอนใช้คำว่า ผ้าสาฎกผืนน้อย หมายถึง ผ้าปิดแผล^{๙๕} และ เฉพาะคำว่า “สาฎก” พจนานุกรมฉบับ ประมวลศัพท์กล่าวไว้ว่า หมายถึง ผ้าห่ม หรือผ้าคลุม^{๙๖}

๗) ผ้าอาบน้ำฝน คือ ผ้าที่ทรงอนุญาตไว้ให้ใช้ได้ตลอด ๔ เดือนในฤดูฝน และสำหรับภิกษุ ต้องให้ทำให้ได้ขนาด คือยาว ๖ คืบ กว้าง ๒ คืบครึ่ง โดยคืบสุคต^{๙๗} ผ้าอาบน้ำฝนสำหรับภิกษุณี ให้มีขนาดยาว ๔ คืบ กว้าง ๒ คืบ โดยคืบสุคต^{๙๘} และในคัมภีร์วิสาขาวัตถุเรียกผ้าอาบน้ำฝนว่า “ผ้าวัสสิกสาฎก”^{๙๙}

๘) ผ้าเช็ด พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้ผ้าเช็ดปาก^{๑๐๐} ผ้าเช็ดตัว^{๑๐๑} ผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดธูลี^{๑๐๒} แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดรูปแบบของผ้า

จะเห็นได้ว่า ผ้าทอในพระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยหยิบยกปรากฏอยู่ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ผ้าที่ใช้ห่มของพระภิกษุ เช่น ผ้าบังสุกุลไตรจีวร ผ้าสังฆาฏิ (๒) ผ้ากฐิน (๓) ผ้าบริขาร คือ ผ้าเป็นเครื่องใช้สอยของภิกษุ เช่น ผ้าปูนั่ง ผ้าเช็ดปาก ฟูก หมอน โดยมีคำอธิบายรูปแบบและรายละเอียดของผ้าปรากฏอยู่น้อยมาก เท่าที่พบหลักฐานข้อมูลมักแสดงเป็นเชิงอรรถขยายความซึ่งได้อ้างมาจากคัมภีร์ในชั้นอรรถกถาเป็นส่วนใหญ่

^{๙๑}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๙/๖๑๘.

^{๙๒}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๑/๖๑๕.

^{๙๓}วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๘๘๘/๑๘๗.

^{๙๔}ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๔๕-๒๔๖/๕๙๕.

^{๙๕}ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๗/๒๘๕.

^{๙๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๘.

^{๙๗}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๕-๕๔๖/๖๒๑.

^{๙๘}วิ.ภิกษุณี (ไทย) ๓/๑๘๙/๑๘๗.

^{๙๙}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑.

^{๑๐๐}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๕/๒๒๘.

^{๑๐๑}วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๒/๔๑.

^{๑๐๒}วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๙-๓๙๑.

๒.๔.๔ อานิสงส์การถวายผ้า

จากการศึกษาค้นคว้าในพระไตรปิฎก พบว่า เรื่องอานิสงส์ของการถวายผ้าพบมากที่สุด ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖ คือ คัมภีร์ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ และพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒, ๓๓ คือ คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน และพุทธวงศ์ ซึ่งได้แสดงอานิสงส์ไว้โดยละเอียดว่า มีการถวายผ้าอะไร และได้รับอานิสงส์อย่างไร ได้สรุปเรื่องอานิสงส์ในส่วนคัมภีร์อปทานและคัมภีร์วิมานวัตถุไว้ว่า คัมภีร์อปทาน มุ่งแสดงอานิสงส์ของการประกอบกุศลกรรมของพระสาวกในอดีตกาล การกล่าวถึงอดีตชาติ และอานิสงส์ที่ได้รับเป็นจำนวนกัป ซึ่งมีความยาวเหลือคณานับ แสดงให้เห็นว่า การจะเป็นพระอรหันตสาวกที่มีความชำนาญเฉพาะด้านนั้นไม่ใช่ได้มาโดยง่าย จะต้องบำเพ็ญ บารมีมานานหลายชาติภพมาก ส่วนในคัมภีร์วิมานวัตถุ เสนอเรื่องราวในสมัยพุทธกาล เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใกล้กว่า เรียกว่า สันติเกนิทาน แม้จะแตกต่างกันในลักษณะแต่ก็มุ่งยืนยันหลักการของพระพุทธศาสนาเรื่องการทำดี ย่อมได้ดี จากการศึกษารื่องอานิสงส์ดังกล่าวอาจจะสรุปแบ่งเป็น ๒ ระดับหลัก ๆ คือ

๑. ผลอานิสงส์ที่เป็นโลกียสมบัติ

โลกียสมบัติแบ่งเป็นมนุษย์สมบัติและทิพยสมบัติ

มนุษย์สมบัติสามารถแบ่งได้อีก ๓ ระดับ คือ (๑) ระดับชนชั้นปกครองสูงสุด ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิกษัตริย์ปกครองประเทศราช (๒) คหบดีผู้มั่งคั่ง และ (๓) ชนชั้นสามัญที่มีความรู้ความสามารถเป็นผู้มีการศึกษา

ทิพยสมบัติ คือ การได้ไปเกิดในสวรรค์ ๖ ชั้น แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ การเสวยสมบัติในฐานะเป็นเทวดาชั้นปกครอง คือ เทวราชในสวรรค์แต่ละชั้น เช่น ตำแหน่งพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นต้น และการเกิดเป็นเทวดาที่มีอำนาจ มีวิมานสวยงาม มียศบริวารมากมายเหนือล้ำกว่าเทวดาอื่น ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลของกุศลกรรมที่ประกอบไว้ในขณะเป็นมนุษย์

๒. ผลอานิสงส์ที่เป็นโลกุตระสมบัติ

โลกุตระสมบัติ คือ สมบัติที่อยู่เหนือกว่า มนุษย์สมบัติและทิพยสมบัติ ได้แก่ การบรรลุอริยธรรมเป็นพระอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ส่วนการบรรลุพระอริยธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้น ผู้บรรลุสามารถกระทำได้ในขณะมีกำเนิดในโลกมนุษย์และในสวรรค์

กล่าวโดยสรุป อานิสงส์ที่ได้รับจากการถวายผ้าและวัตถุอันประกอบขึ้นด้วยผ้า มีพุทหมอน อาสนะ และธง เป็นต้นนั้น ทำให้ได้รับอานิสงส์ทั้ง ๒ ระดับ คือ ทั้งโลกียสมบัติและโลกุตระสมบัติ ในคัมภีร์วิมานวัตถุส่วนใหญ่กล่าวว่า ผู้ถวายผ้าได้รับอานิสงส์ไปเกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แต่ก็มีบางท่านได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลด้วย เช่น นางสุนันทา เทพธิดาได้บรรลุพระสกิทาคามี ส่วนในคัมภีร์อปทานซึ่งเล่าเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระสาวกต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่กล่าวว่า จะได้เสวยทิพยสมบัติในเทวโลกก่อน หลังจากนั้น เมื่อได้กลับมาเกิดในมนุษย์โลกจึงได้

เสวยมนุษย์สมบัติอีกจำนวนมาก กล่าวคือ ได้เกิดในตระกูลที่ดีเป็นผู้มีการศึกษา เป็นคนหบดี เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นพระเจ้าประเทศราช จนถึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และได้บรรลุพระนิพพาน เป็นพระอรหันต์ในที่สุด ยิ่งไปกว่านั้นอานิสงส์ของการถวายผ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธ วงศ์ซึ่งเป็นการกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าก็แสดงไว้ชัดเจนว่า ด้วยการถวายผ้าใน คราวนั้น บุคคลผู้นี้จักได้เป็นถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่า “โคตม” ในภพที่ถัดไปนี้ หากพิจารณาถึงอานิสงส์ที่ได้รับจากการถวายผ้า จะพบว่าในบางตอนของพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องราวนี้ ๆ เพียงเล็กน้อยจนอาจจะทำให้เข้าใจได้ว่า เพียงเพราะการถวายผ้าผืนน้อยผืนเดียว มีอานิสงส์ให้ได้วิมานในเทวโลกอย่างอัศจรรย์ หรือกระทั่งบรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ ได้ ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้คงไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะมีข้อมูลปรากฏชัดเจนในพระไตรปิฎกส่วนอื่น ๆ ด้วยว่า ผู้ที่ได้อานิสงส์เป็นวิมานหรือได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลนั้น ต่างก็ได้ประกอบกุศลกรรมมามากมายนับไม่ถ้วน ไม่ใช่เฉพาะแต่การถวายทานเท่านั้น หากแต่มีการรักษาศีลและเจริญภาวนาอีกด้วย เช่น นางสุนันทาเทพธิดาได้ถวายผ้านุ่งห่มพร้อมปัจจัยสี่แก่พระภิกษุผู้ปฏิบัติตรง มีอานิสงส์ได้เกิดเป็นเทพธิดาผู้มีรูปร่างงดงามพร้อมวิมานทิพย์ และได้บรรลุโลกุตระธรรมชั้นพระสภิกาคามีนั้นก็ด้วยเพราะเป็นผู้ที่ปฏิบัติศีล ๕ ศีล ๘ บริสุทธีบริบูรณ์ ประกอบการถวายทานนั้นด้วย

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามลำดับหัวข้อโดยมีรายละเอียดที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาจะมีประเด็นเกี่ยวกับความหมายของการมีส่วนร่วม ความสำคัญของการมีส่วนร่วม รูปแบบการมีส่วนร่วม กระบวนการมีส่วนร่วม และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ซึ่งมีรายละเอียดที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา ดังนี้

๒.๕.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม เป็นการเปิดโอกาสให้คนทั่วไปมีส่วนร่วมรับรู้และเสนอความเห็นในการตัดสินใจถึงปัญหาสำคัญต่าง ๆ ร่วมกัน ไม่ว่าจะด้วยการแสดงความคิดเห็น การปรึกษาหารือ และการแสดงประชามติ^{๑๐๓} การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจ กำหนดปัญหาความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการเสริมพลังอำนาจให้แก่ประชาชน/กลุ่มองค์กรชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และการควบคุมดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ สามารถกำหนดการดำรงชีวิตได้ด้วยตนเอง ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามความจำเป็นอย่างมี ศักดิ์ศรีและสามารถพัฒนาศักยภาพของประชาชน/ชุมชนในด้านภูมิปัญญา ทักษะ ความรู้ ความสามารถ และการจัดการ และรู้เท่าทันการ

^{๑๐๓}ธีระพล อรุณะกสิกร และคณะ, ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๔๒), หน้า ๖-๗.

เปลี่ยนแปลงของโลกได้^{๑๐๔} การสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิผล องค์ประกอบหลักของรูปแบบมี ๖ องค์ประกอบ ได้แก่ หลักการ จุดมุ่งหมาย กลไกการดำเนินการ การดำเนินการ การประเมินผล และเงื่อนไขความสำเร็จ^{๑๐๕}

การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการของการให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการรับบริการสาธารณะ การมีส่วนร่วมรับฟังความคิดเห็น การมีส่วนร่วมวางแผน การมีส่วนร่วมดำเนินงาน การมีส่วนร่วมรับผิดชอบและประเมินผล และการมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์^{๑๐๖} การมีส่วนร่วมเหล่านี้เป็นการกระทำของบุคคล เพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อสังคม ต่อรัฐ ต่อนโยบายของรัฐบาลและการเลือกผู้นำทางการเมืองทั้งระดับชาติและท้องถิ่น กิจกรรมการมีส่วนร่วมอาจมีทั้งถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย จะเป็นครั้งคราวหรือติดต่อยาวนานก็ตาม ดังที่เรารับรู้มาตลอดเวลากว่า พัฒนาการมีส่วนร่วมของพลเมืองไทยเป็นข้อบ่งชี้ว่ามีพัฒนาการในการมีส่วนร่วมมาเป็นลำดับ ซึ่งบางยุคพลเมืองถูกจำกัดในการเข้าไปมีส่วนร่วมน้อยและเฉพาะบางเรื่องบางโอกาสเท่านั้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับผู้ออกแบบรัฐธรรมนูญที่เปิดโอกาสให้พลเมืองมีส่วนร่วมเพียงใด ปัจจุบันเป็นยุคเทคโนโลยีดิจิทัล พลเมืองไทยมีช่องทางสื่อสารกิจกรรมที่แสดงถึงการมีส่วนร่วมทางสังคมมากขึ้น สามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารได้สะดวกตลอดเวลาและทุกสถานที่ผ่านสื่อสังคมออนไลน์^{๑๐๗}

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ร่วมกำหนดนโยบาย ร่วมจัดทำแผน ร่วมศึกษาหาสาเหตุ และร่วมช่วยกันแก้ปัญหา ร่วมศึกษาความต้องการของชุมชน ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมประเมินผล

^{๑๐๔}พระครูสุวรรณจันทนิวิฐ, “การพัฒนาแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี”, วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖): ๑๙๒.

^{๑๐๕}จิตประสงค์ ทมะนันต์, พงษ์ธร สิงห์พันธ์ และสุวิมล โพธิ์กลิ่น, “รูปแบบการบริหารงานวิชาการแบบมีส่วนร่วมยุคใหม่ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีประสิทธิผล”, วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ (พฤษภาคม ๒๕๖๔): ๑๒๐๙.

^{๑๐๖}เนตรชนก สุนาสวน และคณะ, “การพัฒนาระบบบริการสาธารณะแบบชุมชนมีส่วนร่วมของสถาบันอุดมศึกษา: กรณีการให้บริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์”, วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖): ๒๙๘-๒๙๙.

^{๑๐๗}สมคิด พุ่มทุเรียน และประเวศน์ มหารัตน์สกุล, “การมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมืองไทยในยุคดิจิทัล”, วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๕ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๖๕): ๒๓๑๐.

เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้^{๑๐๘} การมีส่วนร่วม จึงหมายถึง กระบวนการที่บุคคลได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการปฏิบัติงานทั้งทางด้านการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจ การรับผิดชอบ การวางแผนการปฏิบัติงานตลอดจนการประเมินผล โดยใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากการบริหารงานในองค์กร^{๑๐๙}

การมีส่วนร่วมเป็นการจูงใจให้ผู้ร่วมปฏิบัติงานในองค์กรได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมรับผิดชอบ และร่วมมือในการพัฒนาองค์การที่ปฏิบัติอยู่ด้วยความเต็มใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานขององค์กรควรประกอบด้วยสาระสำคัญอย่างน้อย ๓ ประการ กล่าวคือ

๑. การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น สมาชิกขององค์กรย่อมมีความผูกพันกับองค์กรที่ตนเองปฏิบัติงานอยู่ และมีความปรารถนาที่จะได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานขององค์กร แม้เพียงได้รับฟังความคิดเห็นก็ทำให้รู้สึกว่าได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานขององค์กร

๒. การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดการยอมรับในเป้าหมาย เพราะนอกจากจะช่วยกระตุ้นให้สมาชิกแสดงความคิดเห็นแล้ว ยังช่วยให้เกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างกลุ่มสมาชิก ทำให้สมาชิกทั้งองค์กรมีเป้าหมายเดียวกัน การมีส่วนร่วมเป็นการยินยอมและพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ ซึ่งจะมีผลทั้งทางใจการยอมรับ การสนับสนุน และผลต่อการปฏิบัติงานอย่างเต็มที่

๓. การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ การที่บุคคลได้แสดงความคิดเห็นและยอมรับในเป้าหมายเดียวกัน จะช่วยกระตุ้นให้บุคคลเกิดความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบต่อการปฏิบัติงานขององค์กร^{๑๑๐}

การเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามาร่วมดำเนินกิจกรรม ตั้งแต่การศึกษาแก้ปัญหา การวางแผนดำเนินการ การตัดสินใจ การแก้ไขปัญหาและการประเมินร่วมกันนั้น เพื่อขับเคลื่อนให้

^{๑๐๘}พระมหาสุชาติ ธมมกาโม (ปิติ), “การพัฒนารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๓”, **ดุสิตนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๔.

^{๑๐๙}พระกิตติ์ กิตติวุฑฒ (วิไลวงศ์), “การบริหารแบบมีส่วนร่วมตามหลักอิทธิบาท ๔ ของโรงเรียนมัธยมสงฆ์ แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๖.

^{๑๑๐}จันทราณี สงวนนาม, **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารสถานศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุคพอยท์จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๖.

กิจกรรมนั้นดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยการยึดหลักการมีส่วนร่วม คือ หลักการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบ ร่วมรับผิดชอบ^{๑๑๑}

การมีส่วนร่วม^{๑๑๒} หมายถึง กระบวนการที่บุคคลได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการปฏิบัติงานทั้งทางด้านการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจ การรับผิดชอบ การวางแผนการปฏิบัติงานตลอดจนการประเมินผล โดยใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากการบริหารงานในองค์กร ดังนั้น การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการมีส่วนร่วมชุมชนมีความสำคัญต่อกระบวนการส่งเสริมชุมชนให้เข้มแข็ง ทำให้เกิดการพัฒนาด้านต่าง ๆ ได้ อย่าง เช่น ในการกำหนดนโยบาย ร่วมวางแผนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการดำเนินโครงการ เริ่มขึ้นวางแผน ระบุปัญหาและความต้องการ ขึ้นปฏิบัติการประเมินผลและบำรุงรักษา ร่วมในการตัดสินใจ ร่วมบริจาค เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายร่วมกัน^{๑๑๓} การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญต่อการดำเนินงานหลายประการ โดยเฉพาะการทำให้ประชาชนยอมรับโครงการและสามารถดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนด ทั้งนี้ ก็เนื่องมาจากกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ตรงกับความต้องการของประชาชน อีกทั้งยังช่วยในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนในการช่วยเหลือตนเองอันเป็นการนำไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างดียิ่ง^{๑๑๔}

กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วม คือ กระบวนการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ร่วมการวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การประเมินผล เปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องและมีส่วนได้ส่วนเสียได้มีส่วนร่วมในการบริหาร ตัดสินใจ และร่วมจัดการศึกษาให้สมาชิกทุกคนในองค์กรหรือ

^{๑๑๑}มณฑาทิพย์ ศิริสุมทุม และนันทิชา หาสนหรี, “การบริหารแบบมีส่วนร่วมที่ส่งผลต่อประสิทธิผลของสถานศึกษาในโครงการโรงเรียนคุณภาพประจำตำบล”, วารสารราชภัฏเพชรบูรณ์สาร, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๔): ๙.

^{๑๑๒}พระสมุห์ขวัญชัย ปญญาวิโร (สาละรักษ์), “การบริหารสถานศึกษาแบบมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในการบริหารสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ ๔ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศัยภูมิ เขต ๑”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๓.

^{๑๑๓}พระมหาสุชาติ ธมมกโม (ปิติ), “การพัฒนาารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๓”, ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๖.

^{๑๑๔}พระเกรียงศักดิ์ กิตติปัญญา (รักสนิท), “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบายการพัฒนาชุมชนขององค์การบริหารส่วนตำบลประสงค์ อำเภอนาทน จังหวัดสุราษฎร์ธานี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๑๐-๑๑.

หน่วยงานเดียวกันได้กระทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมายที่คาดหวังและประสบผลสำเร็จ บุคลากรทุกระดับในหน่วยงานร่วมมือกัน รับผิดชอบร่วมกัน มีความรู้สึกผูกพันในฐานะเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร ต้องการปฏิบัติงานอย่างมีเป้าหมายและทิศทาง การเปิดโอกาสให้บุคคล หรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็ทางตรงหรือทางอ้อมในลักษณะของการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมติดตามผล การเปิดโอกาสให้เข้าร่วมกิจกรรมจะได้รับประโยชน์ในด้านการนำเอาความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนในองค์กรเพื่อการพัฒนาองค์กร เป็นต้น

๒.๕.๒ ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมถือว่ามีค่ามาก เพราะมาจากวิถีชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ว่าเขามีความต้องการที่จะให้ใช้วิถีทางใดที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตเพื่อให้ชีวิตมีความสุข อยู่ดีกินดี ความสงบสุขในสังคมนั้น ๆ ความสำคัญของการมีส่วนร่วมนี้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความสำคัญอยู่หลายมุมมอง ดังนี้

การมีส่วนร่วมมีความสำคัญอย่างมากในการบริหารให้ประสบผลสำเร็จ เพราะผู้บริหารระดับสูงเปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหาร มีอิสระในการทำงาน ตลอดจนมีสิทธิในการเสนอแนะความคิดเห็นเพื่อร่วมกันแก้ปัญหา ซึ่งลักษณะดังกล่าวย่อมเป็นแรงจูงใจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความรู้สึกผูกพันและร่วมกันรับผิดชอบต่อสิ่งที่ร่วมกัน^{๑๑๕} ตัดสินใจดำเนินงานให้องค์กรประสบผลสำเร็จต่อไป อิทธิพลของการบริหารแบบมีส่วนร่วมของผู้บริหารองค์กร การให้อำนาจในการตัดสินใจ ไม่ส่งผลต่อประสิทธิผลของการบริหาร ดังนั้น ผู้บริหารควรมีการตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของตน ทำให้คำนึงถึงประโยชน์ของโรงเรียนเป็นหลัก เพื่อให้มีความรับผิดชอบในงานสูงเนื่องจากให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม ในการตัดสินใจและเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์เพื่อที่จะร่วมงานกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เปิดโอกาสให้บุคลากรได้แสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีความเอื้ออาทร และให้ความช่วยเหลือผู้ร่วมงานด้วยความจริงใจ^{๑๑๖}

การมีส่วนร่วมสามารถสร้างความยอมรับในคุณค่าและวัฒนธรรมในชุมชนและสามารถเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานที่ไม่พึงปรารถนาของชุมชนได้ เป็นวิธีการที่สามารถสร้างประสบการณ์ต่าง ๆ

^{๑๑๕}วีระศักดิ์ บุญญดิษฐ์, ภมรรัตน์ ชุมภูประวิโร และรังสรรค์ วัฒนาชัยวัฒน์, “การมีส่วนร่วมในการสร้างทักษะการเรียนรู้ของบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับสถานศึกษาในด้านการบริหารงานบุคคลตามทัศนะของครูสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๑๕”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ปัตตานี, ๒๕๖๑), หน้า ๓๗.

^{๑๑๖}มณฑาทิพย์ ศิริสุขุม และนันทิชา หาสุนทร, “การบริหารแบบมีส่วนร่วมที่ส่งผลต่อประสิทธิผลของสถานศึกษาในโครงการโรงเรียนคุณภาพประจำตำบล”, วารสารราชภัฏเพชรบูรณ์สาร, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๔): ๑๐.

ทำให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เป็นการระดมพลังความคิด พลังกาย กำลังใจและทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนออกมาใช้ โดยพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ วิทยาการที่ซับซ้อนจากภายนอกให้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้ ยังสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีการกระจายอำนาจ พร้อมทั้งบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ไปสู่ประชาชนในท้องถิ่นให้มากที่สุด โดยสอดคล้องกับปรัชญาสังคมและการเมืองที่ต้องการให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย การพัฒนา และมีโอกาสเข้ามากำหนดชะตาชีวิต ของตนเอง และการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้เอง เป็นหัวใจสำคัญของงานพัฒนา การพัฒนาใด ๆ ก็ตาม ถ้าขาดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว กิจกรรมหรือโครงการนั้น ๆ ไม่สามารถ ดำเนินงานต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๑๑๗}

การมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน ดังนี้

๑) ด้านการตัดสินใจ ผู้บริหารสถานศึกษาสนับสนุนให้ครูมีส่วนร่วมในการร่วมวิเคราะห์ ข้อมูล กำหนดนโยบายและกำหนดเป้าหมาย วิธีปฏิบัติ ขั้นตอนปฏิบัติ กำหนดงบประมาณ ทรัพยากร วัสดุงาน

๒) ด้านการดำเนินงาน ผู้บริหารสถานศึกษาสนับสนุนให้ครูมีส่วนร่วมในการร่วม รับผิดชอบการดำเนินงานทุกด้านตามที่ได้ร่วมในการตัดสินใจ ได้ปฏิบัติงานร่วมกันเป็นทีมโดยใช้ ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ในการปฏิบัติงานของสถานศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพและ ประสิทธิภาพ

๓) ด้านการประเมินผล ผู้บริหารสถานศึกษาสนับสนุนให้ครูมีส่วนร่วมในการควบคุม กำกับดูแล และการประเมินภายในของสถานศึกษาเกี่ยวกับคุณภาพของการจัดการศึกษาของ สถานศึกษา การกำกับและติดตาม การดำเนินงานตามแผนของสถานศึกษา การร่วมเป็น คณะกรรมการพิจารณาให้ความเห็นชอบในการดำเนินงานของกิจกรรม

๔) ด้านรับผลประโยชน์ ผู้บริหารสถานศึกษาสนับสนุนให้ครูมีส่วนร่วมในการได้รับ ผลตอบแทนจากการดำเนินงานในสถานศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งตอบแทน รางวัล หรือการให้ขวัญกำลังใจ และยกย่องเชิดชูเกียรติ การจัดสวัสดิการต่าง ๆ ให้แก่บุคลากรตามความเหมาะสม การส่งเสริมให้

---

^{๑๑๗} ฐิติวรรณ สิ้นธุ์นอก และคณะ, “การมีส่วนร่วมและเสริมสร้างเครือข่ายของพระสงฆ์กับการพัฒนา เขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดน จังหวัดหนองคาย”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๔๗.

บุคลากรสามารถพัฒนาความก้าวหน้าทางด้านผลงานวิชาการอย่างต่อเนื่อง การส่งเสริมสนับสนุนให้บุคลากรใช้เทคโนโลยีและวิทยาการใหม่ ๆ อยู่เสมอ^{๑๑๘}

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเสริมสร้างให้ประชาชนพึ่งพาตนเอง ช่วยให้มีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา ทำให้หันคนต่อผู้มีอำนาจต่อรองมากขึ้น ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมทั้งช่วยพัฒนาประชาธิปไตยโดยสร้างสังคม การเมือง และเศรษฐกิจของประเทศในที่สุด^{๑๑๙} การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมมือ ครูผู้สอนต้องทราบบทบาทหน้าที่ของตน โดยเริ่มตั้งแต่ การกำหนดขนาดของกลุ่มผู้เรียนให้ละความสามารถ การดูแลผู้เรียน ชี้แจงกรอบกิจกรรม ทำความเข้าใจถึงลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมมือ ด้วยการสร้างบรรยากาศที่เสริมสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันของสมาชิก ครูคอยเป็นผู้ปรึกษาที่ดี ยกย่อง ให้คำชมเชยกับกลุ่มที่มีผลงานดีและกระตุ้นการทำงานของกลุ่มที่ด้อยด้วย^{๑๒๐}

ดังนั้น ความสำคัญของการมีส่วนร่วม จึงหมายถึงการเปิดโอกาสให้บุคคลในองค์กร หรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมในลักษณะของการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ และร่วมกันติดตามผล เป็นการเปิดโอกาสให้บุคลากรเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในด้านกานำเอาความรู้ ความสามารถ (talents) และทักษะ (skills) ของคนในองค์กร มาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อองค์กร นอกจากนี้ การเข้ามามีส่วนร่วมจะช่วยให้ผู้เข้าร่วมมีความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า มีบทบาท และมีศักดิ์ศรี รวมทั้งเป็นการกระตุ้นให้ทุกฝ่ายได้รู้จักในหน้าที่และความรับผิดชอบ ผู้ที่ละเลย หรือเฉยเมยไม่เข้าร่วม จะด้วยเหตุใดก็ตามความละเลยไม่สนใจทำให้บุคคลเหล่านั้นปลื้กตัวเองออกจากองค์กรนั่นเอง จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้ผลงานที่ออกมาไม่บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่องค์กรได้ตั้งเป้าหมายไว้^{๑๒๑}

^{๑๑๘}จีระภา มีหทัยลิม, สมาน อัครภูมิ และพงษ์ศักดิ์ ทองพันธ์, “การบริหารแบบมีส่วนร่วมของครูในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาศรีสะเกษ ยโสธร”, วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๕): ๔๕๐.

^{๑๑๙}สมยศ ทุ่งหว้า, **สังคมชนบทกับการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๑๙.

^{๑๒๐}วนฤมล ถนอมพงษ์, “การศึกษาความรับผิดชอบทางการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ที่ได้รับการจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (เทคนิคคูคิด)”, รายงานวิจัย, (โรงเรียนศรีเวสตันเพียรอุปถัมภ์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๑๗: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๖๕), หน้า ๑๗.

^{๑๒๑}ชนธ บัญวัฒน์, “การศึกษาบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนที่มีต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีการศึกษาโรงเรียนสุจริต อำเภอภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๓๔.

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญต่อการดำเนินงานหลายประการ โดยเฉพาะการทำให้ประชาชนยอมรับโครงการ และสามารถดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนดทั้งนี้ก็เนื่องมาจากกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นตรงกับความต้องการของประชาชน อีกทั้งยังช่วยในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนในการช่วยเหลือตนเองอันเป็นการนำไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างดียิ่ง การบริหารงานแบบมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์การ เพราะเป็นการสร้างแรงจูงใจให้เกิดพฤติกรรมการทำงานของบุคคลที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ขององค์การ นำไปสู่ความมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลขององค์การในอนาคต

๒.๕.๓ รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบ หมายถึง กระบวนการพัฒนาความคิด ความสามารถของประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่น ช่วยเหลือตนเอง เพื่อนบ้าน และชุมชนของตน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยความร่วมมือของราษฎรที่อยู่ในชุมชนของตน ทั้งภาครัฐและเอกชน อันจะพึงปฏิบัติร่วมกันอย่างเป็นรูปแบบที่ดีและยั่งยืน รูปแบบการมีส่วนร่วมมีรูปแบบในการบริหารหลายส่วน อาทิ งานด้านการบริหารวิชาการ รูปแบบการจัดการเรียนรู้ รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในการจัดการ รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นต้น

รูปแบบการมีส่วนร่วมยุคใหม่ที่มีประสิทธิผลมี ๖ รูปแบบ ประกอบด้วย

- ๑) หลักการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมยุคใหม่
- ๒) จุดมุ่งหมาย ได้แก่ การมีส่วนร่วมโดยนำเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามาใช้ในการบริหารงาน
- ๓) กลไกการ ดำเนินการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมจากบุคคลทั้งภายในและภายนอกองค์กร
- ๔) การดำเนินการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมโดยนำเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามาใช้ในการบริหารงาน
- ๕) การประเมินผล ได้แก่ การประเมินประสิทธิผลจากการมีส่วนร่วมของบุคลากรทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา

๖) เงื่อนไขความสำเร็จ ได้แก่ ความพึงพอใจและความสมัครใจเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานของบุคลากรทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา^{๑๒๒}

รูปแบบการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย องค์ประกอบที่ ๑ คณะกรรมการบริหารแบบมีส่วนร่วมและขอช่วยงานการบริหารแบบมีส่วนร่วม องค์ประกอบที่ ๒ กระบวนการบริหารแบบมีส่วนร่วม และองค์ประกอบที่ ๓ มาตรฐานการจัดการอาชีวศึกษาระบบทวิภาคี โดยผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็นว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมสู่มาตรฐานการจัดการอาชีวศึกษาระบบทวิภาคี สถาบันการอาชีวศึกษาภาคกลาง ๓ โดยภาพรวมด้านความเหมาะสมและความเป็นไปได้อยู่ในระดับมากที่สุด และครูฝึกในสถาน

^{๑๒๒}จิตประสงค์ ทมะนันต์, พงษ์ธร สิงห์พันธ์ และสุวิมล โพธิ์กลิ่น, “รูปแบบการบริหารงานวิชาการแบบมีส่วนร่วมยุคใหม่ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีประสิทธิผล”, วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ (พฤษภาคม ๒๕๖๔): ๑๒๐๒.

ประกอบการและครูผู้สอน มีความเห็นว่าความสามารถในการนำไปใช้ได้ของรูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมสู่มาตรฐานการจัดการอาชีวศึกษาระบบทวิภาคี สถาบันการอาชีวศึกษาภาคกลาง ๓ โดยภาพรวมสามารถปฏิบัติตามได้อยู่ในระดับมากที่สุด^{๑๒๓}

รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน มีรูปแบบการพัฒนาดังนี้

๑) แนวปฏิบัติที่ดีของการมีส่วนร่วมของประชาชนประกอบด้วย บุคลิกภาพ การมีส่วนร่วม การบริหารงาน และหลักธรรมาภิบาลของผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ใช้อย่างคุ้มค่าและก่อให้เกิดประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน

๒) องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ บุคลิกภาพ การมีส่วนร่วม และการบริหาร

๓) การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ สามเสาหลัก^{๑๒๔}

ดังนั้น รูปแบบการมีส่วนร่วม จึงเริ่มจากการศึกษาข้อมูล หาสาเหตุ พิจารณาตัดสินใจเลือกแนวทางการดำเนินการ หรือปฏิบัติงาน และสิ้นสุดที่การติดตามประเมินผล โดยการดำเนินการที่ให้ประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้สูญเสีย (Stakeholders) ในฐานะเจ้าของชุมชนหรือทรัพยากร ได้มีส่วนร่วมในการพิจารณาและมีส่วนร่วมตามกระบวนการในทุกขั้นตอน หรือมากขึ้นตอนให้มากที่สุด มิใช่มีส่วนร่วมเพียงขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง ก็จะช่วยลดความขัดแย้งและสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในทางที่ดีประสบผลสำเร็จได้ และเกิดผลดีตรงต่อความต้องการของชุมชน^{๑๒๕} รูปแบบการมีส่วนร่วม ต้องมีการประสานความร่วมมือ กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ตลอดจนให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนมีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการจัดการศึกษา รวมทั้งต้องพัฒนาระบบการวางแผนและให้มีแผนยุทธศาสตร์ที่สอดคล้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทุกระดับทั้งระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ และสร้าง

^{๑๒๓}รมย์ลิน ศรีสายหยุด, “รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในการจัดการอาชีวศึกษาระบบทวิภาคีของสถาบันการอาชีวศึกษาภาคกลาง ๓”, วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๖๕): ๘๙.

^{๑๒๔}ไชยวัฒน์ เผือกคง, “การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อเสริมสร้างการปฏิบัติตามหลักธรรมาภิบาลของผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดสุราษฎร์ธานี”, วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๖ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๖๔): ๒๔๐๗.

^{๑๒๕}นิยม เวชกามา, “รูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของประชาชนชาวสกจนครตามแนวพุทธจิตวิทยา”, ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๘.

ความเข้มแข็งของภาคีต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษา^{๑๒๖} การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการ หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าวไป ประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมสองทาง ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งประกอบไปด้วยการแบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย^{๑๒๗}

รูปแบบเป็นลักษณะของการกำหนดขึ้นเป็นหลักหรือเป็นแนว ซึ่งเป็นที่ยอมรับของสิ่งที่แสดงให้เห็นเป็นรูปร่างหรือไม่ใช้รูปร่างก็ตาม ทั้งนี้ อาจจะเป็นข้อความ เป็นสัญลักษณ์ เป็นรูปภาพที่สามารถจะอธิบายสิ่งเหล่านั้นได้ รวมทั้งสื่อ รูป ความหมายที่ตรงกับความต้องการของสิ่งที่ต้องการให้เห็น ซึ่งอย่างน้อยจะต้องบ่งบอกถึง ๓ ประการ ได้แก่ สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ยังไม่สมบูรณ์แบบแผนความสัมพันธ์ของตัวแปร และแผนภาพที่แสดงถึงองค์ประกอบการทำงานของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีคุณลักษณะของการสร้างรูปแบบที่ดี จะต้องมองถึงความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง แนวทางการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้น ระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผล และเป็นเครื่องมือในการสร้างนวัตกรรมใหม่ที่สามารถนำไปเป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปไมยเทียบเคียงปรากฏการณ์ เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ และเป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า Path Analysis และหลักการ เพราะฉะนั้น การนำหลักการการสร้างรูปแบบที่สามารถเสริมสร้างกระบวนการบริหารแบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้เกิดความเข้มแข็ง และมีประสิทธิภาพอย่างมาก อีกทั้งยังสามารถคลายความกังวล เสริมไว้วางใจให้คณะผู้บริหารในองค์กร บริหารส่วนจังหวัดที่จะทำงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนต่อไป^{๑๒๘}

ดังนั้น รูปแบบของการมีส่วนร่วมของแต่ละบุคคลนั้น จะแตกต่างกันออกไป ซึ่งอาจจะเกิดจากสถานะทางสังคม กล่าวคือ ความสามารถทางด้านปัญญาของแต่ละคนที่แตกต่างกันนั่นเอง เพราะเหตุนี้ รูปแบบในการที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมจึงไม่เหมือนกัน การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากเป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส

^{๑๒๖}พระมหาสุชาติ ธรรมกาโม (ปิต), “การพัฒนารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๓”, **ดุสิตนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๓๒.

^{๑๒๗}กัญญาณัฐ จงมีสุข, “รูปแบบการมีส่วนร่วมของผู้บริหารในการจัดวางระบบการควบคุมภายในของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, **ดุสิตนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๓.

^{๑๒๘}ทักษิณ ประชามอญ, “รูปแบบการบริหารงานแบบมีส่วนร่วมตามหลักพุทธธรรมขององค์กรบริหารส่วนจังหวัด ในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน”, **ดุสิตนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๑๒.

ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม แต่การทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ต้องมีเงื่อนไขที่จะต้องทำและปฏิบัติร่วมกัน เช่น ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม ฉะนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการทำงานต่าง ๆ นั้น ต้องมีกฎเกณฑ์ในการมีส่วนร่วมความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้าง ยอมรับความสามารถของแต่ละบุคคลให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ให้ได้^{๑๒๔}

กล่าวได้ว่า รูปแบบของการมีส่วนร่วมของแต่ละบุคคลนั้น จะแตกต่างกันออกไป ซึ่งอาจจะเกิดจากสถานะทางสังคม กล่าวคือ ความสามารถทางด้านปัญญาของแต่ละคนที่แตกต่างกันนั่นเอง เพราะเหตุนี้ รูปแบบในการที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมจึงไม่เหมือนกัน การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากเป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม แต่การทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ต้องมีเงื่อนไขที่จะต้องทำและปฏิบัติร่วมกัน เช่น ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม ฉะนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการทำงานต่าง ๆ นั้น ต้องมีกฎเกณฑ์ในการมีส่วนร่วมความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้าง ยอมรับความสามารถของแต่ละบุคคลให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ให้ได้

๒.๕.๔ กระบวนการการมีส่วนร่วม

กระบวนการในการมีส่วนร่วม คือ วิธีการวิเคราะห์ว่า การมีส่วนร่วมนั้น มีความสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจนี้หรือไม่ หรือมีความจำเป็นด้วยเหตุผลอื่น กระบวนการในการตัดสินใจนั้น กล่าวได้ว่า เป็นการกระทำที่อาจเสียเวลาเปล่าของทุกฝ่าย ดังนั้น ทั้งขององค์กรและภาคประชาชน ก่อนที่ผู้ดำเนินกระบวนการในการมีส่วนร่วม เริ่มต้นชักชวนใคร หรือหน่วยงานใดที่จะ ให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจใด ๆ นั้น โดยมีโอกาสในการแสดงความคิดเห็น การโต้แย้งและการอภิปรายอย่างมีคุณค่า โดยที่ผลของการมีส่วนร่วมของพวกเขา ต้องมีประโยชน์ในการตัดสินใจในขั้นตอนสุดท้ายได้อย่างเหมาะสม กระบวนการในการมีส่วนร่วมในทรงคนะต่าง ๆ มีดังนี้

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่มีวิธีที่ดีที่สุด จำเป็นต้องปรับตามสถานการณ์ ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแปรที่หลากหลาย เช่น ประเด็นสาธารณะที่ต้องนำสู่กระบวนการมีส่วนร่วม เทคนิคการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งกลุ่มเป้าหมายหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ควรเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วม รวมทั้งปทัสถาน วัฒนธรรมชุมชน และบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง

^{๑๒๔}พระปลัดธนากร สนตมโน / เพราะฉะนั้น, “รูปแบบการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของเทศบาลเมืองวังสะพุง จังหวัดเลย”, *ดุสิตนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๕.

มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งสิ้น^{๑๓๐} การมีส่วนร่วมในการบริหาร หรือการทำงาน ร่วมคิด ร่วมกันวางแผนงาน ร่วมกันทำงาน ปัจจัยหนึ่งก็มาจากเพื่อนร่วมงานที่จะสร้างแรงจูงใจในการทำงานร่วมกัน กำลังใจ นโยบายการทำงาน การกระจายอำนาจจากผู้บังคับบัญชา การมอบหมายงานจากผู้บังคับบัญชา การได้รับความไว้วางใจจากผู้บริหารและเพื่อนร่วมงาน นั่นคือ แรงใจในการบริหารงานเพื่อสร้างความสำเร็จให้องค์กรนั้น ๆ ได้^{๑๓๑}

ระดับในการมีส่วนร่วมของประชาชน สามารถจำแนกได้ ๖ ประการ คือ

๑) ร่วมรับรู้ หมายถึง รัฐได้ให้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการ หรือกิจกรรมแก่ประชาชน เมื่อรัฐมีความคิดริเริ่ม หรือมีนโยบายที่จะให้มีโครงการ หรือกิจกรรมนั้น ๆ แล้วเปิดโอกาสให้ประชาชนได้รับรู้ โดยการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน หรือให้สิทธิแก่ประชาชนในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของราชการที่มอบให้แก่ประชาชนนั้น

๒) ร่วมแสดงความคิดเห็น หมายถึง เมื่อประชาชนได้ร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากรัฐแล้วประชาชนก็จะร่วมค้นหาสาเหตุของปัญหา ความจำเป็นและความต้องการที่ต้องให้มีโครงการ หรือกิจกรรมนั้น พร้อมร่วมแสดงความคิดเห็น เพื่อหน่วยงานเจ้าของโครงการ นำไปใช้ประกอบการพิจารณาต่อไป

๓) ร่วมตัดสินใจ หมายถึง ร่วมพิจารณาเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยกับโครงการหรือกิจกรรม การเลือกพื้นที่ตั้งโครงการ โดยเฉพาะประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ที่จะตั้งโครงการ ควรจะมีส่วนร่วมพิจารณารับ หรือปฏิเสธไม่ให้โครงการตั้งในพื้นที่ หากเห็นว่ามาตรการที่จะใช้ในการลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมและมาตรการติดตามตรวจสอบไม่ชัดเจน ให้ประชาชนมีส่วนร่วมตรวจสอบด้วย

๔) ร่วมดำเนินการ หมายถึง ร่วมในการลงทุน ร่วมในการคัดเลือกผู้ปฏิบัติงาน หรือร่วมปฏิบัติงานเอง อาจจะทำไม่ได้ในทุกประเภทของโครงการ ความยุ่งยากที่จะให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมปฏิบัติงานได้ แต่หากเป็นโครงการ หรือกิจกรรมในระดับท้องถิ่น เช่น การจัดการป่าชุมชน หรือทรัพยากรอื่น ๆ ที่ใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านได้ ชาวบ้าน หรือ ประชาชนในท้องถิ่น ก็เข้าร่วมดำเนินการได้

๕) ร่วมติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผล หมายถึง การร่วมตรวจสอบและติดตามการดำเนินการตามโครงการ หรือกิจกรรมนั้น ๆ ว่าเป็นไปตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์หรือไม่

^{๑๓๐}พระครูประโชติกิจจาภรณ์ (สุริย์ชัย สุริย์วิโส), “รูปแบบการสร้างความรับผิดชอบแบบมีส่วนร่วมของนักเรียน โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา”, **ดุสิตนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหาร การศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๘๗.

^{๑๓๑}นพวรรณ ทองย้อย, “รูปแบบการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการรักษาสิ่งแวดล้อมระดับประถมศึกษา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๗.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเป็นโครงการ หรือกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ได้นำมาตรการลดผลกระทบมาใช้ หรือไม่มีการใช้ระบบการติดตามตรวจสอบ เพื่อป้องกันปัญหาเกิดขึ้น หรือไม่การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมาก

๖) ร่วมรับผล หมายถึง การดำเนินการโครงการ หรือกิจกรรมที่ดำเนินไปแล้ว ย่อมได้มาซึ่งผลประโยชน์และผลกระทบ ทั้งที่เป็นผลกระทบด้านบวกและผลกระทบด้านลบ ทั้งต่อประชาชนและต่อสิ่งแวดล้อม โดยที่ประชาชนหลีกเลี่ยงไม่พ้น ที่จะต้องรับเอาผลที่เกิดขึ้นมานั้น

การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้มีการรับรู้ข้อมูล ร่วมตัดสินใจ ร่วมสนับสนุน และร่วมติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงาน โดยหลักการของการมีส่วนร่วม มีหลักย่อย ๆ ที่ต้องคำนึงถึงรวม ๔ ประการ ได้แก่

๑) การรับฟังความคิดเห็น คือ การเชิญชวนให้มีการแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้ข้อมูลมากขึ้น และประเด็นในการประเมินข้อดีข้อเสียชัดเจนยิ่งขึ้น

๒) การให้ข้อมูล คือ การให้ข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจ เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว การแสดงนิทรรศการและการทำหนังสือพิมพ์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

๓) การร่วมตัดสินใจ เป็นการมีส่วนร่วมที่มีขอบเขตกว้างมากขึ้น มีความรับผิดชอบร่วมกัน ใช้สำหรับการพิจารณาประเด็นที่มีความยุ่งยากซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมาก ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคและเท่าเทียมกันเป็นสำคัญ

๔) การพัฒนาศักยภาพในการมีส่วนร่วม คือ การสร้างความสามารถในการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องให้พัฒนาขึ้นไป เช่น การแจ้งความเห็น การไต่สวนสาธารณะ การทำประชาพิจารณ์ หรือการทำประชามติ เป็นต้น^{๑๓๒}

กระบวนการมีส่วนร่วม ยังสามารถจัดแบ่งขั้นตอนต่าง ๆ ได้เป็นกระบวนการ ดังนี้

กระบวนการที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการวางแผน ได้แก่ การรับรู้ เข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับการวางแผน และร่วมวางแผนกิจกรรม

กระบวนการที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ/ดำเนินการ ได้แก่ การเกี่ยวข้องกับการดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ และการตัดสินใจ

กระบวนการที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์ เป็นการมีส่วนร่วมในการจัดสรรประโยชน์ หรือผลของกิจกรรม หรือผลของการตัดสินใจที่เกิดขึ้น

^{๑๓๒}พระพรหมเวที (สุเทพ ผัสสมโม), “การพัฒนาวิถีทางสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคตะวันตก, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี, ๒๕๖๑), หน้า ๑๘.

กระบวนการที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ได้แก่ ความพยายามที่จะประเมินประสิทธิภาพ ประสิทธิผลของโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ และพิจารณาวิธีการที่จะดำเนินการต่อเนื่องต่อไป ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมหรือเกี่ยวข้องกับการกำหนดเกณฑ์การประเมินหรือกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย ซึ่งผลการประเมินนี้ ก็จะกลายเป็นปัจจัยนำเข้าไปในกระบวนการมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอน ซึ่งเป็นขั้นตอนของการวางแผนต่อไป^{๑๓๓}

การดำเนินการของกระบวนการมีส่วนร่วมต้องยึดหลักการดังต่อไปนี้

๑. การระดมความคิด คือ การคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน ในลักษณะของการร่วมคิด มิใช่จากฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียว บนพื้นฐานความศรัทธาว่าทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีศักยภาพ

๒. การวางแผน คือ นำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกัน ด้วยการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย (คน สิ่งของ งบประมาณ เวลา ฯลฯ)

๓. การลงมือทำ คือ การนำแผนงานที่ได้ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบ เพื่อให้เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมายที่วางไว้

๔. การติดตามประเมินผล คือ ร่วมกันติดตามผลงานที่ทำ และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงานร่วมกัน คิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น

๕. การรับประโยชน์ร่วมกัน มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น และผลประโยชน์โดยอ้อม แต่มีความสำคัญมาก คือ การเรียนรู้จากการร่วมคิดร่วมทำ และความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่พัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมที่สมานฉันท์ เสมอภาค และเอื้ออาทรกันมากขึ้น เป็นลำดับ^{๑๓๔}

การมีส่วนร่วม ถือเป็น การกระจายอำนาจทางการศึกษา มีความเป็นอิสระและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การวางแผนงาน การจัดสรรงบประมาณ มีอำนาจจากการบริหารและจัดการทั้งด้านหลักสูตร การพัฒนาบุคลากรและการใช้จ่ายงบประมาณได้สะดวกมากขึ้น การบริหารแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะสำคัญดังนี้

๑. กระบวนการกำหนดจุดเป้าหมาย นโยบายในการวางแผน และการจัดสรรงบประมาณ การปฏิบัติและการประเมินผล

๒. ส่งเสริมการมีส่วนร่วม มีการกำหนดความรับผิดชอบที่ชัดเจน

^{๑๓๓}ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ, การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการนโยบายสาธารณะ, (นนทบุรี: มูลนิธิเอเชีย สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙.

^{๑๓๔}วีระศักดิ์ บุญญดิษฐ์, ภมรรัตน์ ชุมภูประวิโร และรังสรรค์ วัฒนาชัยวิชิต, “การมีส่วนร่วมในการสร้างทักษะการเรียนรู้ของบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับสถานศึกษาในด้านการบริหารงานบุคคลตามทัศนะของครูสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา มัธยมศึกษา เขต ๑๕”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ปัตตานี, ๒๕๖๑), หน้า ๔๗.

๓. เน้นหน้าที่หลักของสถานศึกษา คือ การจัดเรียนการสอน การจัดสรรด้าน งบประมาณ ด้านบุคลากรและงานด้านวิชาการของสถานศึกษา ซึ่งต้องร่วมบริหารและร่วมกันจัดการศึกษาให้ตอบสนองต่อความต้องการของสังคม^{๑๓๕}

กล่าวได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการบริหารแบบประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้บุคคลผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กร โดยรูปแบบการบริหารในปัจจุบัน ได้แก่ การปรึกษาหารือ กลุ่มคุณภาพ ระบบข้อเสนอแนะ และระบบส่งเสริมให้บุคคลผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของกิจการ ซึ่งเป็นลักษณะเน้นการกระจายอำนาจให้สมาชิกทุกคนในองค์กรได้มีส่วนร่วมในการกำหนดภารกิจในการปฏิบัติงานเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา ซึ่งจะต้องมีข้อมูลสารสนเทศที่สนับสนุนในการตัดสินใจ มีความรู้ความเข้าใจ และมีการให้รางวัลเพื่อสร้างแรงจูงใจเป็นการให้ความสำคัญกับสมาชิกในการไตร่ตรองคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการ ร่วมในผลประโยชน์ และร่วมในการประเมินผลแก้ปัญหาาร่วมกัน เพื่อสร้างความสำเร็จให้แก่องค์กร

๒.๕.๕ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนสังคมนั้น ๆ ได้มีโอกาสแสดงออกทางด้านความคิดในทางสร้างสรรค์ทั้งในด้านสังคม การเมืองการปกครอง เป็นต้น ตลอดถึงการกำหนดวิถีชีวิตของคนในชุมชนในการประกอบสัมมาอาชีพ ความเป็นอยู่ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนของตน จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งของคนในชุมชนเพราะเป็นการกำหนดเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงาน เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในชุมชนนั้น เพราะจะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ดีและรวดเร็ว รวมทั้งเป็นวิธีการที่จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งในชุมชนและยังเป็นรากฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยให้เข้มแข็งต่อไป ซึ่งแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารแบบมีส่วนร่วมนี้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้แนวคิดไว้หลายอย่าง ดังมีรายละเอียดที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ดังนี้

การมีส่วนร่วมเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายในเวลาเดียวกัน เป็นเรื่องของความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ และความรู้สึกก็นึกคิดของแต่ละคนที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม ซึ่งเป็นเป้าหมายของกลุ่มหรือเป็นความรับผิดชอบต่อกิจกรรมร่วมกันด้วยการเข้าไปเกี่ยวข้อง ช่วยเหลือ และร่วมรับผิดชอบ^{๑๓๖} การมีส่วนร่วมจึงเป็นพื้นฐานของกิจกรรมทุกกิจกรรม กระบวนการตัดสินใจของ

^{๑๓๕} ชูธร บุญวัฒน์, “การศึกษาบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนที่มีต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีการศึกษาโรงเรียนสุจริตอำเภอภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, *วิทยานพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๔๓.

^{๑๓๖} Davis Keith & John Newstrom W., *Human Behavior*, 8th ed., (New York: Mc Graw-Hill, 1989), p. 232.

กลุ่มจะเกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ซึ่งปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมมี ๔ ประการ คือ

๑. เป็นความพยายามที่เกี่ยวข้องกันทางด้านจิตใจและความรู้สึก
๒. เป็นการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือ
๓. เป็นการให้บุคลากรรับผิดชอบต่อการปฏิบัติงาน
๔. เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการมีส่วนร่วมอย่างไม่แท้จริงกับการมีส่วนร่วมมากเกินไป^{๑๓๗}

การมีส่วนร่วมเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ผู้บริหารต้องการให้ได้รับการสนับสนุนที่เข้มแข็ง อันมีผลมาจากการวิจัยและทฤษฎีด้านการสร้างแรงจูงใจที่ตระหนักถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วม และการสร้างการยอมรับนับถือ^{๑๓๘} ในรูปของกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหาพร้อมกับการใช้วิทยาการ^{๑๓๙} การที่ผู้ได้รับผลประโยชน์หรือมีส่วนได้เสียในการพัฒนาได้ใช้ความพยายามร่วมกันในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการพัฒนา ด้วยความรู้สึกผูกพันในความเป็นเจ้าของหรือหุ้นส่วน เพื่อทำให้งานหรือโครงการนั้น บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน^{๑๔๐} ในการรับผิดชอบต่อบางสิ่งบางอย่าง ต่อมาความหมายของการมีส่วนร่วมชัดเจนและถี่กลงไปมากกว่าการรับผิดชอบ เพราะเมื่อการมีส่วนร่วมเชื่อมโยงไปสู่กระบวนการเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบของแต่ละบุคคลหรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นภาพรวม ซึ่งก้าวไกลออกไปมากกว่าการมีส่วนร่วมเท่านั้น การมีส่วนร่วมจึงหมายถึงการเป็นส่วนหนึ่งในระบบ การเป็นส่วนหนึ่ง ก็คือ การบรรจุเข้าอยู่ในกระบวนการ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการหนึ่ง^{๑๔๑} รวมทั้งการแบ่งอำนาจในการกำหนดนโยบายและตัดสินใจในการกำหนดหรือจัดสรรทรัพยากร ซึ่งจะไม่สามารถทำได้โดยขาดความเข้าใจร่วมกัน ภายใต้จิตสำนึกและการประสานงานกัน โดยการร่วมมือกันของบุคคลส่วนใหญ่ที่แสดงออกโดยผ่านกลุ่มตัวแทนในการกำหนด และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน ซึ่งจะทำให้บุคคลและ

^{๑๓๗}Putti Joseph M, **Management : A Functional**, (Singapore: Mc Graw-Hill, 1987), p. 305.

^{๑๓๘}Koontz & others, **Essential of management**, (New York: Mc Graw-Hill, 1986), p. 385.

^{๑๓๙}Erwin, Williams, **Participation Management : Concept, Theory and Implementation**, ibid, 1987), p. 138.

^{๑๔๐}White, Alastair T, **The community A Discussion of the Agreement Community Participation**, Current issue and Lesson Learned, ibid, 1987), p. 18.

^{๑๔๑}Wilches-Chaux, Gustavo, **Community Participation: Proceeding**, Third International Seminar, (Columbia: Habinet, 1992), p. 4.

กลุ่มบุคคลสามารถตัดสินใจในสิ่งที่กระทบต่อชีวิตเขา โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่เขาควรได้รับจากบริการต่าง ๆ^{๑๔๒}

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมมี ๔ ทฤษฎี ดังนี้

๑. ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ ซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน และถ้าจะทำให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะในเรื่องความต้องการของคน

๒. ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ คนเรามีความต้องการทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดี ผลงานก็ต่างไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่าง ๆ นั่นเอง การจะสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาไรต์เอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น

๓. ทฤษฎีการสร้างผู้นำ การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการร่วมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้ว ผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิภาณ ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำจึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือ ปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ

๔. ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ยากเพราะใช้กฎหมายระเบียบ แบบแผน เป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตาม ผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุดในเรื่องการใช้บริหาร เพราะธรรมชาติของคนถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจไม่มีใครบังคับก็จะทำงาน ด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหารเป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบาย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มความคาดหวังผลประโยชน์^{๑๔๓}

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารเป็นหลักคิดที่รัฐบาลในประเทศเสรีประชาธิปไตยต่าง ๆ ให้ความสำคัญ เพราะเป็นการบริหารราชการที่ประชาชนเรียกร้อง เป็นที่ยอมรับของประชาชน และเป็นไปตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย ที่มุ่งเน้นให้การบริหารราชการ

^{๑๔๒}Delen, Corazan Alma G, **People Participation**, (Philippine Encyclopedia of Social Works, 1977), pp. 230-236.

^{๑๔๓}อคิน รพีพัฒน์, **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๗-๘.

การตัดสินใจ การให้บริการสาธารณะ ตลอดจนการดำเนินนโยบายสาธารณะต่าง ๆ เป็นไปอย่างสุจริต โปร่งใส เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ตอบสนองความต้องการของประชาชน มีการตัดสินใจที่ รอบคอบ เป็นธรรม และคำนึงถึงผลประโยชน์และสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน โดยรวมการเปิด โอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นวิธีการหนึ่งที่จะเกิดการบริหารราชการที่ สุจริตโปร่งใสมาก ขึ้น^{๑๔๔} การมีส่วนร่วม เป็นการสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ถ้ามีความปรารถนา มีความตั้งใจจริง พร้อมที่จะฝึกฝน ศึกษาหาความรู้ ประสบการณ์ และนำไปปฏิบัติจริง ๆ เพื่อให้เกิดทักษะในการสร้าง ความสัมพันธ์อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะ “มนุษยสัมพันธ์” เป็นสิ่งที่เกิดจากชุมชน ท้องถิ่น ด้วยการพูดจาดี ยิ้มแย้มแจ่มใส มีความเป็นมิตรกับทุกคนเป็นหลักการแรกที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ ในขั้นต่อไป และจำไว้เสมอว่าเราเป็นมนุษย์ต้องปฏิบัติกับคนอื่น^{๑๔๕}

ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคม มี ๔ ขั้นตอน ได้แก่

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
๒. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation)
๓. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits)
๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมาปฏิบัติ^{๑๔๖}

กล่าวได้ว่า แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารแบบมีส่วนร่วม จากที่นักวิชาการได้กล่าวใน เบื้องต้น จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วม เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการมีส่วนร่วม ชุมชนมีความสำคัญต่อกระบวนการส่งเสริมชุมชนให้เข้มแข็ง ทำให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ได้ อย่างเช่น ในการกำหนดนโยบาย ร่วมวางแผนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการ ดำเนินโครงการ เริ่มขึ้นวางแผน ระบุปัญหา และความต้องการ ขึ้นปฏิบัติการประเมินผลและ บำรุงรักษา การตัดสินใจ ร่วมปรึกษา เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายร่วมกัน แนวคิดการมีส่วน ร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิในกระบวนการนโยบายสาธารณะทั้งในด้านการให้และรับรู้

^{๑๔๔}พระพุทธิพงษ์ วิสารโท (สงวนนาม), “การบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยใช้หลักการมีส่วนร่วม บวร สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุดรธานี เขต ๓”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๓.

^{๑๔๕}เปรมปวีร์ รักความซื่อ, “การบริหารงานวิชาการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนตามหลักสังคหวัตถุ ๔ โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี กลุ่ม ๑”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๙.

^{๑๔๖}ทิตาวีร์ เทศะปุระณะ และชุลีรัตน์ เจริญพร, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคมของโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็ก”, **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๕ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๖๔): ๒๐๔๗-๒๐๔๘.

ข้อมูลข่าวสาร การให้ความคิดเห็นหรือ ข้อเสนอแนะ การร่วมตัดสินใจ ทั้งในขั้นตอนการริเริ่มนโยบาย หรือการตัดสินใจของประชาชนในกิจกรรม ที่เกิดขึ้นโดยมีผลกระทบต่อประชาชนส่วนรวมทั้งหมด ทั้งนี้เมื่อผ่านการมีส่วนร่วมก่อนกำเนิदनโยบายหรือการตัดสินใจของกิจกรรม ย่อมทำให้เกิดการ ดำเนินร่วมกันอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดจากการตัดสินใจนั้น และร่วมกัน ตรวจสอบประเมินผลจากกิจกรรมโครงการตามแผนที่กำหนด

๒.๕.๖ ประโยชน์ของการมีส่วนร่วม

ประโยชน์ในการมีส่วนร่วม ไม่ว่าจะเป็นในองค์กร หรือในหน่วยงานใดก็ตาม จึงเป็นสิ่งที่ พึงปรารถนา เพราะการมีส่วนร่วมนั้น จะมีคุณประโยชน์หลากหลายประการ อย่างไรก็ตาม ประโยชน์ ที่ได้จากการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นก็ขึ้นอยู่กับความจริงจัง หรือการเอาจริงต่อสิ่งที่ รับผิดชอบนั้น ประโยชน์ในการมีส่วนร่วมของประชาชน มีผู้กล่าวไว้ดังนี้

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกิดจากประสบการณ์ จำแนกประโยชน์ใน การมีส่วนร่วมของประชาชนได้ ๘ ประการ คือ

๑) คุณภาพของการตัดสินใจดีขึ้น บ่อยครั้งที่กระบวนการของการปรึกษาหารือกับ สาธารณชน ช่วยสร้างความกระจ่างให้กับวัตถุประสงค์และความต้องการของโครงการ หรือนโยบาย สาธารณชนสามารถผลักดันให้เกิดการคิดทบทวนสมมติฐานที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งอาจทำให้มองไม่เห็น คำตอบที่มีประสิทธิผลที่สุดได้

๒) ใช้ทุนน้อยและลดความล่าช้าลง การตัดสินใจฝ่ายเดียวอาจจะเร็วที่สุด แต่ในที่สุดแล้ว จะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ในการดำเนินการบ่อยครั้งที่มีการต่อต้านมากเสียจนไม่อาจดำเนินการได้ เลย หรือการตัดสินใจแต่ฝ่ายเดียวอาจเกิดการโต้แย้ง ล่าช้า หรือการฟ้องร้องกัน แม้ว่าการตัดสินใจที่ เกิดขึ้นและนำไปปฏิบัติได้อย่างไรก็ตาม ครั้งต่อไปองค์การคงต้องอาศัยบางอย่างในชุมชนนั้น กระบวนการจะเริ่มด้วยความไม่ร่วมมือและความเกลียดชัง

๓) การสร้างฉันทามติ โครงการมีส่วนร่วมของประชาชน อาจสร้างข้อตกลงและข้อผูกพัน อย่างมั่นคงในระยะยาวระหว่างกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน ช่วยสร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ลดข้อโต้แย้งทางการเมืองและช่วยให้เกิดความชอบธรรมต่อการตัดสินใจของรัฐบาล

๔) การนำไปปฏิบัติได้ง่ายขึ้น การเข้ามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ก็จะทำให้ประชาชนมี ความรู้สึกของการเป็นเจ้าของในการตัดสินใจนั้น และไม่เพียงแต่เกิดการสนับสนุนทางการเมือง เพื่อการนำไปสู่การปฏิบัติแต่กลุ่มต่าง ๆ และปัจเจกชน แต่ละคนยังอาจเข้ามาช่วยกันอย่าง กระตือรือร้นได้อีกทางหนึ่งด้วย

๕) การหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าที่เลวร้ายที่สุด เพราะทันทีที่ข้อโต้แย้งเดือดดาลขึ้นและ แบ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน จะทำให้เกิดความยากขึ้นในการแก้ปัญหา การมีส่วนร่วมของประชาชนเปิด โอกาสให้ฝ่ายต่าง ๆ เข้ามาแสดงความต้องการและข้อห่วงกังวลโดยปราศจากการเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน

การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่เริ่มแรก สามารถช่วยลดความน่าจะเป็นที่ชุมชนจะพบกับการเผชิญหน้าที่เจ็บปวด แต่การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยลดการเผชิญหน้ากันลงได้

๖) การคงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม วิธีทางที่จะบรรลุและคงไว้ซึ่งความชอบธรรม โดยเฉพาะเมื่อต้องมีการตัดสินใจในเรื่องที่มีการโต้แย้งกัน ก็คือ การดำเนินการตามกระบวนการในการตัดสินใจที่โปร่งใส และมีความน่าเชื่อถือต่อสาธารณชน เมื่อมีสาธารณชนได้เข้ามามีส่วนร่วมจะช่วยให้ได้รับข้อมูลมากกว่า ถึงเหตุผลเบื้องหลังของการตัดสินใจนั้น

๗) การคาดการณ์ความหวงก้างวลและทัศนคติของสาธารณชน เนื่องจากเจ้าหน้าที่ขององค์การมาทำงานกับสาธารณชนในโครงการในการมีส่วนร่วมของประชาชน พวกเขาจะเริ่มมีความอ่อนไหวมากขึ้นต่อความหวงก้างวลของสาธารณชน มุมมองที่สาธารณชนมองการทำงานขององค์การ มุมมองเหล่านี้ มักเกิดขึ้นจากภายในเพื่อที่เจ้าหน้าที่จะมีความตระหนักมากขึ้นต่อการตอบสนองที่อาจเกิดขึ้นของสาธารณชนต่อกระบวนการและการตัดสินใจขององค์การ

๘) การพัฒนาภาคประชาสังคม ประโยชน์อีกประการหนึ่งของการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การมีสาธารณชนที่มีความรู้ การมีส่วนร่วมไม่เพียงแต่เรียนรู้เกี่ยวกับประเด็นเนื้อหา แต่ยังเรียนรู้ว่า การตัดสินใจที่ทำโดยรัฐบาล เกิดขึ้นได้อย่างไรและเพราะเหตุใด การมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นการฝึกอบรมผู้นำในอนาคตด้วย การประสานงานกันกับประชาชนที่ฝึกอบรมแล้วนั้น จะได้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อได้เรียนรู้ถึงทักษะของการแก้ปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน^{๑๔๗}

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนต่อการบริหารจัดการชุมชน เป็นการกระจายการปกครองไปยังชุมชน ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง โดยการเลือกผู้แทนชุมชนในการติดต่อประสานงาน การมีส่วนร่วมมีสาเหตุและความจำเป็นของแต่ละชุมชนไม่เหมือนกัน จึงแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็นระดับ ดังนี้

๑. ร่วมคิดตัดสินใจ คือ ต้องทั้งร่วมคิดและต้องมีอำนาจตัดสินใจในระดับที่แน่นอนระดับหนึ่ง

๒. ร่วมทำ คือ ร่วมในขั้นตอนของการดำเนินการทั้งหมด

๓. ร่วมสนับสนุน อาจเป็นไปได้ตั้งแต่ให้ข้อมูล ถึงการสนับสนุนทรัพยากรบริหาร

การมีส่วนร่วมจึงหมายถึงการที่ประชาชนได้ใช้คุณสมบัติส่วนตัวในด้านความรู้ ความสามารถ และทรัพยากรที่มีอยู่เข้าไปร่วมคิดตัดสินใจในขั้นตอนต่าง ๆ ของกิจกรรมหนึ่ง ๆ ด้วยตนเองหรือองค์กรที่ประชาชนจัดตั้งขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและเสมอภาค การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจทำได้หลายระดับและหลายวิธี ซึ่งบางวิธีสามารถทำได้ง่าย ๆ แต่บางวิธีก็ต้องใช้เวลายาวขึ้นอยู่กับความต้องการการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ค่าใช้จ่าย และความจำเป็นในการ

^{๑๔๗}เจมส์ แอล เครย์ตัน, วันชัย วัฒนศัพท์ และคณะ, การมีส่วนร่วมของประชาชน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑-๒๕.

เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเรื่องละเอียดอ่อน จึงต้องมีการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจในการให้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องแก่ประชาชน การรับฟังความคิดเห็น การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม รวมทั้งพัฒนาทักษะ และศักยภาพของข้าราชการทุกระดับควบคู่กันไปด้วย^{๑๔๘}

กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น มีประโยชน์หลายประการ เช่น ได้การเข้าถึงข้อมูล ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะเป็นก้าวแรกของการที่ภาครัฐที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มได้ก้าวเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ ได้ เช่น การจัดเวทีสาธารณะ การสำรวจความคิดเห็น การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์ และการมีส่วนร่วมยังเกิดความร่วมมือ ซึ่งเป็นการให้กลุ่มประชาชน ผู้แทนภาคสาธารณะ มีส่วนร่วมกับภาครัฐในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ ดังนั้น การมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของชุมชน ในลักษณะบุคคล กลุ่มบุคคลและองค์กร จึงเป็นการร่วมตัดสินใจ ร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ เพื่อให้งานเกิดผลสำเร็จตามหน้าที่นั่นเอง จากแนวความคิดการบริหารงานของนักวิชาการต่าง ๆ ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าการบริหาร คือ กระบวนการทางสังคมของบุคคลที่ทำหน้าที่การวางแผนการจัดองค์การ จัดคนเข้าทำงาน สั่งการ และควบคุมการทำงานให้กิจกรรมขององค์การดำเนินงานไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพบนพื้นฐานปัจจัยในการผลิต

๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาชุมชน

จากพื้นฐานของการเชื่อมโยงระบบระหว่างบุคคล/องค์กร เป็นเครือข่าย คือ การรวบรวมความหลากหลาย เข้ามาเป็นหนึ่งเดียวกันให้เกิดมีความเป็นเอกภาพ คำว่า เอกภาพนี้ ในกระบวนการดำเนินงานเครือข่ายในเบื้องต้นนี้ว่า เป็นการมีเป้าหมายร่วมกัน เป้าหมายที่ตรงกันนี้เองที่นำให้ความหลากหลายมาบรรจบ เชื่อมโยงกันได้ ผลจากการรวบรวมกันนี้ ย่อมก่อให้เกิดพลังในการดำเนินการ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายได้โดยเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสภาพสังคมปัจจุบัน ที่ลักษณะทางโครงสร้างสังคม และวิถีชีวิตของผู้คน มีความหลากหลายขึ้นกว่าเก่าก่อน ได้ก่อให้เกิดความสลับซับซ้อนของปัญหามากขึ้นเป็นเงาตามตัวเช่นกัน

๒.๖.๑ ความหมายของเครือข่าย

คำว่า "เครือข่าย" มีความหมายแตกต่างกันไปตามมุมมองของแต่ละบุคคล แต่จากการวิเคราะห์เครือข่ายรูปแบบต่าง ๆ กลุ่มเครือข่ายนี้ ต้องมีการแสดงออกเป็นการลงมือกระทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นมโนภาพที่เห็นว่า สามารถสร้างความเข้าใจเบื้องต้นได้โดยง่าย คือ ภาพข่ายใยแมงมุม

^{๑๔๘}นิยม เวชกามา, “รูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของประชาชนชาวสกจนครตามแนวพุทธจิตวิทยา”, *ดุชนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุชนิพนธ์* สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๓๑-๓๒.

ซึ่งแสดงให้เห็นการถักทอโยงใยกันของเส้นใยที่พาดผ่านกันไปมาหลายเส้น หลากทิศทาง เครือข่ายคือ "การเชื่อมโยงอย่างมีเป้าหมาย" การเชื่อมโยงนี้ อาจเป็นการเชื่อมโยงระหว่าง ระบบที่ปฏิบัติการอยู่เข้าด้วยกัน เช่น การเชื่อมโยงคอมพิวเตอร์เข้าเป็นเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เป็นต้น หรืออาจเป็นการเชื่อมโยงระหว่าง บทบาทของบุคคล/องค์กรต่าง ๆ ภายใต้วัตถุประสงค์ร่วมใด ๆ ของภาคีสมาชิก ซึ่งถ้าหากพิจารณาลึกลงไปอีกหน่อย ในความเป็นบุคคล/องค์กรก็จะพบความแตกต่างของระบบการทำงาน (ของบุคคล) และความแตกต่างของระบบการทำงาน (ขององค์กร) ที่ปรากฏออกมาตามการปฏิบัติตัว และตามบทบาทภารกิจที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล/องค์กร การเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย จึงเท่ากับการเชื่อมโยงหลาย ๆ ระบบย่อย (ที่ต่างมีลักษณะจำเพาะของระบบ)^{๑๔๙}

เครือข่าย หมายถึง กลุ่มของความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกันและกัน ลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำไปใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านั้นได้ หรือหมายถึง ชุดของการเชื่อมโยงซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลที่ก่อให้เกิดสายใยผูกพันในครอบครัว เพื่อน และคนรู้จักในช่วงชีวิตของคน^{๑๕๐} ความสัมพันธ์ทางสังคมก่อให้เกิดเครือข่ายรวม โดยที่เครือข่ายนั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักเกณฑ์เดียวกับเครือข่ายรวม หลักเกณฑ์นี้อาจตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง หรือระบบย่อยอื่น ๆ ของสังคม เครือข่ายรวมเปรียบเสมือนระบบสังคมใหญ่ และเครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนระบบสังคมย่อย^{๑๕๑}

เครือข่าย หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ หลาย ๆ คน เช่น รู้จักผ่านคนอื่น เครือข่ายทางสังคมจึงมีหลายระดับของความชิดใกล้และความห่างที่มีความผูกพันซึ่งกันและกันในหลาย ๆ ด้าน^{๑๕๒}

เครือข่าย หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลาย ๆ องค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการ และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคลหรือกลุ่มเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลายาวนานพอสมควร แม้อาจจะไม่มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหาที่สามารถติดต่อไปได้ ในการเข้าร่วมเป็นองค์กรเครือข่าย แม้ว่าองค์กรเหล่านี้จะมีบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายการทำงาน

^{๑๔๙}ธนา ประมุขกุล, **เครือข่าย**, (ขอนแก่น: ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒.

^{๑๕๐}Popenoe, D., *Neighborhood, city and metropolis: An integrated reader in urban sociology*, (New Jersey : Prentice-Hall, 1983), pp. 113-114.

^{๑๕๑}พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกษ์, **การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม**, (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔๙-๓๕๑.

^{๑๕๒}ชาติชาย ฌ เชียงใหม่, **การบริหารการพัฒนาชนบทเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗.

ร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน องค์กรเหล่านี้ก็ยังคงความเป็นเอกเทศอยู่ เพราะการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายเป็นการเข้าร่วมเพียงบางส่วนขององค์กรเท่านั้น^{๑๕๓}

กล่าวได้ว่า เครือข่าย คือ รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคลกลุ่มหรือหลายองค์กรหลาย ๆ องค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคลหรือกลุ่มเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลาอันพอสมควร แม้อาจจะไม่มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหาที่สามารถติดต่อไปได้ เป็นการเข้าร่วมเป็นองค์กรเครือข่ายแม้ว่าองค์กรเหล่านี้จะมีบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน องค์กรเหล่านี้ก็ยังคงความเป็นเอกเทศอยู่เพราะการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เป็นการเข้าร่วมเพียงบางส่วนขององค์กรเท่านั้น

๒.๖.๒ การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชน

การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชน เป็นการสร้างเครือข่ายสังคมสันติสุข ในการสร้างเครือข่ายองค์กรมีบทบาทหน้าที่ในการประสานเครือข่ายข้างนอก และสร้างความร่วมมือในภาครัฐและเอกชน วัตถุประสงค์ที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมเครือข่ายชุมชนคอยให้คำชี้แนะและขัดเกลาชุมชน สถานศึกษา สนับสนุนรูปแบบการสร้างการเรียนรู้ผ่านกระบวนการชุมชนให้เกิดความรู้เท่าในการปรับตัวท่ามกลาง พหุวัฒนธรรม การสร้างเครือข่ายสังคม เป็นการจัดกิจกรรมในรูปแบบของชุมชนโดยนำตัวแทนชุมชน มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการสร้างเครือข่ายของแต่ละชุมชน โดยใช้ชุดกิจกรรมทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม เพื่อกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยการคำนึงถึงศักยภาพทรัพยากร ริเริ่มและเป็นแกนนำจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมที่เชื่อมโยงบทบาทระหว่างบ้าน สถาบันศาสนา โรงเรียน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สร้างเครือข่ายการดูแล คุ้มครอง การจัดสวัสดิการสังคมภายในชุมชน โดยมีสถาบันศาสนาที่คอยปลูกฝังทัศนคติและปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน

ปัจจัยที่มีส่วนในการสร้างชุมชนสันติสุขในสังคม ประกอบด้วย

๑) วิธีการบริหารความขัดแย้งของชุมชน ผู้นำชุมชนจะไกล่เกลี่ยให้เกิดความเป็นธรรมแก่คู่กรณี โดยไม่ให้ความขัดแย้งไปถึงเจ้าหน้าที่ในระดับที่เหนือขึ้นไป ด้วยอาศัยความร่วมมือกัน ความรัก ความสามัคคี ของคนในชุมชน

๒) หน่วยงานภาครัฐมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาเร่งรัดเหตุเบื้องต้นให้เกิดความสงบเรียบร้อย ด้วยการจัดให้มีกฎกติกาของหมู่บ้าน และชี้แจงให้เกิดความเข้าใจตรงกันถูกต้องทุกฝ่าย

^{๑๕๓} นฤมล นิราทร, การสร้างเครือข่ายการทำงาน : ข้อควรพิจารณาบางประการ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

๓) กิจกรรมที่ก่อให้เกิดสันติสุขในชุมชน ประกอบด้วย กิจกรรมการไปวัดด้วยกัน กิจกรรมไปร่วมงานขึ้นบ้านใหม่ด้วยกัน กิจกรรมไปร่วมงานศพด้วยกัน กิจกรรมไปปลูกป่าร่วมกัน กิจกรรมไปพัฒนาหมู่บ้านร่วมกัน กิจกรรมการไปประชุมร่วมกัน และกิจกรรมมีจิตอาสาด้วยกัน

๔) ปัจจัยที่ทำให้เกิดสันติสุขในชุมชน ประกอบด้วย (๑) ผู้นำดี (๒) คนมีส่วนร่วม (๓) มีประเพณียึดเหนี่ยวร่วมกัน (๔) มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน (๕) จิตสำนึกรักชุมชน (๖) องค์กรในชุมชนทำบทบาทหน้าที่สมบูรณ์^{๑๕๔}

ชุมชนเข้มแข็ง คือ การที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ตั้งแต่ขั้นตอนการมองปัญหาในชุมชน สามารถร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาคือ รู้จักใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยมีการร่วมคิด ร่วมทำ และได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน ชุมชนมีผู้นำที่มีความเข้มแข็ง คนในชุมชนให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมมีการตื่นตัวและพร้อมรับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างทันท่วงที^{๑๕๕}

การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งยังมีนัยสำคัญ กล่าวคือ

๑) ด้านเทคโนโลยีของชุมชน ประชาชนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยเครื่องมือที่จำเป็นในการผลิตเพื่อใช้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

๒) ด้านเศรษฐกิจของชุมชน มีรากฐานมาจากศักยภาพ ภูมิปัญญา และต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนที่สร้างรายได้พออยู่พอกินจนกลายเป็นชุมชนนวัตวิถี

๓) ด้านทรัพยากรของชุมชน เป็นต้น ทุนของชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น

๔) ด้านการจัดการของชุมชน มีการจัดการด้านภูมิปัญญา องค์กรชุมชน และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องแก่คนในชุมชน

๕) ด้านการสร้างเครือข่ายของชุมชน มีการแบ่งกลุ่มเครือข่ายออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

(๑) เครือข่ายด้านกลุ่มอาชีพ

(๒) เครือข่ายด้านภูมิปัญญา

^{๑๕๔}ธรรมาธิปไตย พัฒนะสิงห์ และคณะ, “การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนสันติสุขในสังคมไทย”, วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๕): ๓๐๙.

^{๑๕๕}ปริญญา นาวาทอง, “การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งในพื้นที่สังคมพหุวัฒนธรรมผ่านวัฒนธรรมการทำนากรรมศึกษาศูนย์เรียนรู้พระอาจารย์ภัทร อริโย อำเภอนาหว้า จังหวัดสงขลา, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๖๓), หน้า ๒๔.

(๓) เครือข่ายด้านสารสนเทศ^{๑๕๖}

กระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นการเสริมสร้างเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต โดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งให้ความสำคัญต่อการปรับวิถีคิดและวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐ จากการเป็นผู้สั่งการมาเป็นผู้สนับสนุนชุมชนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง ซึ่งหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤติของชุมชน ได้แก่ หน่วยงานของรัฐที่มีกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนในชุมชนต่าง ๆ องค์กรพัฒนาเอกชนและภาคีการพัฒนาต่าง ๆ^{๑๕๗}

กล่าวได้ว่า การเสริมสร้างเครือข่ายความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ของเมือง หรือชนบท รวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ในชุมชนมีการจัดการและมีการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของคนในชุมชน แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม กลุ่ม ชมรม สหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่าย หรืออื่น ๆ ที่มีความหมายแสดงถึงความร่วมมือช่วยเหลือกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน และด้วยความเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งความเป็น “องค์กรชุมชน” อาจหมายถึง กลุ่มหรือชมรมหรือสหกรณ์หรือในชื่ออื่นใด โดยจะมีการจดทะเบียนตามกฎหมายหรือไม่ก็ตาม อันเป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน มีมิตรภาพและความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องในการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

๒.๗ สภาพทั่วไปและบริบทของตำบลปะอาว อำเภออุทุมพรพิสัย**ประวัติความเป็นมา**

ตำบลปะอาว จากคำบอกเล่าต่อกันมาว่า ในอดีตมีชายสองคนเดินทางด้วยเท้ามุ่งหน้าสู่บ้านสระกำแพงใหญ่ คนหนุ่มมีศักดิ์เป็นหลาน ชายวัยกลางคนมีศักดิ์เป็นอา ด้วยการเดินทางไกลทำให้เหนื่อย ผู้เป็นหลานจึงเดินทางต่อไปคนเดียวทั้งผู้เป็นอาอยู่เพียงลำพัง คำว่า “ปะ” หมายถึง “ทิ้ง” และ “อาว” หมายถึง “อา” จึงเป็นชื่อตำบลว่า “ปะอาว” ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของอำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ แบ่งการปกครองออกเป็น ๑๔ หมู่บ้าน

^{๑๕๖}พระมหาจรรยา กิตติปัญญา และจรัส ลีกา, “การเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในยุคไทยแลนด์ ๔.๐ กรณีศึกษาชุมชนเข้มแข็งองค์การบริหารส่วนตำบลหนองกุ้งธนสาร อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น”, วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๖๔): ๑๙๕.

^{๑๕๗}ว่าที่ร้อยตรีพิภัทร์ สุขสมเกษม, “ปัจจัยที่มีผลต่อการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนในเขตเทศบาลนครปากเกร็ดจังหวัดนนทบุรี”, การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารรัฐกิจและกิจการสาธารณะสำหรับนักบริหาร, (คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๓๑.

พื้นที่

ตำบลปะอ่าว ตั้งอยู่ห่างจากอำเภออุทุมพรพิสัยไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ สภาพทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร และนับถือศาสนาพุทธ

เขตพื้นที่

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลแซ้, ตำบลชะยุ่ง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศใต้ ติดกับ ตำบลแซ้ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลหมากเขียบ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลแต่้ , ตำบลกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

อาชีพ

-อาชีพหลัก ทำนา

-อาชีพเสริม รับจ้าง

สาธารณูปโภค

-มีไฟฟ้า ครบทุกหมู่บ้าน

-ประปา ๔ หมู่บ้าน

-ไปรษณีย์โทรเลข ๑ แห่ง

การเดินทาง

จากที่ว่าการอำเภออุทุมพรพิสัย โดยถนนลาดยางสายอุทุมพรพิสัย-บ้านหนองกุ้ง เลี้ยวขวาที่บ้านมะหลัดใหญ่ ตำบลแต่้ ถึงบ้านปะอ่าว ระยะทาง ๘ กม.

ผลิตภัณฑ์

ผ้าไหมมัดหมี่

สถานที่

๑) องค์การบริหารส่วนตำบล ๑ แห่ง

๒) โรงเรียน ๓ แห่ง

๓) วัด/สำนักสงฆ์ ๙ แห่ง

๔) สถานอนามัย ๑ แห่ง

๕) ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน ๑๙ แห่ง

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อประกอบเป็นองค์ความรู้ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม และใช้ในการวิเคราะห์ห่อภิปรายผลข้อมูลการวิจัย เพื่อทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในมิติที่แตกต่าง หรือสอดคล้องกันกับงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อนแล้ว ดังนี้

๒.๘.๑ เอกสารทั่วไป

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา กล่าวว่า ชุมชนหมู่บ้านอีสานเป็นสังคมที่สืบทอดวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ล้านช้าง อีสานเป็นดินแดนตอนปลายของวัฒนธรรมดังกล่าว อิทธิพลของกรุงเทพฯ มีน้อยมาก สมัยรัตนโกสินทร์ฝ่ายไทยถือว่าลาวและเมืองในอำนาจของลาว (อีสาน) ล้วนขึ้นต่อไทย แต่เป็นการแผ่อำนาจทางทหารเท่านั้น แต่ทางด้านวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ยังไม่มีอิทธิพลต่ออีสานเลย^{๑๕๘}

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ ได้สรุปลักษณะสังคมวัฒนธรรมของชาวอีสาน ในโลกทัศน์ของชาวอีสาน ไว้ดังนี้

๑) สังคมอีสานเป็นสังคมเกษตร สถานบันครอบครัวเริ่มจากขนาดเล็ก อยู่ในบ้านแบบอีสาน คือเป็นห้องโถงห้องเดียว ด้านตะวันออกมีหิ้งพระเรียกว่าห้องเปิง

๒) การตั้งถิ่นฐานเป็นแบบกระจุก (Cluster) ใครตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างเพื่อนจะถูกมองว่ามีอะไรผิดปกติเกรงว่าชาวบ้านจะรู้ถึงสิ่งไม่ดี ชาวบ้านจึงมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก

๓) สมาชิกในสังคมดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

๔) สังคมอีสานยึดเกาะกันโดยมีฮีต-คอง (จารีตประเพณี-ครองธรรม) ทำหน้าที่เป็นกฎระเบียบ

๕) การดำเนินชีวิตของสังคมเกษตร ยึดถือปฏิบัติตามกรอบของ ฮีตสิบสอง หมุนเวียนเป็นวัฏจักรในรอบปี

๖) สถาบันครอบครัวเป็นจุดเริ่มต้นของสังคมที่สำคัญที่สุด การมีคู่ครองจึงต้องเห็นพ้องต้องกันทุกฝ่าย ลูกหลานเชื่อฟังผู้ใหญ่ในการแนะนำการเลือกคู่ครอง

๗) นิยมยกย่องครอบครัวผัวเดียวเมียเดียว

๘) สังคมชุมชนประกอบด้วยผู้คนจากหลายตระกูลรวมกัน ตระกูลหนึ่งๆ เรียกว่า "ชุม" แปลว่า สายเลือด สายตระกูลเดียวกัน ชาวอีสานให้ความสำคัญต่อระบบเครือญาติ หรือชุมอย่างยิ่ง เป็นการเห็นความสำคัญของพันธกรรมมากกว่าสิ่งแวดล้อม

๙) ไม่ละเลยอิทธิพลและความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

๑๐) ยกย่องนับถือคนที่จิตใจเอื้อเฟื้อแผ่โอบอ้อมอารี

๑๑) ให้เกียรติและยอมรับนับถือสิทธิส่วนบุคคล ไม่ล่วงละเมิดซึ่งกันและกัน เป็นต้น^{๑๕๙}

จิตพันธ์ จันท์หอม ได้ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย จากการศึกษาพบว่า ผลิตภัณฑ์ผ้าทอที่เกิดจากการต่อ

^{๑๕๘} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๖-๖๔.

^{๑๕๙} อภิศักดิ์ โสมอินทร์, *โลกทัศน์อีสาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๓๗), หน้า ๗๓-๘๘.

ยอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทยทรงดำทั้ง ๔ ชุมชนในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยนั้น ตามกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายจากสังคมภายนอกด้วยการนำองค์ความรู้และประสบการณ์ของกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอสร้างผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ด้วยหลักของศิลปะการออกแบบ ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน ทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอ ตลอดจนมีข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น^{๑๖๐}

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้กำหนดกรอบของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

(๑) วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ การแสดงความรู้สึกนึกคิดที่สมาชิกในสังคมสามารถเข้าใจ และซาบซึ้งร่วมกัน

(๒) วัฒนธรรมเกิดจากการประพฤติร่วมกัน เป็นแนวเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคม มีการสืบทอดกันมาจากอดีต หรืออาจประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ หรืออาจรับสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น

(๓) วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและเงื่อนไข เมื่อมีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ มาตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า

(๔) วัฒนธรรมอาจจำแนกได้หลายประเภท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรอบความคิดหรือวัตถุประสงค์ของผู้จำแนกหมวดหมู่ของวัฒนธรรม เพื่อความสะดวกในการสื่อสารประสานงาน

(๕) วัฒนธรรมของแต่ละบุคคลในสังคมย่อมมีเนื้อหา รูปแบบ บทบาท และหน้าที่แตกต่างกันไป

(๖) วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐานและเครื่องมือสำหรับเสริมสร้างความสามัคคีความกลมเกลียวและความเป็นปึกแผ่นในหมู่ประชาชน พร้อมเผชิญชีวิตร่วมกันบนพื้นดินเดียว

(๗) วัฒนธรรมเป็นกรอบและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม จึงอาจจะช่วยป้องกันแก้ไขปัญหา ตอบสนองความต้องการของสมาชิกสังคมได้

(๘) วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ หรือหมู่คณะ ซึ่งมีส่วนทำให้คนในชาติเป็นพวกเดียวกัน ทำให้เกิดเป็นความรัก ความสามัคคี ส่งผลต่อการธำรงความมั่นคงของชาติ^{๑๖๑}

จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้แบ่งวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นตามช่วงวัยออกเป็น ๒ วิธี คือ ๑) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กโดยใช้กิจกรรมการถ่ายทอดแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนและดึงดูดใจ เช่น การเล่านิทาน การละเล่น การท่ายปริศนา เป็นต้น ซึ่งเป็นวิธีการสร้างนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา และมุ่งเน้นด้านจริยธรรมเป็นสำคัญ และ ๒) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา

^{๑๖๐} รุติพันธ์ จันทร์หอม, “การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย”, วารสารสมาคมนักวิจัย, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (เมษายน ๒๕๕๙): ๑๘๑.

^{๑๖๑} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, **ประเพณีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗-๑๘.

แก่ผู้ใหญ่ซึ่งมีวิธีการถ่ายทอดหลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่า การสังเกตด้วยตนเองผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น^{๑๖๒}

ตฤณ กิตติการอำพล ได้ศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาอัตลักษณ์ลวดลายผ้าทออ่างศิลา บ้านบึงกับวิถีชีวิตชุมชนอ่างศิลา จังหวัดชลบุรี จากการศึกษาพบว่า ผลลัพธ์ที่เป็นอัตลักษณ์ภูมิปัญญาที่มีความสำคัญของชุมชนอ่างศิลา คือ “ผ้าทออ่างศิลา” และ “ครกหินอ่างศิลา” ผ้าทออ่างศิลา มีความสำคัญตั้งแต่รัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลานานกว่า ๑๖๐ ปี มาแล้วที่ได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น แต่เริ่มมีความชัดเจนจนกลายเป็นผ้าทรงกษัตริย์ที่มาจากอ่างศิลา และจันทบุรี ซึ่งมีหลักฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) จนถึงปัจจุบันที่มีกระบวนการที่โดดเด่นของการทอผ้าอ่างศิลา คือ การนำเส้นขำกับข้าวสุกทำเส้นด้ายมีความนุ่มเส้นเล็ก มีความเหนียวของเส้นด้าย และมีลวดลายที่พบที่เป็นเอกลักษณ์ บ่งบอกความเป็นอ่างศิลา คือ ลายสมุก ลายพิกุลครึ่งซีก ลายนกระทา ลายไส้ปลาไหล และลายหางกระรอกผ้าทอต่าง ๆ ในอ่างศิลา มีการพัฒนาให้มีความร่วมสมัยมากยิ่งขึ้น สามารถเพิ่มมูลค่าจนนำรายได้เข้าสู่ชุมชน มีการบริการวิชาการทางด้านการทอผ้าอ่างศิลาให้แก่ผู้ที่มีสนใจการให้บริการวิชาการงานผ้าทออ่างศิลานั้น มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ และการพัฒนาทางด้านการออกแบบ เพราะเกิดการแลกเปลี่ยนที่เกิดจากการเข้ามาของผู้เชี่ยวชาญทางด้านการทอผ้า การออกแบบ การเยี่ยมชม ภูมิปัญญาที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวอ่างศิลาไม่ให้อุตสาหกรรม ลวดลายการนำลวดลายกระบวนการที่เป็นเอกลักษณ์ไปพัฒนาผลิตภัณฑ์ได้อย่างภาคภูมิใจ โดยไม่ทิ้งความเป็นอัตลักษณ์ได้อย่างมีคุณค่า และความงามได้อย่างสมบูรณ์แบบ^{๑๖๓}

วิบูลย์ ลีสุวรรณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ผ้าไทย : พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม ว่า การทอผ้า นับเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่คนไทยผูกพันเกี่ยวข้องมาเป็นเวลายาวนาน นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า งานทอผ้าเป็นงานหัตถกรรมของไทยอย่างหนึ่งที่อาศัยแรงงาน และมีมือประดิษฐ์คิดค้น ทั้งยังเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสังสรรค์ประสพการณ์ และอุดมการณ์พื้นฐานในการดำรงชีวิต ศิลปะการทอผ้าจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ การทอผ้าพื้นบ้านของไทยนั้นมีการกระจายอยู่ทั่วไป รูปแบบของผ้าแต่ละกลุ่มชนจะมีความแตกต่างกันไปตามคตินิยม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่นของประเทศ มีทั้งผ้าพื้นสีเรียบ ๆ และผ้าที่มีลวดลายอันเนื่องมาจากกรรมวิธีที่ประณีต การทอผ้าพื้นบ้านเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีความประสานสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน

^{๑๖๒}จากรุวรรณ ธรรมวัตร, **วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน**, (มหาสารคาม: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒-๑๓.

^{๑๖๓}ตฤณ กิตติการอำพล, “การศึกษาอัตลักษณ์ลวดลายผ้าทออ่างศิลา บ้านบึงกับวิถีชีวิตชุมชนอ่างศิลา จังหวัดชลบุรี”, **วารสารศิลปปริทัศน์**, (คณะศิลปกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๖๒), หน้า บทคัดย่อ.

เชื้อชาติ ตลอดจนถึงระบบความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา และวัฒนธรรม อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิตของแต่ละกลุ่มชน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบและเป็นข้อกำหนดในการเลือกใช้ชีวิต การออกแบบลวดลาย และสีสันทอผ้า^{๑๖๔}

๒.๘.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูประภัทรสุตธรรม (วีรศักดิ์ ปภสฺสโร) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหม บ้านดุนาหนองไผ่ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์” พบว่า สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการสืบทอดภูมิปัญญา คือ ครอบครัว และชุมชน เช่น พ่อ แม่ ถ่ายทอดสู่ลูกหลานในครอบครัวด้วยวิธีการทำให้อูหรือปฏิบัติร่วมกัน ดังที่ศิลปินแห่งชาติ ๒ ท่าน ได้กล่าวถึงครอบครัวมีส่วนถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า แสงดา บันสิทธิ์ ได้รับการสืบทอดการทอผ้า จากยายเป็นผู้ถ่ายทอดให้ ส่วนพยอม สีนะวัฒน์ ได้สืบทอดการทอผ้าจากญาติทางสามีเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้ นอกจากนี้ชุมชนก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีส่วนสืบทอดภูมิปัญญา เช่น วัด หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น^{๑๖๕}

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสสนวิภาณี (หาญพงษ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ความงามผ้าไหมนครชัยบุรีรินทร์ตามทฤษฎีวัตุวิสัย” พบว่า วัฒนธรรมเครื่องนุ่งห่มที่ผลิตจากเส้นใยไหมมีมายาวนาน และวัฒนธรรมของชุมชนคนอีสานได้ให้ความสำคัญกับศิลปะการทอผ้าไหมมาตั้งครั้งสมัยโบราณ ลักษณะทั่วไปของผ้าไหมและแนวคิดของการทอลวดลายบนผืนผ้าไหมได้ผ่านกรรมวิธีการผลิตที่ค่อนข้างยุ่งยากและผ้าไหมแต่ละประเภท ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นจากจินตนาการและแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์พัฒนาศิลปะลวดลายต่าง ๆ ขึ้นมา วิถีชีวิตของคนในชุมชนอีสานกับการทอผ้าไหมนั้นได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์^{๑๖๖}

ปฏิมาศ เสริฐเลิศ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “เทคโนโลยีการตกแต่งสำเร็จเพื่อเพิ่มมูลค่าผ้าไหมแพรวามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น จังหวัดกาฬสินธุ์” พบว่า ผ้าไหมแพรวาถูกยกให้เป็นราชินีแห่งไหม ผ้าไหมแพรวาเป็นผ้าทอมืออันเป็นเอกลักษณ์ของชาวผู้ไทยหรืออุไทย การทอผ้า

^{๑๖๔}วิบูลย์ ลีสุวรรณ, **ผ้าไทย : พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๕.

^{๑๖๕}พระครูประภัทรสุตธรรม (วีรศักดิ์ ปภสฺสโร), “การอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหม บ้านดุนาหนองไผ่ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๔.

^{๑๖๖}พระมหาณัฐพันธ์ สุทสสนวิภาณี (หาญพงษ์), “การวิเคราะห์ความงามผ้าไหมนครชัยบุรีรินทร์ตามทฤษฎีวัตุวิสัย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๖๑.

แพรวามีมาพร้อมกับวัฒนธรรมของชาวภูไท ซึ่งปัจจุบันยังคงรักษาวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การแต่งกาย และการทอผ้าไหม ที่มีภูมิปัญญาในการทอด้วยการเก็บลายจากการเก็บขิด และการจกที่มีลวดลายโดดเด่น เส้นไหมน้อยหรือไหมยอคที่มีความลื่นมัน ผ้าไหมแพรวาจึงถือว่าเป็นของล้ำค่า และมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวผู้ไทยอย่างแท้จริง นับเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ผ้าแพรวาจึงเหมือนเป็น สัญลักษณ์ของกลุ่มชนที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มผู้ไท^{๑๖๗}

มาโนช ริทินโย และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาชุดปรับระยะเส้นไหมยืนในกระบวนการทอผ้าไหมด้วยเทคนิค ECRS” พบว่า ผ้าไหมเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ประเภทผ้าและเครื่องแต่งกายที่มีความสวยงามและมีเอกลักษณ์ อาชีพการทอผ้าไหมกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทยแต่ผ้าไหมที่มีชื่อเสียงส่วนใหญ่อยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความสามารถด้านการสร้างสรรค์การทอผ้าไหม ภูมิปัญญาอีสานจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า ที่ผ่านการสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน^{๑๖๘}

สุภางค์พิมพ์ คล้ายธานี และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการผ้าทอมือพื้นเมืองเพื่ออัตลักษณ์ที่โดดเด่นในอาเซียน” พบว่า หลักการบริหารจัดการผ้าทอมือพื้นเมือง มีการติดต่อระหว่างกลุ่มของผ้าทอที่เป็นกลุ่มชาวบ้านที่ทำผ้าทอ ที่ทำให้เกิดกลุ่มผ้าทอขึ้น เช่น บ้านป่าแดง บ้านตาโต เป็นต้น และมีการบริหารระหว่างกลุ่มผ้าทอกับรัฐบาลโดยการเปิดตลาด OTOP เพื่อรองรับการบริการจัดการผ้าทอพื้นเมืองให้มีความน่าสนใจและมุ่งสู่ความเป็นผ้าทอที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นในอาเซียน ชาวบ้านรู้วิธีการบริหารจัดการองค์กรของตนให้มีความเข้มแข็ง มีการรวมกลุ่มสมาชิกผ้าทอในชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ สร้างรายได้ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน^{๑๖๙}

สมบัติ ประจัญคานต์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้การออกแบบและผลิตผ้าไหมมัดหมี่ทอมือ หมู่บ้านท่องเที่ยวไหม จังหวัดบุรีรัมย์” พบว่า กระบวนการยอมรับนั้นเริ่มจากการยอมรับจากภายในตัวของผู้ผลิต ภายในกลุ่มผู้ผลิตที่เห็นประโยชน์จากองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอด และขยายผลสู่การยอมรับจากภายนอก นั่นคือ การได้รับความชื่นชอบจากผู้บริโภคและได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน ทำให้เกิดการเผยแพร่ผลงานสู่สาธารณชน อันเป็นการสืบสาน รักษา และต่อ

^{๑๖๗}ปฏิมาศ เสริฐเลิศ, “เทคโนโลยีการตกแต่งสำเร็จเพื่อเพิ่มมูลค่าผ้าไหมแพรวามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น จังหวัดกาฬสินธุ์”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยและพัฒนา: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๖๒), หน้า ๔๒.

^{๑๖๘}มาโนช ริทินโย, “การพัฒนาชุดปรับระยะเส้นไหมยืนในกระบวนการทอผ้าไหมด้วยเทคนิค ECRS”, วารสารวิชาการ วิศวกรรมศาสตร์ ม.อ., ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๓): ๑๗๔.

^{๑๖๙}สุภางค์พิมพ์ คล้ายธานี และคณะ, “การบริหารจัดการผ้าทอมือพื้นเมืองเพื่ออัตลักษณ์ที่โดดเด่นในอาเซียน”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๙๑.

ยอดภูมิปัญญา สร้างสรรค์สินค้าทางวัฒนธรรมแนวสร้างสรรค์ให้กับหมู่บ้านท่องเที่ยวไหมในจังหวัดบุรีรัมย์ให้คงอยู่สืบไป^{๑๗๐}

ปวีณา ผาแสง, ณัฐกร เงินวงศ์นัย และราชวดี สุขภิรมย์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผ้าทอพื้นเมืองน่าน กรณีศึกษา : กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเฮี้ย ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน” พบว่า การพัฒนาแนวคิดด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ให้มีความสร้างสรรค์ และตอบโจทย์กับกลุ่มคนรุ่นใหม่ และได้ติดต่อประสานงานกับวิทยากรผู้เชี่ยวชาญด้านการตัดเย็บผลิตภัณฑ์จากผ้าด้วยมือ มาช่วยเพิ่มองค์ความรู้จุดประกายความคิดเชิงสร้างสรรค์ด้านการออกแบบงาน และผลิตภัณฑ์และเพิ่มทักษะการตัดเย็บ การด้นมือ เทคนิควิธีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยเฉพาะของที่ระลึกและของใช้ภายในบ้าน โดยพัฒนาจากเอกลักษณ์ของผ้าหลบไหล่จังหวัดน่าน คือ การทอตกแต่งเป็นลวดลายด้วยเทคนิคการขีด หรือจก ที่เหลือจากการตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป สามารถนำมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์สินค้าในรูปแบบต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย เช่น พวงกุญแจ, เคสโทรศัพท์มือถือ, หมอนอิง เป็นต้น อีกทั้งผ้าทอพื้นเมืองน่าน คือ “ผ้าลายน้ำไหล” สามารถพัฒนาตัดเย็บเป็นกระเป๋าถือในรูปแบบต่าง ๆ ให้ดูมีมูลค่า และเรื่องราวของผ้าทอพื้นเมืองน่าน^{๑๗๑}

ธนาภรณ์ สมานทอง ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการโซ่อุปทานผ้าไหมทอมือในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อยกระดับให้เป็นสินค้า OTOP PREMIUM” พบว่า ผ้าไหม ทำจากเส้นใยธรรมชาติที่ได้จากสัตว์จำพวกหนอนไหม โดยคายเส้นใยออกมาทางปากมีความยาวต่อเนื่อง เมื่อนำมาทอเป็นผืนผ้าทำให้อ่อนนุ่ม เป็นมันเหนียว ยืดหยุ่นได้ดีดูดซับความชื้น ย้อมสีง่าย และสวมใส่สบาย เนื่องจากมีความชื้นในตัวเอง นอกจากข้อดีต่าง ๆ แล้วผ้าไหมของไทยยังคงมีข้อจำกัด คือ เส้นใยไหมเสื่อมคุณภาพได้ง่าย หากถูกความร้อนสูงจากเตารีด แสงแดด นอกจากนี้แมลงชอบกัดกินเส้นไหมเพราะเป็นเส้นใยโปรตีน และสีที่ย้อมจะเสื่อมคุณภาพเมื่อถูกความชื้นมากเกินไป ดังนั้น ผ้าไหมจึงได้รับความนิยมน้อยไม่สูงมากนักในสังคม แต่จะนิยมแค่คนบางกลุ่ม^{๑๗๒}

^{๑๗๐} สมบัติ ประจัญสานต์, “กระบวนการเรียนรู้การออกแบบและผลิตผ้าไหมมัดหมี่ทอมือ หมู่บ้านท่องเที่ยวไหม จังหวัดบุรีรัมย์”, วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๖๓): ๑๔๒.

^{๑๗๑} ปวีณา ผาแสง, ณัฐกร เงินวงศ์นัย และราชวดี สุขภิรมย์, “การศึกษาการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผ้าทอพื้นเมืองน่าน กรณีศึกษา : กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเฮี้ย ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิทยาลัยชุมชน: วิทยาลัยชุมชนน่าน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๖๐), หน้า ๒๑.

^{๑๗๒} ธนาภรณ์ สมานทอง, “การจัดการโซ่อุปทานผ้าไหมทอมือในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อยกระดับให้เป็นสินค้า OTOP PREMIUM”, การค้นคว้าอิสระวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการโลจิสติกส์และโซ่อุปทาน, (วิทยาลัยโลจิสติกส์และซัพพลายเชน: มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๖๑), หน้า ๖.

ทัศนีย์ วงศ์สอน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดและพฤติกรรมของผู้บริโภคที่ส่งผลต่อการซื้อซ้ำ ผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายทอมือของกลุ่มผ้าฝ้าย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่” พบว่า ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดและพฤติกรรมของผู้บริโภคที่ส่งผลต่อการซื้อซ้ำผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายทอมือน้อยลง จำนวนนักท่องเที่ยวที่น้อยลง และการกลับมาซื้อซ้ำก็มีย่อยลง ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดและพฤติกรรมของผู้บริโภคที่ส่งผลต่อการซื้อซ้ำผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายทอมือของกลุ่มผ้าฝ้าย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีแนวทางในการพัฒนากลยุทธ์ทางการตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด^{๑๗๓}

กัญญา จันทนะชาติ และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ : กรณีศึกษา บ้านเชียงยืน ตำบลเชียงยืน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี” พบว่าการผลิตผ้าไหมมัดหมี่แต่ละชิ้นนั้นมีกระบวนการในการผลิตและมีเทคนิคในการผลิตหลายขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การหาวัตถุดิบ คือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การสาวไหมต้องใช้เทคนิคในการสาวไหมมีเส้นสม่ำเสมอเพื่อความสวยงามของผ้า การย้อมสีและการมัดหมี่เพื่อให้ได้ลวดลายผ้า กว่าจะได้ผ้าไหมมัดหมี่แต่ละผืนต้องใช้เวลาทุกขั้นตอนต้องได้รับการเรียนรู้มาเป็นอย่างดีจึงจะเกิดทักษะและความชำนาญ ไม่ว่าจะเป็นการทอเรียงตามลำดับก่อนหลัง เพื่อให้เกิดลวดลายสวยงามถูกต้องตามความต้องการของช่างผู้ทอ จึงจะทำให้ผ้าไหมมัดหมี่ออกมาสวยงาม ทำให้เห็นถึงความอุตสาหะและความเพียรของช่างทอที่ต้องใช้เวลาในกระบวนการผลิตที่แฝงไว้ด้วยความอดทน จินตนาการ และความประณีตในการวิจิตรบรรจงสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่า งดงาม จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นบนผืนผ้า บ่งบอกความเป็นเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและความผูกพันในความเป็นไทยที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสมจากบรรพชนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง สมควรเป็นอย่างยิ่งที่ต้องช่วยกันอนุรักษ์การทอผ้าไหมมัดหมี่ที่เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไทยให้คงอยู่คู่กับชาติไทยสืบไป^{๑๗๔}

อรนุช นาคชาติ และณัฐสุรางค์ ปุคคะณันท์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ในการผลิตผ้าไหมย้อมสีด้วยเมล็ดมะขาม เพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงพาณิชย์: กรณีศึกษาผ้าขาวม้าบ้านทัพกระปือ ตำบลสำโรง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์” จากการศึกษาพบว่า จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคอีสานที่มีชื่อเสียงในเรื่องการผลิตผ้าไหม ผ้าไหมของจังหวัดสุรินทร์จะมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นทางด้านลวดลายและสีสันที่สดใส งดงาม โดยลวดลายของผ้าไหมสุรินทร์จะเป็นลายที่มี

^{๑๗๓}ทัศนีย์ วงศ์สอน, “ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดและพฤติกรรมของผู้บริโภคที่ส่งผลต่อการซื้อซ้ำผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายทอมือของกลุ่มผ้าฝ้าย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่”, การค้นคว้าอิสระหลักสูตรบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารธุรกิจ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๖๒), หน้า ๔.

^{๑๗๔}กัญญา จันทนะชาติ และคณะ, “การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ : กรณีศึกษา บ้านเชียงยืน ตำบลเชียงยืน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี”, งานวิจัยรายวิชาวิทยาระเบียบวิธีวิจัยทางการบัญชี, (หลักสูตรบัญชีบัณฑิต: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, ๒๕๖๓), หน้า ๒๑-๒๒.

วัฒนธรรมมาจากเขมร ผลิตภัณฑ์ผ้าไหมสุรินทร์นั้นมีหลายชนิด ได้แก่ ผ้าซิ่น ผ้าคลุมไหล่ ผ้าโสร่ง และผ้าขาวม้า ผ้าขาวม้าเป็นหนึ่งในผลิตภัณฑ์ที่ได้รับความนิยมจากผู้ซื้อเป็นอย่างมาก ผ้าขาวม้าที่ผลิตในจังหวัดสุรินทร์นิยมผลิตหรือทอจากเส้นไหม เนื่องจากจังหวัดสุรินทร์มีชื่อเสียงในเรื่องการผลิต และทอผ้าไหม ไม่นิยมผลิตผ้าขาวม้าจากเส้นฝ้ายเนื่องจากจังหวัดสุรินทร์ไม่มีแหล่งปลูกฝ้าย โดยแหล่งที่ทอผ้าไหมขาวม้าในจังหวัดสุรินทร์มีหลายหมู่บ้าน เช่น ผ้าขาวม้าบ้านเขวาสินรินทร์ อำเภอเขวาสินรินทร์ ผ้าขาวม้าบ้านหนองยาว อำเภอท่าตูม และผ้าขาวม้าบ้านทัพกระปือ ตำบลสำโรง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น ซึ่งลวดลายของผ้าไหมขาวม้าของจังหวัดสุรินทร์จะเป็นผ้าขาวม้าลายตารางสีแดง ดำ และสีเขียวเข้ม ส่วนผ้าขาวม้าลายสีอื่น ๆ มีการผลิตและจำหน่ายไม่มากนัก ผู้ซื้อส่วนใหญ่จะซื้อผ้าขาวม้าไปนุ่งใส่เอง หรือ ซื้อไปเป็นของฝาก ของที่ระลึก ของรับไหว้งานแต่งงาน งานประเพณีต่าง ๆ หรือ ซื้อไปเพื่อตัดใส่ เป็นเสื้อผ้าสำหรับนุ่งทำงาน เป็นต้น^{๑๗๕}

บุภาพร เจริญวัฒนมณีชัย ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ้าไหมมัดหมี่ : กรณีศึกษา ผ้าไหมมัดหมี่ตำบลบ้านเขวาสินรินทร์ อำเภอบ้านเขวาสินรินทร์ จังหวัดชัยภูมิ” พบว่า ผ้าไหมไทยนับเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน มีความหลากหลาย สีสัน รูปแบบ และลวดลาย ตามความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละพื้นที่แตกต่างกัน วิธีทำให้เกิดลวดลายในผ้าไหมไทยแบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ลวดลายจากกรรมวิธีการทอ ลวดลายจากกรรมวิธีการเตรียม ลวดลายเส้นด้ายก่อนทอ และลวดลายจากกรรมวิธีการทำลวดลายหลังจากเป็นผืนผ้า เป็นต้น^{๑๗๖}

^{๑๗๕}อรนุช นาคชาติ และณัฐสุรางค์ ปุคคะสนันทน์, “การพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ในการผลิตผ้าไหมย้อมสีด้วยเมล็ดมะขาม เพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงพาณิชย์: กรณีศึกษาผ้าขาวม้า บ้านทัพกระปือ ตำบลสำโรง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์”, รายงานวิจัย, (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๖๐), หน้า ๗.

^{๑๗๖}บุภาพร เจริญวัฒนมณีชัย, “แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ : กรณีศึกษา ผ้าไหมมัดหมี่ตำบลบ้านเขวาสินรินทร์ อำเภอบ้านเขวาสินรินทร์ จังหวัดชัยภูมิ”, สารนิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต ภาควิชาการ พัฒนาชุมชน, (คณะสังคมสงเคราะห์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๐), หน้า ๒๔.

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการ คือ (๑) ศึกษางานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธ (๒) ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ (๓) เสริมสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการดำเนินวิจัย ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิด หลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ โดยศึกษาจากคัมภีร์ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย และภาคที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเรียกอีกอย่างว่าเป็นการเก็บข้อมูลเชิงภาคสนาม มีรายละเอียดการศึกษาดังนี้

๓.๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร

ผู้วิจัยทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถา หนังสือรายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการความสัมพันธ์ กระบวนการสร้างเกณฑ์ชี้วัดในศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ดังนี้

๑. ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม และเอกสารอื่น ๆ

๒. การศึกษากระบวนการสร้างองค์ประกอบและเกณฑ์ชี้วัดในศึกษากระบวนการ ทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ในมิติต่าง ๆ ทั้งแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ

๓. ศึกษาศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลาย ปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ และความสัมพันธ์ทางวิถีพุทธในมิติต่าง ๆ

๔. สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา องค์ประกอบ ตัวชี้วัดในศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธ ของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

๓.๑.๒ การศึกษาในภาคสนาม

การศึกษาในภาคสนาม ผู้วิจัยต้องการศึกษาเพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ กระบวนการ สร้างเกณฑ์ชี้วัดในศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหิน เชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ โดยมีขั้นตอนการศึกษา ดังนี้

๑. ทำการศึกษาอัตลักษณ์และภูมิปัญญาเชิงพุทธผ่านงานหัตถกรรมผ้าไหมของ ชุมชนบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

๒. ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาท หินเชิงพุทธของชุมชนบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ จากข้อมูล เชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓. ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ แนวคิด องค์ประกอบกระบวนการการทอ ผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องในการ ดำเนินการศึกษาวิจัย

๔. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือ แนวคิด หลักการ องค์ประกอบ กระบวนการการทอผ้า ไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ และการ พัฒนาคำความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้ภาครัฐ ประชาชน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับทราบ

๕. วิเคราะห์กระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลาย ปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ตามองค์ประกอบและเกณฑ์ชี้วัดในกระบวนการ

การทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ในระดับต่าง ๆ ได้

๖. สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะทั้งในระดับนโยบาย องค์กร ชุมชน เป็นต้น

๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

พื้นที่และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ศึกษาในครั้งนี้ คือ ชุมชนกลุ่มทอผ้าไหมบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภอกุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๑๕ คน ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม เพื่อการหาข้อสรุปหรือแนวทางการปฏิบัติร่วมกันของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) สามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำแนกได้ ดังนี้
    - ๑.๑ ผู้นำท้องถิ่น จำนวน ๑ คน
    - ๑.๒ นักวิชาการด้านพัฒนาชุมชน จำนวน ๒ คน
    - ๑.๓ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบล จำนวน ๑ คน
  ๒. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลภาคชุมชนหรือผู้ให้ข้อมูลทั่วไป จำแนกได้ ดังนี้
    - ๒.๑ ผู้นำชุมชน จำนวน ๑ คน
    - ๒.๒ ชาวบ้านผู้ทอผ้าไหม/ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน ๑๐ คน
- รวมจำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น จำนวน ๑๕ คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” นี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิด หลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ โดยศึกษาจากคัมภีร์ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีรายละเอียดสำคัญดังนี้

ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในการศึกษานี้ใช้เครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน โดยวิธีการใช้แบบการสัมภาษณ์ โดยการพิจารณาปรากฏการณ์ภายใต้สิ่งแวดล้อม และความเป็นจริงที่เกิดขึ้นภายในวัดหรือเขตชุมชนรอบข้าง

เครือข่ายกลุ่มเป้าหมาย/ขอบเขตการดำเนินการ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ชุมชนบ้านปะอาว อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งมีกระบวนการดำเนินงาน ดังนี้

ระยะที่ ๑ เตรียมการ

ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งมีขั้นตอนในการปฏิบัติ ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนในขั้นนี้ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษากับชุมชน โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการใช้การอภิปรายถกปัญหาเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน ไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน

ขั้นตอนที่ ๒ การสัมภาษณ์ โดยกำหนดวิธีการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยผู้วิจัยกำหนดประเด็นปัญหาตามประเด็นที่ศึกษา ที่จะรวบรวมข้อมูลจากตัวแทนชุมชน และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์ในการรวบรวมโดยได้กำหนดกรอบกว้าง ๆ ตามประเด็นที่ต้องการศึกษาข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ ทำการวิเคราะห์โดยการนำมาสรุปเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความนิยม

ระยะที่ ๒ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ มุ่งปฏิบัติตามขั้นตอนต่าง ๆ กล่าวคือ

๑. เป็นการเสริมสร้างกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ให้เห็นเป็นรูปธรรม

๒. จัดอบรมความรู้เกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อนำไปต่อยอดในการสร้างสรรค์ผลงานและสร้างอาชีพให้กับครอบครัวได้

๓. สร้างการรับรู้เกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ให้กับคนในสังคมได้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ อย่างถูกวิธี

๔. เสริมสร้างเครือข่ายให้มีความเข้าใจร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ เครือข่ายเข้มแข็ง

๕. สรุปผลที่ได้จากการการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่กล่าวมาทั้ง ๔ ข้างต้น

ขั้นตอนที่ ๓ สรุปผล

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” นี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อประมวลองค์ความรู้ แนวคิด หลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ โดยศึกษาจากคัมภีร์ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนทั้งงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นต้น

ในส่วนของการวิจัยในภาคสนามเพื่อพัฒนาองค์ความรู้การอยู่ร่วมกันของบ้าน วัด ชุมชน ให้สัมพันธ์กันช่วยเหลือแบ่งปันด้วยรักสามัคคีเกื้อกูลกัน ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยในลักษณะของการวิจัยในภาคสนาม (Field Study) โดยดำเนินการใน ๖ ลักษณะ คือ

(๑) ศึกษารวบรวมเอกสาร ชุดความรู้ และความเป็นมาเกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

(๒) การศึกษากระบวนการพัฒนากิจกรรม โดยใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ร่วมกัน

(๓) การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

(๔) การพัฒนากระบวนการเกี่ยวกับปัจจัยเกื้อกูลต่อกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมโยง โดยการวิเคราะห์จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

(๕) ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่กำหนดไว้ ซึ่งการสัมภาษณ์ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลตามกรอบวันและเวลาที่กำหนดไว้

(๖) จัดทำผลสรุปจากการวิจัยและประมวลองค์ความรู้และข้อคิดเกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

วิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล มุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นหัวข้อ ดังนี้

๑. ดำเนินการศึกษาวเคราะห์รูปแบบ การจัดการ และแนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการจัดการเกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญา

การออกแบบลดตายปราสาทหินเชิงพุทธรของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

๒. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการสัมภาษณ์ แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ เกี่ยวกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลดตายปราสาทหินเชิงพุทธรของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ เน้นการนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ

๓. วิเคราะห์การกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลดตายปราสาทหินเชิงพุทธรของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการเชื่อมโยงการส่งเสริมสัมมาชีพของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

๔. สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลดตายปราสาทหินเชิงพุทธรของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และชุมชน รวมไปถึงการสร้างเกณฑ์ปฏิบัติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เพื่อให้เห็นรูปแบบ กระบวนการ นำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล ต่อไป

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบ ลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธรูปของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ” ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร และการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยใช้แบบ สัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ในบทนี้ จะเป็นการเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังมี รายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ ผลการวิเคราะห์งานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการออกแบบ ลวดลายผ่านปราสาทหิน

๔.๒ ผลการวิเคราะห์กระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลาย ปราสาทหินเชิงพุทธรูปของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

๔.๓ ผลการวิเคราะห์เสริมสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการการทอผ้าไหมด้วย ภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธรูปของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ ผลการวิเคราะห์งานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการ ออกแบบลวดลายผ่านปราสาทหิน

งานหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชุมชนด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหิน เชิงพุทธรูป การจากวิเคราะห์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับผลการวิเคราะห์งานหัตถกรรมผ้าไหมของชุมชน บ้านปะอาว ตำบลปะอาว อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ที่ผู้วิจัยลงเก็บข้อมูลสามารถจำแนก ออกเป็น ๓ ประเด็น ได้แก่ ๑) งานหัตถกรรมผ้าไหมผ่านการออกแบบลวดลายจากปราสาทหินโบราณ ๒) การพัฒนาลวดลายผ้าไหมผ่านอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านปะอาว ๓) กระบวนการการทอผ้าไหมจาก แนวคิดภูมิปัญญาชุมชนบ้านปะอาว และ ๔) สัญลักษณ์และการสื่อความหมายจากลวดลายการทอ ผ้าไหมของชุมชนบ้านปะอาว มีรายละเอียดที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวเคราะห์ดังนี้

๔.๑.๑ งานหัตถกรรมผ้าไหมผ่านการออกแบบลวดลายจากปราสาทหินโบราณ

จังหวัดศรีสะเกษ เป็นดินแดนที่มีปราสาทหิน และวัตถุโบราณมากมายหลายแห่ง แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมขอมยุคก่อน ๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณแถบนี้ ประชาชนในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นผู้รักความสงบ มีความเอื้อเฟื้อและจริงใจกับคนทั่วไป รักอิสระ เนื่องจากส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชนบท^{๑๗๘} มีวิถีเป็นสังคมเกษตรกรรม อยู่กันแบบเครือญาติ นับถืออาวุโส อาศัยจารีต ประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต^{๑๗๙} สำหรับภาษาพูดของประชากรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนพื้นเมือง แบ่งได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ ๆ ชาวพื้นเมืองที่พูดภาษาไทยอีสาน ได้แก่ ประชากรที่อยู่ในท้องที่อำเภอเมือง อำเภออุทุมพรพิสัย อำเภอราชไศล อำเภอกันทรลักษณ์^{๑๘๐} และชาวพื้นเมืองที่พูดภาษาเขมร ได้แก่ อำเภอขุนหาญ อำเภอขุขันธ์ อำเภอภูสิงห์ อำเภอปรางค์กู่ และอำเภอกันทรลักษณ์บางส่วน^{๑๘๑} นอกจากนี้ ยังมีชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่พูดภาษาส่วย ภาษาเยอ อยู่ในบางท้องที่มีไม่มากนัก^{๑๘๒} จังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดหนึ่งที่ได้รับการประกาศเป็นจังหวัดท่องเที่ยว เนื่องจากมีแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางโบราณวัตถุและแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เป็นจำนวนมาก ซึ่งถือเป็นข้อมูลที่ควรศึกษา เพื่อนำมาเป็นข้อมูลประกอบการคิดค้นลายผ้าเอกลักษณ์ โดยปราสาทที่ผู้วิจัยนำมาเป็นกรณีศึกษา มีดังนี้

๑. ปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่

ปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านกำแพงใหญ่ ตำบลสระกำแพงใหญ่ ริมทางหลวงหมายเลข ๒๒๖ ห่างจากจังหวัด ๒๖ กิโลเมตร ห่างจากตัวอำเภอ ๒ กิโลเมตร เป็นปราสาทขอมที่มีขนาดใหญ่และสมบูรณ์ที่สุดของจังหวัด ลักษณะเป็นปรางค์ ๓ องค์ บนฐานเดียวกันเรียงกันในแนวทิศเหนือ-ใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปรางค์ประธานอยู่ตรงกลาง ก่อด้วยหินทราย มีอิฐแซมบางส่วน มีทับหลังจำหลักภาพพระอินทร์ทรงช้างบนแท่นเหนือหน้ากาล ส่วนปรางค์อีก ๒ องค์ เป็นปรางค์อิฐ มีส่วนประกอบตกแต่งที่เป็นหินทราย เช่น ทับหลังกรอบหน้าบันและกรอบเสาประตู ด้านหลังปรางค์องค์ทิศใต้มีปรางค์ก่ออิฐอีก ๑ องค์ ด้านหน้ามีวิหาร ก่ออิฐ ๒ หลัง ล้อมรอบด้วยระเบียงคด ก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย มีโคปุระหรือประตูซุ้มทั้ง ๔ ทิศ ส่วนวิหารก่อด้วยอิฐซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือ มีทับหลังสลักภาพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ อยู่เหนือพระยาอนันตนาคราชท่ามกลางเกษียรสมุทร และที่วิหารก่ออิฐทางด้านทิศใต้ มีทับหลังรูปพระอิศวรกับพระอุมาประทับนั่งเหนืออนันทิ ปัจจุบันปราสาทแห่งนี้อยู่ในความดูแลของกองโบราณคดี กรมศิลปากร และได้มีการขุด

^{๑๗๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๗๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

ค้นพบโบราณวัตถุจำนวนมาก เช่น ทับหลังจำหลักภาพศิวะนาฏราช, พระกฤษณะยกเขาโคววรรณะ และยังพบพระพุทธรูปนาคปรก, พระพุทธรูปปางสมาธิ, พระพิมพ์ดินเผา ฯลฯ จากหลักฐานลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบัน ทับหลัง และโบราณวัตถุต่าง ๆ โดยเฉพาะจารึกที่หลิบ ประตูปราสาทสระกำแพงใหญ่ สรุปลงได้ว่า ปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตรงกับศิลปะขอมแบบบาปวน เพื่อเป็นเทวาลัยถวายแด่พระศิวะและเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายอนันตวัณณิก จากการศึกษาเรื่องราวของปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่จะปรากฏดังรูปภาพที่ ๔.๑ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๑ แสดงลวดลายของผ้าที่ถอดออกมาจากลวดลายปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่
ที่มา : <https://www.paiduaykan.com/travel/>

๒. ปราสาทบ้านปราสาท

ปราสาทบ้านปราสาท (ปราสาทห้วยทับทัน) ตั้งอยู่ที่วัดปราสาทพนาราม บ้านปราสาท จากตัวเมืองศรีสะเกษเดินทางไปตามทางหลวงสาย ๒๒๖ ประมาณ ๓๙ กิโลเมตร ก็เข้าสู่อำเภอห้วยทับทัน แล้วเลี้ยวขวาตามทางลูกรังไปอีก ๘ กิโลเมตร ปราสาทห้วยทับทัน เป็นโบราณสถานแบบขอมแห่งหนึ่ง ที่ถูกดัดแปลงในสมัยหลังเช่นเดียวกับปราสาทศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพาะส่วนหลังคาซึ่งคล้ายคลึงกันมากแต่มีขนาดสูงกว่า ประกอบด้วยปราสาทอิฐ ๓ องค์ ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงเดียวกันในแนวเหนือ-ใต้ มีกำแพงล้อมรอบ พร้อมซุ้มประตูก่อด้วยศิลาแลง สันนิษฐานว่าเดิมมี ๓ หรือ ๔ ทิศ ปัจจุบันคงเหลือเพียงด้านทิศใต้เท่านั้น ปราสาทองค์กลางขนาดใหญ่กว่าปราสาทอีก ๒ องค์ ที่ขนาดข้างเล็กน้อยแต่ส่วนหลังคาเตี้ยกว่า เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง มีประตูเดียวด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีกรอบประตูหินทราย และทับหลังติดอยู่เป็นภาพบุคคลยืนอยู่เหนือหน้า

กาล ส่วนท่อนพวงมาลัย มีลายมาแบ่งที่เสี้ยว ภาพบุคคลยืนในขุ้มเรือนแก้ว ไม่อาจสันนิษฐานว่าเป็นผู้ใดด้วยลายสลักยังไม่แล้วเสร็จ ปรากฏสององค์ที่ขนาดข้างขนาดเดียวกัน ได้รับการดัดแปลงรูปแบบไปมาก โดยเฉพาะส่วนหลังคาและประตูซึ่งก่อที่บหมดทุกด้าน ยังคงปรากฏกรอบประตูหินทราย และชิ้นส่วนทับหลังสลักภาพการกวนเกษียรสมุทรตกอยู่หน้าประตูปรากฏองค์ที่อยู่ด้านทิศใต้ จากลักษณะทางด้านศิลปกรรมของทับหลังที่ปรากฏอาจสันนิษฐานได้ว่า ปราสาทแห่งนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ร่วมสมัยศิลปะขอม แบบคลัง-บาปวนของเขมร และในสมัยหลังต่อมาได้รับการดัดแปลง จากการศึกษาเรื่องราวของปราสาทบ้านปราสาท (ปราสาทห้วยทับทัน) จะปรากฏดังรูปภาพที่ ๔.๒ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๒ แสดงลวดลายของผ้าที่ถอดออกมาจากลวดลายปราสาทบ้านปราสาท

ที่มา : <https://new.sisaket.go.th/relocation/lo-04/>

๓. ปราสาทวัดสระกำแพงน้อย

ปราสาทวัดสระกำแพงน้อย ตั้งอยู่ที่บ้านกลาง ตำบลขยง ห่างจากตัวจังหวัด ๘.๗ กิโลเมตร อยู่ด้านขวามือ ติดเส้นทางสายศรีสะเกษ-อุทุมพรพิสัย (ทางหลวง ๒๒๖) ปราสาทหินสระกำแพงน้อย ประกอบด้วยปราสาท และวิหารก่อด้วยศิลาแลง ด้านหน้าปราสาทมีสระน้ำใหญ่ ทั้งปราสาทวิหาร และสระน้ำ ล้วนล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง เคยมีทับหลังประตูสลักเป็นพระวรุณเทพเจ้าแห่งฝนประทับบนแท่น มีหงส์แบก ๓ ตัว อยู่เหนือเศียรเกียรติมุข เป็นศิลปะแบบบาปวน มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สันนิษฐานว่า ปราสาทหินแห่งนี้เดิมเป็นศาสนสถานมาก่อน แล้วต่อมาใน

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อาจมีการบูรณะหรือสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ สังเกตได้ว่ามีสถาปัตยกรรมแบบบายอนอยู่ด้วย สิ่งก่อสร้างดังกล่าวเรียกกันในสมัยนั้นว่า “โอโรคยา ศาล” หมายถึง สถานพยาบาลหรือสุศาลาประจำชุมชน นั่นเอง จากการศึกษาเรื่องราวของปราสาท วัดสระกำแพงน้อยจะปรากฏดังรูปภาพที่ ๔.๓ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๓ แสดงลวดลายของผ้าที่ถอดออกมาจากลวดลายปราสาทวัดสระกำแพงน้อย
ที่มา : <http://isan.tiewrussia.com/khom/>

๔. ปราสาทปรางค์กู๋

ปราสาทปรางค์กู๋ ตั้งอยู่ที่บ้านกู๋ อยู่ห่างจากศรีสะเกษเป็นระยะทางประมาณ ๗๐ กิโลเมตร สามารถเดินทางเข้าถึงได้สองเส้นทาง คือ ใช้เส้นทางศรีสะเกษ-สุรินทร์ แล้วแยกซ้ายเข้าทางหลวง ๒๒๓๔ หรือใช้เส้นทางศรีสะเกษ-ขุขันธ์ แล้วแยกขวาเข้าเส้นทาง ๒๑๖๗ ปรางค์กู๋อยู่ห่างจากตัวอำเภอ ๑๐ กิโลเมตร ปรางค์กู๋นี้สร้างด้วยอิฐเรียงแผ่นโต ๆ เหมือนปราสาทศรีขรภูมิ ที่จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นศาสนสถานสมัยขอมที่เก่าแก่มาก มีอายุกว่าพันปีมาแล้ว ด้านหน้าปรางค์กู๋มีสระน้ำขนาดใหญ่ เป็นท่าเลพักหาหินของนกกเปิดน้ำ ซึ่งมีมากในช่วงฤดูแล้งตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์เป็นต้นไป ปราสาทปรางค์กู๋ สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ มีลักษณะเป็นปรางค์ ๓ องค์ สร้างเป็นแนวเหนือไปใต้อยู่บนฐานขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐปนแลง เป็นศิลปะขอมที่งดงามเชิงสถาปัตยกรรมขอมโบราณที่ยังคงหลงเหลือให้เป็นของขวัญทางประวัติศาสตร์แก่ลูกหลานไว้หลายแห่งหน กระจายไปทั่วภาคเหนือ ภาคอีสาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของ “ราชอาณาจักรขอม” ภายใต้การปกครอง

ของ “จักรวรรดิขะแมร์” ก่อนที่ล่มสลายไปหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ลี้้นพระชนม์ หลังจากนั้นราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย ก็ขึ้นมาแทนที่อาณาจักรขอม ที่ล่มสลายลงในที่สุด จากการศึกษาเรื่องราวของปราสาทปรางค์กู๋จะปรากฏดังรูปภาพที่ ๔.๔ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๔ แสดงลวดลายของผ้าที่ถอดออกมาจากลวดลายปราสาทปรางค์กู๋
ที่มา : <https://thailandtourismdirectory.go.th/th/attraction/21213>

๕. ปราสาทโดนตวล

ปราสาทโดนตวล เป็นปราสาทขอมโบราณขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ริมหน้าผาสูง บนเทือกเขาพนมดงรัก สร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประกอบด้วยปรางค์รูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ก่อด้วยอิฐ ชู่มประตูก่อด้วยศิลาแลง มีรูปสิงโตจำหลักอยู่หน้าปราสาท ตั้งอยู่ที่ศตวันนอกเฉียงใต้ของบ้านภูมิซรอล ตำบลเสาชงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ติดชายแดนไทย-กัมพูชา ซึ่งชาวบ้านตำบลเสาชงชัย และตำบลใกล้เคียงได้ร่วมกันจัดงานประเพณี ปีละ ๒ ครั้ง คือ พิธีเซ่นไหว้ในเดือนเมษายน และจัดพิธีบวงสรวงเมื่อถึงเดือน ๑๐ หรือเดือนกันยายนของทุกปี เพื่อแสดงความเคารพเทพยดาฟ้าดินและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่บริเวณปรางค์ปราสาท ปกป้องคุ้มครองให้ตนเองและครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาติแล้ว ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบลเสาชงชัย ตลอดจนเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของราษฎรในพื้นที่ตำบลเสาชงชัยอีกด้วย

องค์การบริหารส่วนตำบลเสาชงชัย ได้ร่วมกับผู้นำชุมชนตำบลเสาชงชัยและประชาชนตำบลเสาชงชัย จึงมีมติเห็นชอบจัดงานสืบสานประเพณีบวงสรวงปราสาทโดนตวล ในวันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๑๐ ชาวบ้านจะมีความเชื่อและความโดดเด่นที่เป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรม ดังนี้

๑. ด้านความเชื่อ

ด้านความเชื่อ เป็นพิธีเซ่นไหว้บวงสรวงขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนในพื้นที่มีความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่สิ่งสถิตย์อยู่ในปราสาทโดนตวลที่ดูแลและปกป้องคุ้มครองประชาชนในพื้นที่ให้อยู่ดีมีสุข ปราสาทโดนตวลเป็นปราสาทที่สร้างในสมัยขอมโบราณ ซึ่งมีความเชื่อมโยงระหว่างประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ในปัจจุบัน ความเชื่อและความศรัทธาที่ประชาชนทั้ง ๒ ประเทศ จะมีพิธีเซ่นไหว้บวงสรวงปราสาทโดนตวล ได้ดำเนินการจัดพิธีในวันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๑๐ ของทุกปี ที่ประชาชนในพื้นที่อำเภอกันทรลักษ์ และประชาชนในพื้นที่ประเทศกัมพูชา ที่มีความเชื่อและศรัทธามาร่วมกันจัดพิธีเซ่นไหว้อย่างพร้อมเพียงกัน เพื่อให้เกิดสันติภาพของพี่น้องชายแดนไทย-กัมพูชา

๒. อัตลักษณ์ที่โดดเด่น

ปราสาทโดนตวล เป็นปราสาทขอมโบราณขนาดเล็ก ตั้งอยู่ริมหน้าผาสูงบนเทือกเขาพนมดงรัก ถ้ามองมาจากประเทศกัมพูชา สร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประกอบด้วยปราสาทสี่เหลี่ยมย่อมุม ก่อด้วยอิฐ ชும்ประตูก่อด้วยศิลาแลง และมีรูปสิงโตจำหลักอยู่หน้าปราสาท ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ้านภูมิซรอล มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ประกอบด้วยปราสาทประธาน อาคารโถงโคปุระ บรรณาลัย ฐานศิลาแลงและสระน้ำ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตามจารึกที่ขอบประตู ตรงกับปี พ.ศ. ๑๕๔๕ ซึ่งอยู่ในยุคเดียวกับการก่อสร้างปราสาทเขาพระวิหาร ฐานปราสาทโดนตวล สร้างด้วยศิลาแลงหินทราย ผนังก่ออิฐ ปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ชும்ประตูก่อด้วยศิลา ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทไม่ใหญ่นัก ประมาณ ๒๐๐ ตารางเมตร

๓. ด้านตำนานของปราสาทโดนตวล

ปราสาทโดนตวล มีตำนานที่กล่าวถึงและประชาชนทั้งชาวไทยและกัมพูชาต่างก็มีเรื่องราวเล่าต่อกันมาให้เป็นທີ່เลื่อมใสและศรัทธาของประชาชนที่อยู่และอาศัยตามชายแดนมาอย่างยาวนาน และในปัจจุบันนี้ ปราสาทโดนตวล ยังคงเป็นสถานที่สำคัญให้เป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของประเทศไทยและประเทศกัมพูชา และมีคุณค่าทางสังคม จิตใจ ให้กับประชาชนทั้ง ๒ ประเทศ ได้ศึกษาเรียนรู้และไปมาหาสู่กัน ในการร่วมกันจัดพิธีเซ่นไหว้บวงสรวงปราสาทโดนตวล จึงทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนมีการไปมาหาสู่กันและคงให้ความสำคัญมาโดยตลอดเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน และอีกนัยหนึ่งสำหรับผู้ประกอบอาชีพทางการเกษตรกร ก็ช่วยให้การทำไร่ ทำนา ตลอดจนการประกอบสัมมาอาชีพต่าง ๆ เป็นไปด้วยความราบรื่น ซึ่งปัจจุบันทางรัฐ ภาคเอกชน และประชาชนทุกหมู่เหล่าในพื้นที่ และผู้ที่มีความเชื่อความศรัทธาในปราสาทโดนตวล ต่างก็เข้าร่วมประกอบพิธีเซ่น

ไหว้บวงสรวง ทางอำเภอกันทรลักษ์ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลเสาชิงชัย จึงกำหนดจัดให้มีพิธี เช่นไหว้บวงสรวงประสาธโคนทวลง ในวันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๑๐ ของทุกปี เพื่อแสดงความเคารพ เทพดาฟ้าดินและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่บริเวณปราสาท เพื่อปกป้องคุ้มครองให้ตนเองครอบครัวอยู่เย็น เป็นสุข ยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจราษฎรในพื้นที่และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ด้วย จากการศึกษาเรื่องราวของปราสาทโคนทวลงจะปรากฏดังรูปภาพที่ ๔.๕ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๕ แสดงลวดลายของผ้าที่ถอดออกมาจากลวดลายปราสาทโคนทวลง

ที่มา : <https://www.wongnai.com/photos/a9b63a2800d24db09e7409598371593d>

๖. ปราสาทตาเล็ง

ปราสาทมีลักษณะเป็นปราสาทองค์เดียว ตั้งอยู่บนฐานองค์ปราสาท มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูเข้าได้เพียงประตูเดียว อีกสามด้านเป็นประตูหลอก ที่สำคัญคือ เสาติดผนังประตูหน้าทั้งสองข้าง ยังคงมีลวดลายสลักเต็มแผ่นอย่างสวยงาม ประณีต เป็นลายก้านขด ปราสาทตาเล็ง ตั้งอยู่ที่หมู่ ๖ บ้านปราสาท ตำบลกันทรารมย์ ลักษณะเป็นปราสาทองค์เดียวตั้งอยู่บนฐาน องค์ปราสาทมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปัจจุบันเหลือเพียงผนังด้านหน้า และผนังด้านข้างบางส่วน มีประตูเข้าได้เพียงประตูเดียว ด้านหน้าอีกสามด้านเป็นประตูหลอก ที่สำคัญคือ เสาติดผนังของประตู หน้าทั้งสองข้าง ยังคงมีลวดลายก้านขดสลักเต็มแผ่นอย่างสวยงาม สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ นอกจากนี้

บนพื้นรอบ ๆ ยังมีทับหลังวางอยู่หลายชั้น ชั้นหนึ่งวางอยู่หน้าประตูด้านทิศเหนือ สลักเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างในซุ้มเรือนแก้วเหนือหน้ากาล ซึ่งคล้ายท่อนพวงมาลัยออกมาจากปาก และยึดท่อนพวงมาลัยนั้นไว้ด้วยมือทั้งสองข้าง ทับหลังชั้นอื่น ๆ ลักษณะคล้ายกัน ทับหลังชั้นหนึ่งมีแนวภาพตอนบนสลักเป็นรูปฤๅษี นั่งเรียงกันในท่าสมาธิ ๗ ตอน จากลักษณะทางสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมที่ปรากฏ กล่าวได้ว่า ปราสาทตาเล็ง สร้างขึ้นในศิลปะขอมแบบบาปวน ซึ่งมีอายุราว พ.ศ. ๑๕๖๐-๑๖๓๐^{๑๘๓} จากการศึกษาเรื่องราวของปราสาทตาเล็ง จะปรากฏดังรูปภาพที่ ๔.๖ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๖ แสดงลวดลายของผ้าที่ถอดออกมาจากลวดลายปราสาทตาเล็ง
ที่มา : <https://www.mueangkhukhanculturalcouncil.org/2014/04/prasat-taleng.html?m=1>

๔.๑.๒ การออกแบบลวดลายผ้าไหมผ่านอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านปะอาว

อัตลักษณ์ของผ้าแบบประยุกต์ ผ้าไหมมัดหมี่แบบประยุกต์ของกลุ่มชุมชนบ้านปะอาว มีหลากหลายแบบอัตลักษณ์ของผ้า คือ มีโครงสร้างลายต่าง ๆ ดังนี้

โครงสร้างลายหลัก ได้แก่ ลายทาง ลายตาราง ลายร่างแห ลายขอ ลายโคม ลายประดิษฐ์ ลายผสม^{๑๘๔}

^{๑๘๓}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๔}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

โครงสร้างลายทาง คือ ลายตามแนวตั้ง แนวราบ ลายตาราง เช่น ลายผ้าขาม้าและผ้าไสร่งของผู้ชาย มีทั้งลายทางและลายตาราง^{๑๘๕}

โครงสร้างลายแบบร่างแห หมายถึง ลายที่มีโครงสร้างแบบร่างแหที่เป็นอุปกรณ์ในการจับปลา ลายที่อยู่ในกลุ่มนี้จะมีเส้นลายในแนวเฉียงทั้งด้านซ้ายและด้านขวาไขว้ตัดกันตลอดทั่วทั้งผืนผ้า โครงสร้างลายแบบลายขอ เป็นลายที่มีลักษณะคล้ายตะขอ มีลักษณะงอในส่วนปลาย หรือม้วนในส่วนปลาย คล้ายตะขอสร้อย หรือมีรูปร่างคล้ายอักษร S ในภาษาอังกฤษ^{๑๘๖}

โครงสร้างลายแบบลายโคม หมายถึง กลุ่มลายที่มีลักษณะโครงสร้างลายอยู่ในกรอบของรูปทรงสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด^{๑๘๗}

โครงสร้างลายแบบลายประดิษฐ์ คือ ลายที่มีความหลากหลายไม่จำกัดรูปแบบตามความชอบ จินตนาการ และฝีมือของช่างทอผ้า อาจเป็นลายดอกไม้ ลายสัตว์ ลายต้นไม้ ลายคน ลายเทียน ลายรูปทรงต่าง ๆ^{๑๘๘}

โครงสร้างลายแบบลายผสม คือ การผสมลวดลายทั้งหมดตามที่กล่าวมาแล้วตามจินตนาการ ความชอบ ความนิยม หรือสุดแล้วแต่ฝีมือของช่างทอผ้าที่จะคิดค้นประดิษฐ์และจัดวางลวดลาย^{๑๘๙}

จากที่ผู้วิจัยได้กล่าวมา ลวดลายของผ้าแต่ละชนิดจะเกิดจากจินตนาการของผู้ทอแล้วปรากฏเป็นลายผ้าต่าง ๆ ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าทั้งผ้าไหมแบบดั้งเดิมและผ้าไหมแบบประยุกต์ล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายเกี่ยวกับธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ ความสุข ความสวยงาม วิถีทางประเพณี ความคิด ความเชื่อ มุมมองเกี่ยวกับสิริมงคล ความเจริญ อำนาจ ความน่าเกรงขาม และความปลอดภัย ซึ่งปรากฏในรูปภาพที่ ๔.๗ ดังนี้

^{๑๘๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๘๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๔, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

ผ้าลายแนวตั้ง

ผ้าลายแบบร่างแห

ผ้าลายแบบลายขอ

ผ้าลายแบบลายโคม

ผ้าลายประดิษฐ์ลายช้าง

ผ้าลายผสม

รูปภาพที่ ๔.๗ แสดงภาพตัวอย่างลายผ้าตามโครงสร้างลาย ผ้าลายแบบลายทาง ลายร่างแห

ลายขอ ลายโคม ลายประดิษฐ์ และลายผสม

ที่มา : ผู้เขียน

๔.๑.๓ กระบวนการผลิตผ้าไหมผ่านแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน

การที่จะได้ผ้ามาของผ้าไหมแต่ละผืนนั้นมีการบวนการหลายขั้นตอน ประกอบกับความประณีต และความชำนาญของช่างทอจึงจะได้ผ้าที่ทรงคุณค่า กระบวนการทอผ้าสามารถสรุปได้เป็นกระบวนการทอผ้าไหมได้ดังนี้

๑. การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม

ขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการให้ได้มาซึ่งวัตถุดิบ คือ ไหม นั้นเอง การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นของคู่กัน เพราะใบหม่อนเป็นเพียงอาหารชนิดเดียวที่หม่อนกินเป็นอาหารเพื่อความเจริญเติบโตสู่ขั้นตอนของการสร้างรังเพื่อเป็นเส้นใยต่อไป

การปลูกหม่อน ควรเลือกดินที่มีความชุ่มชื้นพอแต่น้ำท่วมไม่ถึง^{๑๙๐} หม่อนขยายพันธุ์ด้วยลำต้นที่แก่พอประมาณตัดเป็นท่อน ๆ ยาวประมาณ ๓ ตา^{๑๙๑} พรวนดินใส่ปุ๋ยคอกก่อนปลูก การปลูกหม่อนควรปลูกเป็นแถวเพื่อความสะดวกต่อการกำจัดวัชพืช และการดูแลรักษา แต่ละกอห่างกันประมาณ ๒ ศอก^{๑๙๒} การฝังกิ่งพันธุ์ควรให้กิ่งพันธุ์พื้นดินเล็กน้อย เพื่อที่จะได้แตกกิ่งก้านเป็นต้นใหม่^{๑๙๓} ถ้ากลบดินปิดหมดจะทำให้กิ่งพันธุ์เน่าเสียหรือเกิดเชื้อรา^{๑๙๔} และฤดูการที่ปลูกหม่อนควรเป็นต้นฤดูฝน หม่อนมีหลายสายพันธุ์ เช่น หม่อนน้อย หม่อนใหญ่ หม่อนใบโพธิ์ หม่อนตาดำ เป็นต้น^{๑๙๕} และหม่อนที่นิยมปลูก คือ หม่อนน้อย และหม่อนตาดำ เพราะให้ใบได้มาก^{๑๙๖} การดูแลรักษาหม่อนต้องมีการกำจัดวัชพืชและพรวนดินอยู่เสมอ^{๑๙๗} โดยการให้ปุ๋ยคอก วัตถุประสงค์การปลูกหม่อน คือ การให้หม่อน มีใบตก เพื่อที่จะเก็บให้ตัวไหมกินเป็นอาหาร หม่อนนับจากปลูกใช้ระยะเวลาประมาณ ๑ ปี ก็สามารถเก็บใบได้^{๑๙๘} โดยมีขั้นตอนการปลูกหม่อนซึ่งปรากฏในรูปภาพที่ ๔.๘ ดังนี้

^{๑๙๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๑๙๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

รูปภาพที่ ๔.๘ แสดงขั้นตอนหรือกระบวนการปลูกหม่อนเพื่อเลี้ยงไหม

ที่มา : <http://www.huaybong.go.th/Information/Sericulture/history.html>

การเลี้ยงไหม ตัวไหมมีวงจรนับจากเป็นไข่ฟักเป็นตัวหนอนไหมจะลอกคราบ ๔ ครั้ง^{๑๙๙} พอตัวหนอนไหมแก่ ก็จะชักใยทำรังหุ้มตัวเองแล้วตัวไหมก็จะลอกคราบเป็นดักแด้อยู่ในรัง แล้วกลายเป็นผีเสื้อเจาะรังออกมาผสมพันธุ์กัน พร้อมทั้งวางไข่ฟักเป็นตัวหม่อนต่อไป^{๒๐๐} ซึ่งมีวงจรอยู่ในไข่ ๑๐ วัน เป็นตัวหนอน ๒๒-๒๖ วัน เป็นดักแด้ ๘-๑๐ วัน เป็นผีเสื้อ ๒-๓ วัน^{๒๐๑} รวมระยะเวลา ๔๒-๔๙ วัน ตัวไหมที่ฟักมีอายุได้ ๔-๕ วัน จะนอนครั้งหนึ่งเป็นเวลา ๒๔-๓๐ ชั่วโมง เรียกว่า “นอนหนึ่ง”^{๒๐๒} ช่วงที่ไหมนอนก็จะถือโอกาสทำความสะอาดขจัดมูลและเศษใบหม่อน เมื่อตัวไหมตื่นก็จะให้ใบหม่อนโดยการหันใบหม่อนบำรุงไปเรื่อย ๆ^{๒๐๓} เมื่อตัวไหมโตก็จะมีการขยายออกไปจะได้จำนวนมากขึ้น จาก ๓-๔-๕ กระดัง และตัวไหมจะเริ่มนอนครั้งที่สอง เรียกว่า “นอนสอง” ในเวลาหนึ่ง หรือสองวัน^{๒๐๔} เมื่อตื่นนอนสอง ใบหม่อนไม่ต้องหันแต่จะให้ทั้งใบ นับจากนอนตื่นนอนสองไปประมาณ ๗ วันก็จะ “นอนสาม” ผู้เลี้ยงจะเร่งให้ใบหม่อนอย่างเต็มที่ต่อไปอีก ๗ วัน ก็จะ “นอนสี่”^{๒๐๕} หลังจากนั้นแล้วก็จะ เป็นช่วงที่ตัวไหมสุก (แก่เต็มที) ตัวจะมีสีแดงหรือสีชมพูนวล เพราะตัวไหมสุกจะไม่กินหม่อนแล้ว ต้องเก็บตัวสุกใส่จ่อเพื่อให้ทำรังเข้าฝักกลายเป็นดักแด้^{๒๐๖} เมื่อตัวไหมเข้าฝักในรังราว ๓ วัน ชักใยจนหมดก็เป็นดักแด้ จากนั้นก็จะเก็บรังไหมออกจากจ่อทำความสะอาด ถ้าจะคัดพันธุ์

^{๑๙๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๔, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

ก็จะเลือกฝักที่มีความสวยงามสมบูรณ์นับตามจำนวนที่ต้องการ ซึ่งปรากฏวิธีการการเลี้ยงไหมในรูปภาพที่ ๔.๙ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๙ แสดงขั้นตอนหรือวิธีการการเลี้ยงไหม

ที่มา : https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/sompornrat/?page_id=72

๒. กระบวนการสาวไหม

การสาวไหมเป็นกระบวนการดึงเส้นไหมออกจากเปลือกรังไหม โดยเส้นใยไหมจากหลาย ๆ รังที่ต้มแล้ว นำมาสาวจะถูกพันเป็นเกลียวรวมเป็นเส้นไหม ทั้งนี้อุณหภูมิของน้ำในขณะสาวขึ้นอยู่กับชนิดของเครื่องสาวไหม หากเป็นการสาวไหมในระดับเกษตรกร ซึ่งใช้เครื่องสาวพื้นบ้าน อุณหภูมิค่อนข้างสูง ประมาณ ๖๐-๘๐ องศาเซลเซียส^{๒๐๗} หากเป็นการสาวไหมด้วยเครื่องจักร อุณหภูมิ น้ำค่อนข้างต่ำ ประมาณ ๓๗-๔๐ องศาเซลเซียส^{๒๐๘} การสาวไหมเพื่อให้ได้เส้นไหมที่มีคุณภาพดี เส้นไหมเรียบสวยมีความเหนียวและเกาะตัวดี ขนาดสม่ำเสมอ ขณะสาวต้องเติมรังไหมอย่างสม่ำเสมอ ทดแทนรังไหมที่สาวเปลือกหมดไปแล้ว ถ้ารังไหมมีจำนวนมาก เกรงว่าจะสาวไม่ทันก็จะนำรังไหมออกตากแดดเพื่อให้ดักแด่ตายจะได้ไม่กลายเป็นผีเสื้อ^{๒๐๙} การสาวไหมแบบพื้นบ้าน เครื่องมือในการสาวไหม ได้แก่ หม้อ เต่า เครื่องสาวไหม ไม้ร่อนใยไหม ซึ่งการสาวไหมทำได้ไหม ๒ ระดับ

๒.๑ ไหมลึบ (ไหมครั้งแรก) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าเปลือกไหม จะมีเส้นขนาดใหญ่ เป็นไหมที่ได้จากใยชั้นแรก ขนาดไม่เท่ากัน สีจะมีความเข้มตามสีของฝักไหม เช่น สีเหลืองจากฝักไหมที่มีสีเหลือง และสีขาวจากฝักไหมที่มีสีขาว^{๒๑๐}

^{๒๐๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๐๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๑๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

๒.๒ ไหมน้อย การสาวไหมในชั้นกลางของพักไหม ไหมน้อยจะมีเส้นที่เสมอกัน เครื่องมือในการสาวไหมประกอบด้วยเครื่องสาวไหม เต้าไฟสำหรับต้มรังไหม หม้อสำหรับต้มรังไหมจะเป็นหม้อดินหรือหม้อเคลือบก็ได้ แปรงสำหรับชะรังไหม “ไม้ขึ้น” ถังใส่น้ำ และภาชนะรองรับไหมที่สาว เช่น กระบุง หรือกระดิ่ง เป็นต้น^{๒๑๑}

ในการสาวไหม จะใช้มือทั้งสองข้าง คือ มือหนึ่งสาวไหมลงภาชนะ อีกมือหนึ่ง ถือไม้ขึ้น กดและเขย่ารังไหมที่อยู่หม้อ เพราะรังไหมที่อยู่ในหม้อนั้นลอย ถ้าไม่กดไม้เขย่า ไหมก็จะแน่น สาวไม่ออก ถึงจะออกก็ออกเป็นเส้นไหมที่ใหญ่เกินความต้องการ เครื่องสาวไหมทั้งหมด เรียกว่า “เครื่องพวงสาว” การสาวไหมนี้ต้องหมั่นเติมน้ำเย็นลงไปเป็นระยะ ๆ^{๒๑๒} ไม่ควรให้น้ำในหม้อเดือดจนเกินไป จะทำให้ฝักไหมเปื่อยมากไป มีปัญหาในการดึงเส้นไหม ไม่ร่อนและจะจมลงก้นหม้อ ซึ่งปรากฏกระบวนการสาวไหมในรูปภาพที่ ๔.๑๐ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๑๐ แสดงกระบวนการสาวไหมดึงเส้นไหมออกจากเปลือกรังไหม

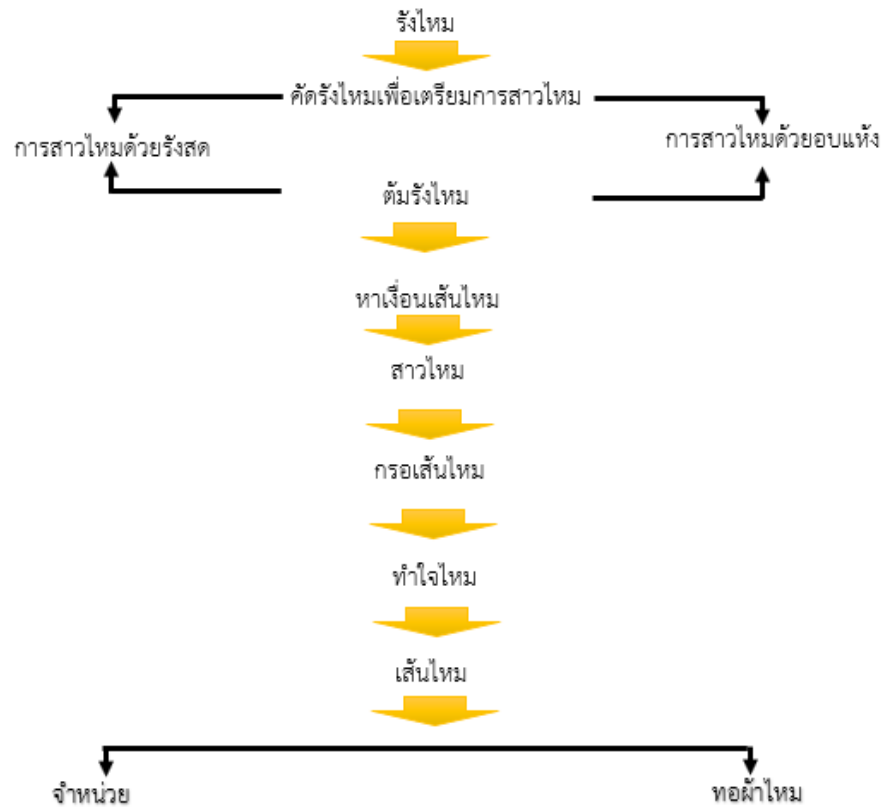
ที่มา : https://thaiphamai.blogspot.com/2013/04/blog-post_3003.html

เมื่อได้รับไหมสดจะต้องนำไปอบให้แห้ง จากนั้นนำไหมที่อบแห้งไปต้มในน้ำที่สะอาดที่มีคุณสมบัติเป็นกลาง รังไหมจะเริ่มพองตัวออก ใช้ปลายไม้เกี่ยวเส้นใยออกมารวมกันหลาย ๆ เส้น การสาวต้องเริ่มต้นจากชูรอบนอกและเส้นใยภายในรวมกัน เรียกว่า “ไหมสาว” หรือ “ไหมเปลือก” ครั้นสาวถึงเส้นใยภายในแล้ว เอารังไหมที่มีเส้นใยภายในแยกไปสาวต่างหากเรียกว่า “เส้นไหมน้อย” หรือ “ไหมหนึ่ง” ผู้สาวไหมต้องมีความชำนาญและทักษะจึงจะได้เส้นไหมที่มีคุณภาพดี เมื่อเติมรังไหมลงไปอีก รังไหมใหม่สามารถรวมเส้นกับรังไหมเก่าได้ โดยไม่ทำให้เส้นไหมขาด ซึ่งมีกระบวนการสาวไหมดังปรากฏในแผนภาพที่ ๔.๑ ดังนี้

^{๒๑๑}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๑๒}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

แผนภาพที่ ๕.๑ แสดงขั้นตอนหรือกระบวนการการสาวไหม

๓. กระบวนการการฟอกไหม

กระบวนการการฟอกไหม ไหมที่สาวแล้วต้องผ่านกระบวนการปั่นจากภาชนะที่สาวใส่ แล้วเข้างงเพื่อให้ไหมถูกแบ่งเป็นใจ ๆ เพื่อสะดวกต่อการใช้งานในขั้นต่อไป^{๒๑๓} ซึ่งไหมที่ได้ยังมีสีสนที่ ไม่เสมอกัน เหลืองแก่บ้าง อ่อนบ้าง หรือเส้นไหมจะมีความแข็งแรงอยู่มาก^{๒๑๔} การฟอกจึงเป็นอีก ขั้นตอนหนึ่งของการนำไหมประกอบกิจอื่น ๆ อดีตินิยมใช้ฝักขม เหง้ากล้วย งวงตาล เอามาหั่น ตากแดดให้แห้ง ไม้ซี้เหล็ก ไม้เพกา เป็นต้น^{๒๑๕} แล้วเอามาเผาให้เป็นเถ้าแล้วนำไปแช่น้ำกวนให้เข้ากัน ตั้งทิ้งไว้ให้เย็นนอนกัน ตักน้ำที่ใสเรียกว่า น้ำด่าง แล้วนำน้ำที่ได้นี้ไปแช่ไหม จากนั้นต้มประมาณ ๒๐-๓๐ นาที จึงเอาขึ้นจากหม้อ ล้างในน้ำเย็นให้สะอาด แล้วเอาไหมที่สะอาดนี้ไปกระดุกกับไม้ ที่เรียบ เช่น ไม้หลาวเพื่อให้ไหมแห้ง แต่ถ้าไหมยังขาวไม่ได้ที่ก็สามารถแช่น้ำต้มอีกครั้ง^{๒๑๖}

^{๒๑๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๑๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๑๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๑๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

วัสดุอุปกรณ์ในการพอกย้อมสีไหม ได้แก่

๑. ถังพอกย้อม ซึ่งควรเป็นโลหะเคลือบหรือโลหะที่ไม่ทำปฏิกิริยากับสารเคมี และควรมีความลึกพอประมาณให้เส้นไหมสามารถลงพอกได้อย่างทั่วถึง และควรมีตะแกรงรองกันถังเพื่อไม่ให้เส้นไหมที่พอกย้อมสัมผัสกับก้นภาชนะที่รับความร้อนโดยตรง^{๒๑๗}

๒. ห่วงพอกย้อมเส้นไหม สำหรับแบ่งเส้นไหมเมื่อพอกย้อม อาจทำด้วยเหล็กเส้นขนาดประมาณ ๒ หุน ดัดโค้งเป็นวง หุ้มด้วยสารบางชนิดหนา^{๒๑๘}

๓. สารเคมีที่ใช้ในการพอกย้อม ได้แก่ สบู่แท้ สบู่เทียม โซดาแอช โซเดียมซัลไฟด์ สีย้อมไหมเกลือแกง กรดน้ำส้มเข้มข้น และผลิตภัณฑ์สำหรับย้อมสีไหม^{๒๑๙}

ขั้นตอนการลอกกาวย้อม

๑. เติมน้ำลงหม้อประมาณ ๓๐ ลิตร ใส่สบู่เทียมและด่าง โซดาแอช ตามที่กำหนด^{๒๒๐}

๒. ต้มน้ำในหม้อย้อม ให้น้ำร้อนประมาณ ๗๐ องศาเซลเซียส สังเกตผิวหน้าในหม้อเกิดไอน้ำ^{๒๒๑}

๓. นำเส้นไหม ๑ กิโลกรัม ลงในหม้อ กดไหมให้จมน้ำ จนเส้นไหมมีลักษณะเปียกน้ำ และพองตัว^{๒๒๒}

๔. ค่อย ๆ เพิ่มไฟ ให้อุณหภูมิเพิ่มขึ้นประมาณ ๙๕ องศาเซลเซียส จนถึงเดือด และต้มเส้นไหมนาน ๖๐ นาที^{๒๒๓}

๕. นำเส้นไหมขึ้นมาวางทิ้งไว้ประมาณ ๑ นาที เพื่อให้เย็นตัวลง ก่อนนำไปล้างน้ำอุ่น ๖๐-๗๐ ประมาณ ๒-๓ นาที บิดหมาด ๆ และกระตุก ๒-๓ ครั้ง^{๒๒๔}

๖. นำไปล้างน้ำเย็น ๒ ครั้ง ครั้งละ ๒-๓ นาที บิดหมาด ๆ และกระตุก ๒-๓ ครั้ง^{๒๒๕}

๗. นำไปตากแห้ง ประมาณ ๓-๔ วัน^{๒๒๖}

^{๒๑๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๑๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๑๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๕, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

กระบวนการการฟอกไหมมีกระบวนการและขั้นตอนดังปรากฏในรูปภาพที่ ๔.๑๑ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๑๑ แสดงกระบวนการและขั้นตอนการฟอกไหม

ที่มา : <https://www.facebook.com/100063865036096/posts/1371896639616553/>

จะเห็นได้ว่า การย้อมสีเส้นไหม คือ กรรมวิธีทำให้ผ้าไหมมีสีต่าง ๆ โดยนำปอຍหมี่ที่มัดหมี่เรียบร้อยแล้วไปย้อมสีในน้ำต้ม โดยสีย้อมไหมที่มีคุณภาพดี ถ้าหากต้องการให้ผ้าไหมมีหลาย ๆ สีเพิ่มขึ้น เมื่อย้อมหมี่ด้วยสีย้อมไหมเรียบร้อยแล้ว จะต้องนำไป “โอบหมี่” คือ การใช้เชือกฟางเล็ก ๆ พันลำหมี่ตรงส่วนที่ยังไม่ถูกมัดหมี่ ตามแบบลายมัดหมี่ การโอบ (พัน) ต้องโอบ (พัน) ให้เชือกฟางแน่นที่สุดและหลาย ๆ รอบ นำหมี่ที่โอบหมี่เรียบร้อยแล้วไปล้างสีออกในน้ำเดือด (จะล้างออกเฉพาะบริเวณที่ไม่ถูกมัดหรือโอบเท่านั้น) โดยเติม “ต่างเหม็น” (ผงต่างที่มีกลิ่นเหม็น) หมี่ส่วนที่โอบหรือมัดไว้ จะคงสีตามเดิม ส่วนที่ไม่ถูกโอบหรือมัดจะถูกล้างออกเป็นสีขาว นำไปย้อมเป็นสีอื่นอีกครั้งหนึ่งตามต้องการ บางสีเมื่อย้อมและนำไปโอบ (พัน) เรียบร้อยแล้ว ไม่ต้องนำไปล้างออก ใช้สีอื่นย้อมทับลงไปเลยก็ได้ เช่น ย้อมสีฟ้าหรือสีน้ำเงินแล้ว ต้องการให้ผ้าไหมเป็นสีเขียว ต้องใช้สีเหลืองย้อมทับอีกทีหนึ่ง เป็นต้น

๔. กระบวนการการมัดหมี่

เมื่อได้เส้นไหมที่ผ่านการฟอกแล้ว ก็จะนำไหมมาพันหลักหมี่ ซึ่งมีลักษณะเป็นไม้กลม ๒ ท่อน ตั้งตรงข้ามกันเท่ากับหน้าผ้าของผ้านุ่งที่จะทอ^{๒๒๗} พันไหมไปรอบหลัก ตามจำนวนที่ต้องการ (ซึ่งชาวบ้านจะมีหลักในการนับของเขา) แล้วจึงนำเชือกมามัดเส้นไหมตามลวดลายที่จะประดิษฐ์^{๒๒๘} จะใช้เชือกกล้วยหรือเชือกฟางก็ได้ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ น้ำสีเข้าเส้นไหม ในส่วนที่มัด เวลาย้อมส่วนที่มัดไว้

^{๒๒๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๒๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๕, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

เมื่อย้อมสีอื่น ๆ แล้ว แก้มัดออกจะเป็นสีเดิม^{๒๒๙} เมื่อผสมผสานกับสีใหม่ที่ย้อมก็จะมี ความสวยงาม แล้วแก้มัดส่วนที่ต้องการเพิ่มสีอื่น ๆ ได้อีก สีสันทึบขึ้นอยู่กับช่างทอที่มีความชำนาญในการเลือกโทนสี ให้เข้ากับไหม แนวยืนหรือทางเครือที่ชาวบ้านเรียกกัน

๔ ขั้นตอนการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่ควรรู้

๑. การคันเครือเส้นยืน

- นำเส้นไหมยืนที่ได้จากการลอกกาไหม ย้อมสีบนพื้นเส้นไหมเอาเข้ากรงกรอเส้นไหม เข้าอีก นำเส้นไหมที่ถูกกรอด้วยอีกเข้าเส้นพิมพ์เพื่อคันเส้นยืนเตรียมทอ^{๒๓๐}

๒. เตรียมพิมพ์ทอผ้า

- พอเส้นยืนคันเครือเสร็จก็จัดเรียงเข้าพันหวี แต่ละช่องใส่ด้ายประมาณ ๒ เส้นหรือตาม ถนัด ซึ่งด้ายให้ตั้ง จัดเรียงให้เรียบร้อยแล้วเก็บตะกอก เมื่อจัดเรียงเส้นยืนเรียบร้อยใช้น้ำแป้งข้าวหรือ แป้งมันสำปะหลังพรมหรือชุบผ้าทาให้ทั่ว เสร็จปล่อยให้แห้ง ทาด้วยขี้ผึ้งไม่กี่ไซส์ตัว เพื่อให้ด้ายลื่น แข็งแรง ไม่ขาดง่าย ไม่เป็นขุย^{๒๓๑}

๓. เตรียมเส้นพุ่ง ประกอบไปด้วย

- คันเส้นพุ่ง ใช้โงมมัดหมี่โบราณที่มีไม้หลัก ๒ อัน คันเส้นพุ่งแต่ละลาย ถ้าจะไม่เท่ากัน แต่ละลามีด้าย ๔ เส้น ทำไฟคั่นกลางระหว่างลำไว้ ปกติจะคันประมาณ ๒ รอบ พอเสร็จก็มัดหัวลำ ตามไฟ^{๒๓๒}

- มัดหมี่ มัดตามจุดจากลายที่ออกแบบด้วยเชือก แต่นิยมใช้เชือกฟาง เพราะซื้อง่าย สะดวก นำเส้นไหมออกจากโงมย้อมสีตามครั้งของเขตที่ต้องการหรือตามมัดหมี่ไว้ แต่ตรงที่มัดหมี่ ต้องไม่ติดสี ส่วนการย้อมสีซ้ำต้องย้อมหลังการตากแดดครั้งแรกให้สีแห้งก่อน^{๒๓๓}

- การมัดหมี่ เริ่มด้วยการมัดเก็บขาว แบ่งได้ ๒ วิธี คือ มัดทุกลายในหัวหมี่เดียวกันกับ มัดแยกแต่ละลายในหัวหมี่แล้วต่อตอนทอผ้า^{๒๓๔}

กรอกเส้นไหมเข้าหลอด

- นำหัวมัดหมี่ที่แกะเชือกใส่ในงทำกรอเส้นไหมเข้าอีกเข้าหลอดด้ายด้วยใน ต้องมี การเรียงลำดับหลอดด้ายตามสีที่ออกแบบไว้ด้วย^{๒๓๕}

^{๒๒๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

๔. ทอผ้ามัดหมี่

– การทอไหมเริ่มเมื่อเตรียมฟืมและเส้นพุ่งเรียบร้อยแล้ว ใช้หลอดด้ายที่ถูกเรียงลำดับจากเจดสีหรือลายเอาไว้แล้วใส่ในกระสวยสำหรับทอด้วยพุ่งกระสวยผ่านตัวร่องสลักของลำไหม้ไปมาเรื่อย ๆ ซ้ายขวาจนสุดเส้นยืน^{๒๓๖}

จากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยได้ถามถึงกระบวนการการมัดหมี่เป็นไปตามขั้นตอนและกระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ดังปรากฏในรูปภาพที่ ๔.๑๒ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๑๒ แสดงกระบวนการและขั้นตอนการมัดหมี่

ที่มา : https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/sompornrat/?page_id=173

กล่าวได้ว่า การทอผ้าไหมมัดหมี่จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์และความชำนาญอย่างยิ่ง ทำให้ผ้าไหมและผ้ามัดหมี่จึงเป็นงานที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมสูง เมื่อได้ลวดลายเรื่องสีเรียบร้อยแล้วก็จะทำการกรอ ต้องกรออย่างประณีต เพื่อให้เส้นไหมมัดหมี่ขาด มิฉะนั้น จะทำให้กระทบถึงช่วงลายหมี่ทำให้ผ้าไม่สวยงาม มีตำหนิได้ เส้นไหมยืน จะเป็นไหมส่วนที่ยาวของผืนผ้า เมื่อฟอกไหมแล้วนำไปคั้น (เครื่องปั่นหลักทางยืน) ซึ่งมีจำนวนรอบมากกว่าหลักหมี่ และมีหลักในการนับเส้นทางยืนเพื่อให้ครบตามจำนวน แล้วก็นำไปย้อมสีตามที่ต้องการ จากนั้น นำมาสับ (การผูก) ติดกับเส้นเดิมของไหมจนครบเส้นของฟืม จึงจะนำขึ้นที่ ทำการตั้งไหมทางยืนให้ตั้งและหวีด้วยน้ำข้าวให้ไหมมีเส้นแข็งและแปร่งด้วยน้ำมันให้มีความลื่นเพื่อสะดวกต่อการตีฟืม

๕. กระบวนการของการทอ

กระบวนการของการทอ คือ กระบวนการของการมัดย้อมและกรอเส้นพุ่งใส่หลอด และเข้ากระสวยเรียบร้อยแล้ว รวมทั้งเส้นยืนบนที่ หรือผูก ซึ่งเรียบร้อยแล้ว เขา (ตะกอ) ที่จะเหยียบให้มีช่อง

^{๒๓๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

พุ่งกระสวยทางเส้นไหมส์ลับกันไปมา ทอหรือตีด้วยพืมให้เส้นไหมเรียงกันด้วยความแน่น^{๒๓๗} พร้อมกับบิดลายไหมเพื่อให้เกิดความเที่ยงตรงของลายไหม ทำไปเรื่อย ๆ จนหมด^{๒๓๘} กระบวนการของการทอผ้ามีหลายขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การหาวัตถุดิบ คือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ผ้าไหมจะดีหรือไม่ ขั้นตอนนี้ก็สำคัญ เพราะถ้าไหมดีมีคุณภาพ จะทำให้ผ้ามีคุณภาพไปด้วย^{๒๓๙} การสาวไหมต้องใช้เทคนิคในการสาวไหมให้เส้นสม่ำเสมอ เพื่อความสวยงามของผืนผ้า จากนั้น ก็จะมีการฟอกไหม การย้อมสีและการมัดไหมเพื่อให้ได้ผ้าไหมที่เป็นลาย^{๒๔๐} กว่าจะได้ผ้าไหมแต่ละผืนใช้เวลาค่อนข้างยาวนาน ถ้าจะรวมถึงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมทุกขั้นตอนต้องได้รับการเรียนรู้มาเป็นอย่างดีจึงจะเกิดทักษะและความชำนาญ ในความยากลำบากของการทอผ้า ทำให้เกิดผลงานที่ทรงคุณค่ายิ่ง สิ่งเหล่านี้ถ้าขาดการสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นหลังก็จะทำให้สูญหายไป^{๒๔๑}

การทอผ้ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม ดังนี้

๑. เพื่อสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต ใช้สำหรับนุ่งห่ม ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การเกิด บวช แต่งงาน เข้าพรรษา งานกฐิน บุญผ้าป่า เป็นต้น^{๒๔๒}

๒. เป็นเครื่องแสดงถึงฐานะ เจ้านาย ขุนนาง หรือข้าราชการชั้นสูงจะใช้ผ้าไหม ซึ่งมีการทอที่ประณีตสวยงาม^{๒๔๓}

๓. เพื่อแสดงถึงการแบ่งหน้าที่ระหว่างหญิงชาย หลังจากทำนา ส่วนใหญ่ชาวชนบทที่เป็นหญิง เมื่อว่างจากการทำนาแล้วจะทอผ้า ส่วนชายจะจัดเตรียมเครื่องมือและเครื่องใช้ในการทำนาและการทอผ้า หญิงทอผ้ามัดไหม ผู้ชายทำที่ ทำกง ทำไม้คาน กระดัง เป็นต้น^{๒๔๔}

ผ้าไทยเป็นมรดกสายใยแห่งภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า เป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดต่อกันมา ด้วยสายใยแห่งความรัก ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดในครอบครัวและเครือญาติ^{๒๔๕} โดยเฉพาะในอดีตนั้น ลักษณะครอบครัวของคนไทยจะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ และอาศัยอยู่ใกล้ชิดกันกับเครือญาติ มี ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา^{๒๔๖} การเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาในการทอผ้า สังคมจัดให้เป็นหน้าที่ของผู้หญิงไทยทุกคน จึงมีโอกาสร่วมข้อมูลภูมิปัญญาในเรื่องการทอผ้า ซึ่งได้เห็นเหล่า

^{๒๓๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๓๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๕, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

ย่า ยาย พี่ บ้า น้ำ อา สร้างสรรค์การทอผ้าไทยอันงดงาม ผืนแล้วผืนเล่า สายใยแห่งภูมิปัญญาในการผลิตผ้าไทยจึงเป็นสายใยรักของผู้ถ่ายทอดและเป็นสายใยศรัทธาของผู้สืบทอดจากแม่สู่ลูก^{๒๔๗} เรียนรู้ สืบทอดสอดสานสายสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง หญิงสาวได้เรียนรู้การผูกต่อปมด้ายเส้นใยที่ขาดเสียหาย เรียนรู้การแก้ไขปมปัญหาในกระบวนการทอผ้า เรียนรู้ที่จะค้นพบน้ำหนักของแรงในการพุ่งกระสวย และน้ำหนักของแรงในการกระทบพุ่มให้เส้นพุ่งสอดสานกับเส้นยืนได้อย่างพอเหมาะพอดี^{๒๔๘} เพื่อให้ ผ้าที่ทอมีความเรียบร้อยสม่ำเสมอ สวยงาม ประสบการณ์จากการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริง ทุกเส้นใยในการทอจึงมีความหมายต่อการได้เรียนรู้ ช่วยขัดเกลาจิตใจให้มีความอดทน ละเอียด ประณีตมากขึ้น^{๒๔๙} จากประสบการณ์ที่ค่อย ๆ สั่งสมจนมีความชำนาญในการทอผ้าจากสี่พื้นธรรมดา จนพัฒนาฝีมือ ทักษะ เทคนิค สามารถทอผ้าเป็นลวดลายต่าง ๆ ได้^{๒๕๐} ในวิถีชีวิตไทยในอดีตนั้น หญิงสาวทุกคนจะต้องมีความสามารถในการทอผ้าอันเป็นเครื่องหมายแห่งภูมิปัญญา ความภาคภูมิใจ เป็นเกียรติ เป็นศักดิ์ศรีของกุลสตรีไทย^{๒๕๑} ซึ่งผู้ชายไทยในอดีตจะเลือกหญิงสาวเป็นภรรยา ก็จะเลือก หญิงสาวที่มีความสามารถในการทอผ้า เพราะสภาพสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมที่ต้องพึ่งตนเองใน ชุมชนเป็นสำคัญ โดยจัดแบ่งหน้าที่ระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย ตามคติที่ว่า “หญิงทอผ้า ชายจักสาน” หรือบางท้องถิ่นก็ว่า หญิงเข็นฝ้าย ชายตีเหล็ก^{๒๕๒} ซึ่งเป็นภาพสะท้อนให้เห็นบทบาทและหน้าที่ของ ผู้หญิงไทยในเรื่องการทอผ้าที่มีมายาวนาน

การทอผ้าในอดีตมีวัตถุประสงค์เพื่อไว้ใช้ในครอบครัวเป็นสำคัญ โดยสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผืน ผ้าในวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย จากแรกเกิดได้สัมผัสผ้าอ้อมที่ทอจากฝีมือแม่ เมื่อเป็นสาวแรกรุ่นหัดทอ ผ้าเป็นแล้ว ก็จะทอผ้าเพื่อมอบให้พ่อแม่ และผู้อาวุโส เพื่อตอบแทนพระคุณ^{๒๕๓} เมื่อเป็นสาวก็จะทอ ผ้าให้ชายหนุ่มเพื่อเป็นสื่อรักจากใจ เมื่อสาวแต่งงานมีคู่ครองก็จะทอผ้าเพื่อใช้เป็นผ้าไหว้ มอบให้ พ่อแม่ และญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายชาย^{๒๕๔} เมื่อเป็นมารดาก็จะทอไว้ให้ลูกได้ใช้สอย และเมื่อล่วงลับไปก็มี ผ้าคลุมโลงศพ เป็นเครื่องหมายให้สังคมได้รับรู้ฝีมือการทอผ้าของตน อุปกรณ์ในการทอผ้าไหม ดังปรากฏในรูปภาพที่ ๔.๑๓ ดังนี้

^{๒๔๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๔, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๕, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๔๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๕๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๕๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๕๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๕๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๕๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

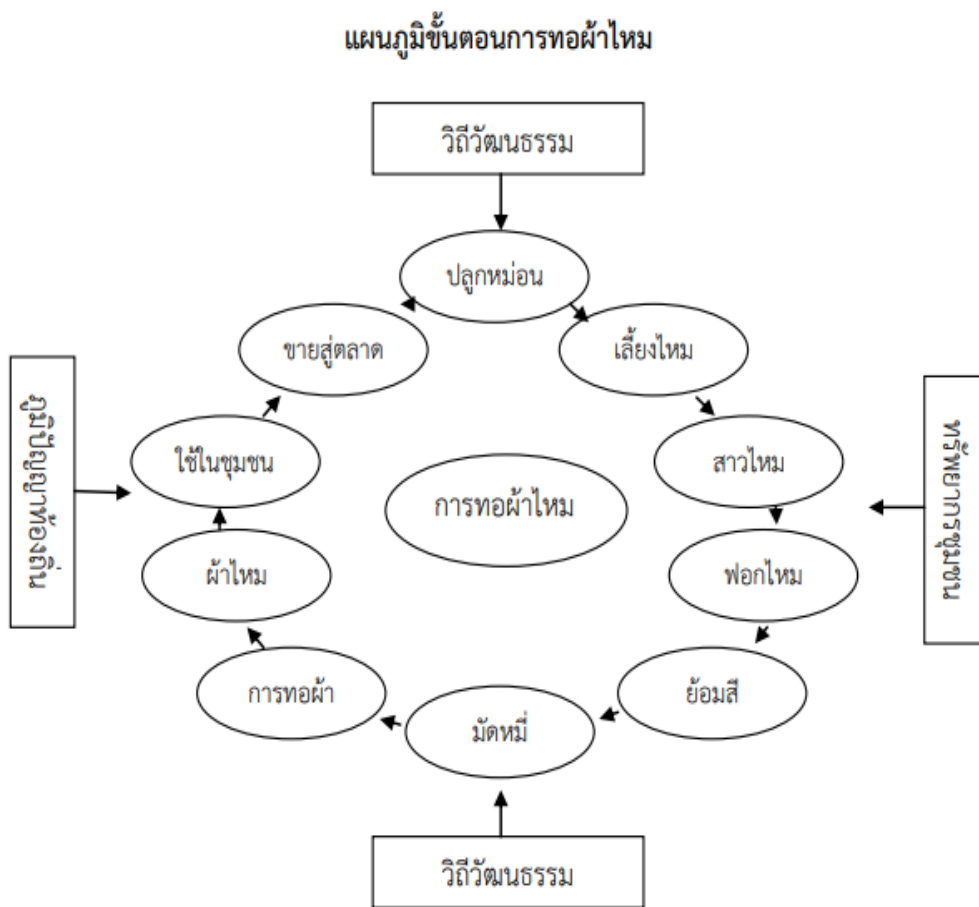

รูปภาพที่ ๔.๑๓ แสดงอุปกรณ์ในการทอผ้าไหม

ที่มา : <https://www.phakram.com/loom/>

จะเห็นได้ว่า กระบวนการทอผ้ามีหลายขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การหาวัตถุดิบ คือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ผ้าไหมจะดีหรือไม่ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมถือว่าสำคัญ เพราะถ้าไหมดีมีคุณภาพก็จะทำให้ผ้ามีคุณภาพ การสาวไหมต้องใช้เทคนิคในการสาวไหมให้เส้นสม่ำเสมอ เพื่อความสวยงามของผืนผ้า จากนั้นก็จะมีกระบวนการย้อมสีและการมัดหมี่ เพื่อให้ได้ผ้าไหมที่เป็นลาย ทุกขั้นตอนต้องได้รับการเรียนรู้มาเป็นอย่างดีจึงจะเกิดทักษะ และความชำนาญ สิ่งเหล่านี้ถ้าขาดการสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นหลังก็จะทำให้สูญหายไป ดังนั้น ควรมีแนวทางในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นทางวัฒนธรรมนี้ไว้ เพื่อเป็นการเสริมสร้างให้สังคมไทยอยู่เย็นเป็นสุข ด้วยวิถีปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีชุมชนที่เข้มแข็ง จึงเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนด้วยอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เข้าถึงชุมชนอย่างแท้จริง โดยที่ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาจะช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดกิจกรรมที่เป็นองค์รวม มีกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ร่วมกันของคนในชุมชนด้วยทุนทางทรัพยากรและศักยภาพของชุมชน มีการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองอย่างพอเพียง พึ่งพาตนเองได้ มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันทั้งภายในและภายนอกชุมชนบนพื้นฐานการเคารพความหลากหลายทางวัฒนธรรม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เกิดความสมานฉันท์ มีการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสม ยั่งยืน นำไปสู่สภาวะดินดำ น้ำชุ่ม ป่าไม้ พืชพรรณ สัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์ และสิ่งแวดล้อมน่าอยู่ ปลอดภัย อยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสันติและเกื้อกูล เกิดความสงบสุขร่มเย็น สามารถแก้ปัญหาความยากจนอย่างมีบูรณาการ มีภูมิคุ้มกันสามารถต้านรับและใช้ประโยชน์จากกระแสการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อย่างรู้เท่าทัน และมีบทบาทที่เข้มแข็งในการพัฒนาชุมชนสืบไป ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภาพที่ ๔.๒ ดังนี้

แผนภาพที่ ๔.๒ แสดงขั้นตอนการทอผ้าไหม

๔.๑.๔ สัญลักษณ์และการสื่อความหมายจากลวดลายการทอผ้าไหมของชุมชน

ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่ช่างทอผ้ากำหนดขึ้น เพื่อสื่อถึงความคิด ความเชื่อ ความรู้สึก มุมมอง โลกทัศน์ และความเข้าใจของคนท้องถิ่น ลวดลายที่ประดิษฐ์ มีดลาย และทอผ้าให้เกิดลวดลายที่สวยงาม นอกจากจะเป็นที่นิยม ลวดลายยังแฝงไว้ด้วยความเชื่อ บางประการ เช่น

๑. ลวดลายปราสาทหินพันปี มีความหมายถึง เสาศาปราสาทหินวัดสระกำแพงใหญ่ที่ทรงพลังมาพันกว่าปี ลายหน้าซุ้มหน้าบันประตูทางเข้าเป็นการเคารพบูชาเทพเจ้าที่เทวาลัยอันศักดิ์สิทธิ์ ข้ามน้ำไปสู่ประตูจักรวาลที่เปิดออกสู่ทางช้างเผือกเป็นหมู่ดาวหลากหลายใช้โทนสีม่วงแสดแดงเพื่อให้

ผู้สร้างเกิดความสำเร็จและทรงความอัมตะนิรันดร์ เพื่อให้ความรู้สึกรู้สึกต่อความเคารพยกย่องเทพเจ้า
เทวดาบนสวรรค์อันสว่างไสว^{๒๕๕}

รูปภาพที่ ๔.๑๔ แสดงลวดลายปราสาทหินพันปี

ที่มา : ผู้เขียน

๒. ลวดลายสีข้าวเหนียวทรัพย์ สื่อถึงแรงบันดาลใจจากปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่
เทวาลัยเป็นที่อยู่แห่งเทพผู้ยิ่งใหญ่ ในปราสาทองค์เทพประธานขององค์ปราสาทผู้ทรงพลังท่านมองลง
มาจากทุกทิศด้วยพลังที่ส่องแสงมาทุกทิศทางเพื่อประทานพรลงมาจากแดนศิวิไลย์ที่ยิ่งใหญ่บน
ท้องฟ้าที่สว่างไสว^{๒๕๖}

รูปภาพที่ ๔.๑๕ แสดงลวดลายสีข้าวเหนียวทรัพย์

ที่มา : ผู้เขียน

^{๒๕๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๕๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

๓. ลวดลายผ้าสังเวียนผู้ครองนคร ลวดลายผ้าสังเวียนผู้ครองนครนี้ไว้ใส่ทรงพิธีสำคัญในการทำพิธีต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา เพื่อกราบบูชาพระพุทธองค์และเหล่าเทพเทวดาผู้ทรงสิ่งสิทธิ์สถิต ณ เทวาลัย และขอพรแต่ทวยเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์ให้คุ้มครองให้ปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง

รูปภาพที่ ๔.๑๖ แสดงลวดลายผ้าสังเวียนผู้ครองนคร

ที่มา : ผู้เขียน

๔. ลวดลายปราสาทวัดสะก้าแพงใหญ่ ลวดลายนี้เกิดแรงบันดาลใจจากปราสาทหน้าบ้าน ชุ่มประตู่ซึ่งมีความเชื่อว่าใครได้ก้าวเข้าไปประตูเทวาลัยปราสาทวัดสะก้าแพงใหญ่หรือปราสาทต่าง ๆ ของอาณาจักรขอมโบราณจะได้รับพรและชีวิตโชคลาภจากเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงพลังในสถานที่แห่งนี้^{๒๕๗}

รูปภาพที่ ๔.๑๗ แสดงลวดลายปราสาทวัดสะก้าแพงใหญ่

ที่มา : ผู้เขียน

^{๒๕๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

๕. ลวดลายผ้าสังเวียง ลายนี้คือผ้าสังเวียงเป็นผ้าชั้นสูงในวังสมัยโบราณที่ผู้ครองนครใส่ประกอบพิธีสำคัญทางพระพุทธศาสนาเพื่อขอพรแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อำนาจพรให้เกิดความเจริญงอกงามทั้ง ๔ ทิศของอาณาประชาราษฎร์ที่อาศัยอยู่รอบ ๆ เมืองให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์พูนสุขแบบไพร่ฟ้าหน้าใสรอบพระนครที่ทำพิธีบวงสรวงในครั้งนีเพื่อชีวิตอันเป็นนิรันดร์คือ ข้ามฝั่งพระนิพพาน^{๒๕๘}

รูปภาพที่ ๔.๑๘ แสดงลวดลายผ้าสังเวียง

ที่มา : ผู้เขียน

๖. ลวดลายเครื่องนาคราช ความเชื่อเรื่องพญานาคาร่วมกันออกมาฉลองในวันออกพรรษาเป็นบั้งไฟพญานาคเพื่อแสดงความเคารพแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เสด็จลงมาจากดาวดึงส์บนสวรรค์เพื่อไปโปรดพุทธมารดา^{๒๕๙}

รูปภาพที่ ๔.๑๙ แสดงลวดลายเครื่องนาคราช

ที่มา : ผู้เขียน

^{๒๕๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๕๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

๗. ลวดลายตระกูลนาคราช ลายนี้ได้แรงบันดาลใจจากนาคในลุ่มน้ำต่าง ๆ ซึ่งเป็นนาคหลายตระกูลที่แยกกันอยู่ตามภพภูมิต่าง ๆ ในนาคบาตล และประตูกาลเวลาระหว่างมนุษย์และนาคภพที่บางครั้งก็ให้มนุษย์พบเห็นตามวาระกรรมของแต่ละคน^{๒๖๐}

รูปภาพที่ ๔.๒๐ แสดงลวดลายตระกูลนาคราช

ที่มา : ผู้เขียน

๘. ลวดลายสายน้ำแห่งนาคพิภพ เป็นลายนาคเครือทิว मुखจกดาวแบบโบราณ ที่ผู้ครองนครทรงสวมใส่ คือ พระมเหสีและพระธิดาเท่านั้น ในพิธีกรรมทางศาสนาพุทธเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และมีความเจริญรุ่งเรืองซึ่งจำลองสายน้ำแห่งนาคพิภพตามตระกูลเพื่ออำนวยการให้พระราชอยู่เย็นเป็นสุข^{๒๖๑}

รูปภาพที่ ๔.๒๑ แสดงลวดลายสายน้ำแห่งนาคพิภพ

ที่มา : ผู้เขียน

^{๒๖๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๖๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

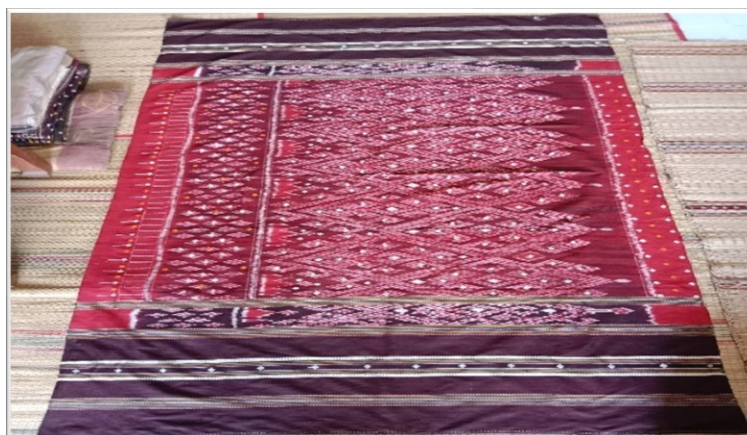
๙. ลายขิตจกดาวแบบโบราณ กล่าวถึงดวงดาวพระจำเมืองที่สุขสว่างสีทองเต็มท้องฟ้าที่
ทะเลลุมิตีจักรวาลทางช้างเผือกสีขาวอันทรงพลังสู่ท้องฟ้าสีทองผ่องอำพันอันทรงพลังจากท้องฟ้าในคืน
วันพระจันทร์เต็มดวงในสุริยะจักรวาล^{๒๖๒}

รูปภาพที่ ๔.๒๒ แสดงลวดลายขิตจกดาวแบบโบราณ

ที่มา : ผู้เขียน

๑๐. ลวดลายนาครีอพันตัวเข้าพรรษา สีแดงบอบกถึงเวลาจำพรรษาของเหล่า
นาครีอพันซึ่งอาศัยอยู่ใต้เมืองบาดาลจำพรรษาทั้งเมืองตามชนชั้นของนาครีอพันเพื่อบูชาพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ในวันออกพรรษา^{๒๖๓}

รูปภาพที่ ๔.๒๓ แสดงลวดลายนาครีอพันตัวเข้าพรรษา

ที่มา : ผู้เขียน

^{๒๖๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๖๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

๑๑. ลวดลายขิดจกโบราณ เป็นดอกไม้ดวงมาลาไว้บูชาพระแม่คงคา พระแม่ธรณี พระแม่โพธิ์สพ ที่อำนวยความสะดวกสมบูรณ์ให้กับมวลมนุษย์ในการเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร และพืชนานาพรรณ^{๒๖๔}

รูปภาพที่ ๔.๒๔ แสดงลวดลายขิดจกโบราณ

ที่มา : ผู้เขียน

๑๒. ลายโบราณสร้อยมาลาดวงดอกไม้ ลวดลายนี้ไว้ใช้ถวายบูชาผู้ครองนครในวังจะให้ธิดาหรือพระมเหสีสวมใส่ในพิธีถือศีลเนื่องในงานพิธีต่าง ๆ ในทางศาสนาพิธี^{๒๖๕}

รูปภาพที่ ๔.๒๕ แสดงลวดลายโบราณสร้อยมาลาดวงดอกไม้

ที่มา : ผู้เขียน

^{๒๖๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๖๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

๑๓. ลวดลายเครือพญานาคา ผืนนี้เกิดจากแรงบันดาลใจในวันออกพรรษา พญานาคา และเหล่าบริวารขึ้นมาจากเมืองบาดาลที่จำศีลตลอดพรรษามาพันบั้งไฟจากลุ่มน้ำโขงเพื่อถวายเป็น พุทธบูชา ไหว้พระขอพร^{๒๖๖}

รูปภาพที่ ๔.๒๖ แสดงลวดลายเครือพญานาคา

ที่มา : ผู้เขียน

จะเห็นได้ว่า อัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าทอของชุมชนบัวปะอ่าวเป็นอัตลักษณ์ของผ้าแบบดั้งเดิม อัตลักษณ์ของผ้าแบบประยุกต์ และสัญลักษณ์และการสื่อความหมายจากลวดลายผ้า การมีผ้าชิ้นใหม่ดงามที่ทอเองไว้นั่งออกงานนอกบ้าน แสดงถึงความวิริยะอุตสาหะของผู้หญิงในแต่ละบ้าน การนุ่งห่มของผู้ชายนั้น ผู้ชายนุ่งโสร่ง นุ่งผ้าชะม้า และใช้ผ้าชะม้าคาดพุง คล่องคอ ผู้ชายวัยหนุ่มใหญ่ถึงสูงวัยนิยมนุ่งโสร่งโทนสีเข้ม สีที่ไม่ฉูดฉาด ส่วนผู้ชายวัยหนุ่มน้อยนิยมนุ่งโสร่งสีสดใส การนุ่งชิ้นของผู้หญิงนิยมทอผ้าไหมมัดหมี่นุ่งเป็นชิ้น ผู้หญิงสูงวัยนิยมนุ่งชิ้นสีเข้ม หญิงสาวนิยมนุ่งชิ้นสีสดใส การแต่งกายไปวัด ไปทำบุญ ร่วมงานพิธีมงคลผู้หญิงมักจะห่มผ้าสไบเฉียงบ่า การใช้ผ้าเพื่อแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผ้านั้น การใช้ผ้าโบราณยังคงมีคุณค่ากับวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน การนำผ้าโบราณมาใช้งานของคนยุคปัจจุบันนั้น ใช้ตามจุดประสงค์เฉพาะกิจ เช่น นุ่งห่มผ้าโบราณเพื่อถ่ายภาพไว้เป็นที่ระลึก การนุ่งห่มผ้าโบราณในกิจกรรมทางวัฒนธรรม การแต่งกายย้อนยุค ในเทศกาลงานประเพณีต่าง ๆ การแต่งกายด้วยผ้าทอโบราณในงานสำคัญของชีวิต “งานแต่งงาน” ได้รับความนิยมจากกลุ่มผู้มีฐานะในสังคมไทยมาช้านาน ด้วยความงามของผ้า เครื่องประดับ และการแต่งให้ครบชุดตามแบบโบราณจะช่วยเสริมคุณค่า แสดงถึงความมีระดับ การแต่งกายด้วยผ้าทอคือจุดเด่น กลายเป็นอัตลักษณ์สำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่น ลวดลายของผ้าเป็นผ้าพื้นเมืองที่ต้องทอ ไล่ให้ได้ตามแบบดั้งเดิมเท่านั้น ผ้าทอแบบดั้งเดิมต้องมีรูปแบบการทอและมีลักษณะลายที่สืบสานของเดิมจากบรรพชนไว้อย่างเคร่งครัด ลวดลายของผ้าแบบประยุกต์จะมีหลากหลายลายมากกว่า ลวดลายของผ้าแบบดั้งเดิม ผ้าแบบประยุกต์มีโครงสร้างลวดลายหลัก เป็นลายทางตามแนวตั้ง

^{๒๖๖}สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

แนวราบ เป็นลายตาราง ดังเช่นลายตารางของผ้าขาวม้า ลายตารางของผ้าโลรง โครงสร้างลายสำคัญอื่น ๆ ได้แก่ โครงสร้างลายแบบร่างแห ซึ่งเป็นลายในแนวเฉียงทั้งด้านซ้ายและด้านขวาไขว้ตัดกันตลอดทั่วทั้งผืนผ้า โครงสร้างลายแบบลายขอ เป็นลายที่มีลักษณะคล้ายตะขอ มีลักษณะงอในส่วนปลายคล้ายตะขอสร้อย หรือคล้ายเบ็ดตกปลาเรียงต่อกัน โครงสร้างลายแบบลายโคม คือ จำพวกลายที่มีรูปทรงอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด โครงสร้างลายแบบลายประดิษฐ์เป็นลายที่ช่างทอประดิษฐ์ขึ้นอย่างมากมายหลายรูปแบบตามความชอบ ตามจินตนาการ ตามความคิดสร้างสรรค์ของช่าง อาจเป็นลายที่เลียนแบบรูปดอกไม้ สัตว์ ต้นไม้ คน ข้าวของเครื่องใช้ หรือทำลายเป็นรูปทรงต่าง ๆ ลายที่มีโครงสร้างแบบลายผสม คือ การผสมลวดลายต่าง ๆ เข้าด้วยกันตามแต่ช่างทอผ้าจะคิดออกแบบ หรือตามฝีมือการจัดวางลายของช่างทอ ในด้านมิติทางความเชื่อและการสื่อความหมายจากลวดลายผ้า ลายดอกดาวเรืองสื่อถึงความรุ่งเรือง ลายนกยูงรำแพนสื่อถึงความสวยงาม ลายงูแสดงถึงความน่าเกรงขาม ผ้าผู้ชายมักมีลายใหญ่ ส่วนผ้าผู้หญิงนิยมทอผ้าให้เป็นลายที่เล็กกว่า ลายผ้าผู้ชาย ลายผ้าผู้หญิงมีความหลากหลายมากกว่าลายผ้าผู้ชาย เป็นต้น

๔.๒ ผลการวิเคราะห์กระบวนการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

หากย้อนอดีต อาจกล่าวได้ว่า คนอีสานส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม ไม่ได้อพยพมาจากไหน ในปัจจุบันภาคอีสาน แบ่งการปกครองออกเป็น ๒๐ จังหวัด คนในแถบอีสานส่วนใหญ่มีศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน แต่อาจมีแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดที่เป็นปليกย่อยของแต่ละวัฒนธรรม ประเพณี สำหรับวัฒนธรรมการใช้ผ้าและกรรมวิธี การผลิตผ้ามีหลักการเดียวกัน ผ้าที่ทอมาก คือ ผ้ามัดหมี่ ผ้าขิด ผ้าทอยกดอก มีทั้งฝ้ายและไหม ส่วนลายผ้าที่เป็นวัฒนธรรมร่วมมีหลายประการ เช่น ผ้าซิ่น จะเป็นลายที่ขนานกับลำตัว ซึ่งต่างกับลายผ้าของชาวล้านนาหรือภาคเหนือที่เป็นลายรอบตัว ผ้าขาวม้าและผ้าซิ่น ถือเป็นผ้าพื้นเมืองที่มีการใช้ทั่วไปในภาคอีสาน ลวดลายบนผืนผ้าในแต่ละท้องถิ่นจะสะท้อนความงามที่แตกต่างกันตามความนิยมที่สืบทอดกันมา กล่าวคือ เป็นการสร้างสรรค์ลายผ้าด้วยเทคนิคต่าง ๆ วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับผ้าไหม ซึ่งจะปรากฏในรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๒.๑ การสร้างสรรค์ลายผ้าด้วยเทคนิคต่าง ๆ

ศิลปะการสร้างลวดลายบนผืนผ้าไม่มีกำหนดเป็นตำรา แต่ผู้ผลิตจะผูกลายวิจิตรสวยงามขึ้นตามจินตนาการที่ประสพ แฝงด้วยศิลปวัฒนธรรมอันประณีต ละเอียดอ่อน จนก่อให้เกิดเป็น

เอกลักษณ์ของชุมชน เชื้อชาติ^{๒๖๗} มีการสืบทอดในครัวเรือนจากรุ่นสู่รุ่น^{๒๖๘} ในอดีตลวดลายบนผืนผ้ากลายเป็นสิ่งบ่งบอกความนิยมเฉพาะถิ่น โดยใช้ความประณีตละเอียดอ่อนของผ้าเป็นสิ่งบ่งบอกฐานะของผู้สวมใส่^{๒๖๙} จวบจนเวลาเปลี่ยนแปลงไปผ้าทอมือพื้นบ้านเหล่านั้นกลับไม่ตอบสนองความต้องการของตลาด^{๒๗๐} การพัฒนาลายผ้ากลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเข้าสู่ตลาด แต่การที่จะออกแบบลวดลายใหม่ ไม่ได้เป็นสิ่งที่ง่ายกับทุกคน ซึ่งต้องยอมรับความจริงว่า ช่างทอพื้นบ้านมีข้อจำกัดในการออกแบบลายใหม่ เนื่องจากช่างทอไม่มีพื้นฐานความรู้ด้านศิลปะและการออกแบบ^{๒๗๑} ซึ่งในส่วนที่ช่างทอจะสามารถออกแบบลายผ้าได้เองนั้นมีน้อย ความจริงที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นการลอกเลียนแบบลวดลายระหว่างชุมชน^{๒๗๒}

ในการออกแบบลวดลายผ้าทอจากแนวคิดลายโบราณอาจเป็นการนำแนวคิดและความเชื่อมาจัดองค์ประกอบใหม่โดยวิธีลดทอนจำนวนลายให้น้อยลง^{๒๗๓} และจัดองค์ประกอบใหม่ โดยเฉพาะลวดลายมัดหมี่จากเส้นพุ่ง มีการมัดหมี่หลายหัวในผ้าหนึ่งลาย^{๒๗๔} ในงานออกแบบอาจใช้คอมพิวเตอร์เข้ามาช่วยเพื่อทำให้งานออกมาสะดวกรวดเร็วและเป็นระบบมากขึ้น^{๒๗๕} ซึ่งต่างจากในยุคก่อนที่จะใช้วิธีการสืบทอดลายด้วยการสอนแบบปากต่อปาก หรือการลอกเลียนแบบจากผ้าเก่า อีกทั้งโปรแกรมคอมพิวเตอร์ จะช่วยให้เกิดสีสันและลวดลายที่เหมาะสม^{๒๗๖} สามารถนำไปพัฒนาได้ต่อเนื่อง ช่วยให้การออกแบบรวดเร็วและง่ายขึ้น เมื่อได้ลวดลายแล้ว หลังจากนั้นจึงให้ช่างพื้นบ้านทำการคำนวณการสร้างลำหมี่ เพื่อทำการมัดหมี่ ซึ่งกระบวนการการมัดหมี่ มักจะมีปัญหาเล็กน้อย เพราะการทอผ้าหนึ่งลายแต่หลายหัวนั้นทำให้ช่างทอสับสน เพราะเป็นสิ่งที่ช่างทอพื้นบ้านไม่คุ้นเคย^{๒๗๗} ดังนั้น ลายผ้าจากการออกแบบในกระดาษต้องอธิบายรายละเอียดให้ชัดเจนถึงโครงสร้างของการวางองค์ประกอบศิลป์ใหม่ และในระหว่างทอสิ่งที่ช่างทอผ้าจะต้องระวัง คือ ผ้าทอมือมัดหมี่หลายหัว ช่างทอจึงต้องไม่ให้ลายหมี่ (ลวดลาย) ซ้ำหรือสับสนกัน^{๒๗๘}

^{๒๖๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๖๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๖๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๗๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

๔.๒.๒ วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าไหม

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นอีกครั้งหนึ่งที่หน่วยงานภาครัฐ โดยคณะกรรมการเครือข่ายองค์ความรู้ (KBO) จังหวัดศรีสะเกษ เห็นความสำคัญที่จะต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีทางการตลาด จึงได้จัดทำโครงการปรับปรุงคุณภาพด้านการย้อมสีธรรมชาติ การสร้างสรรค์ลายผ้าไหมให้มีเอกลักษณ์เป็นของจังหวัดศรีสะเกษ เป็นการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการพัฒนาสร้างสิ่งใหม่เข้าสู่ตลาด และให้ความสำคัญกับคุณภาพของผ้าไหม ในกรณีนี้ จำเป็นต้องมีการทบทวนการพัฒนาที่ผ่านมาจากผ้าย้อมมะเกลือ ผ้าลายลูกแก้ว และผ้าหมัดหมี่ลายต่าง ๆ สู่การพัฒนาใหม่

ผ้าลายลูกแก้วจากอดีตถึงปัจจุบัน ไม่เป็นแต่เพียงลายผ้าที่สร้างความสวยงามสำหรับการสวมใส่ แต่มีหลายแง่มุมที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนที่มีเอกลักษณ์ในการใช้สิ่งของ มีภูมิปัญญาที่เชื่อมโยงกับหลายสิ่ง ซึ่งพอสรุปคุณค่าของผ้าลายลูกแก้วที่ได้จากการสัมภาษณ์ ในแง่มุมต่าง ๆ ๔ ประการ ดังนี้

๑) ลวดลายที่สะท้อนความเป็นชุมชน

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านปะอาว และชุมชนต่าง ๆ ในจังหวัดศรีสะเกษ นิยมสวมเสื้อผ้าแพรเหยียบย้อมด้ามะเกลือยกดอกลายลูกแก้วไปยังต่างถิ่นเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งเป็นที่สะดุดตาแก่ผู้พบเห็น^{๒๗๙} กลายเป็นเอกลักษณ์สะท้อนความเป็นชุมชนอย่างชัดเจน เพราะไม่มีคนจากถิ่นอื่นสวมเสื้อผ้าเหมือนอย่างชาวบ้านในจังหวัดศรีสะเกษ^{๒๘๐} ผู้พบเห็นมักจะเข้ามาขอสัมผัสลูบคลำเนื้อผ้าด้วยความชื่นชมในความงาม^{๒๘๑} ปัจจุบันกลุ่มทอผ้าไหม เมื่อนำผ้าไหมไปจำหน่ายที่ใด ก็มักจะสวมเสื้อผ้าแพรเหยียบยกดอกลายลูกแก้ว ย้อมด้ามะเกลือ ซึ่งมีรูปแบบลายเสื้อที่ปรากฏในรูปภาพที่ ๔.๒๗ ดังนี้

รูปภาพที่ ๔.๒๗ แสดงลักษณะผ้าไหมลายลูกแก้วย้อมด้ามะเกลือ

ที่มา : ผู้เขียน

^{๒๗๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๔, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๕, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

๒) การเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม

เดิมมีต้นมะเกลือขึ้นอยู่ตามธรรมชาติมากมาย และชาวบ้านก็มีภูมิปัญญาในการย้อมผ้า ด้วยผลมะเกลือช้มานาน รู้ถึงคุณค่าของฝ้าย้อมด้ามะเกลือเป็นอย่างดี ทำให้ยังคงรักษาภูมิปัญญา และต้นมะเกลือไว้ แม้ความเจริญในปัจจุบันทำให้ต้นมะเกลือมีน้อยลง^{๒๘๒} แต่ก็ยังพอมิ พอใช้ย้อม สิ่งที่น่าเป็นห่วงคือ ปัจจุบันชาวบ้านไม่มีพื้นที่สำหรับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และขาดพื้นที่ปลูกป่า เพื่อปลูกต้นมะเกลือเพิ่ม บางส่วนจึงได้พยายามนำมาปลูกบริเวณบ้านไว้ใช้เมื่อถึงฤดูกาลการย้อมไหม และเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาของชาวบ้านให้คงอยู่สืบไปในอนาคต^{๒๘๓}

๓) สะท้อนภูมิปัญญาทางด้านหัตถกรรมผ้าไหมของชาวบ้านปะอาว

บ้านปะอาว ตำบลปะอาว อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ชุมชนนี้มีวัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาในงานหัตถกรรมทอผ้าไหมมาหลายชั่วอายุคน ปัจจุบันมีการตั้งกลุ่มสหกรณ์เพื่อผลิตผ้าไหม สร้างรายได้หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวให้กับชาวบ้าน^{๒๘๔} ลวดลายที่นิยมทอก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของ ตลาด เช่น ผ้ากาบบัว ผ้าไหมลวดลายปราสาทผึ้ง ผ้าไหมลูกแก้ว ผ้าไหมมัดหมี่ รับประทานความ ประณีตงดงามด้วยรางวัลต่าง ๆ ที่ได้รับมากมาย^{๒๘๕} นอกจากนั้นแล้วยังมีการสร้างศูนย์การเรียนรู้ของ ชุมชนขึ้น เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้งานหัตถกรรมทอผ้าไหมให้กับผู้ที่สนใจ มีการผลิตเพื่อให้เหมาะแก่ การใช้งานแบบพึ่งพาตนเอง^{๒๘๖} ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงศิลปะการทออันประณีตก่อให้เกิด ความภาคภูมิใจทั้งผู้ทอและผู้สวมใส่ มีผลทำให้เกิดความรัก ความผูกพันของคนในท้องถิ่นได้อย่าง ลึกซึ้ง^{๒๘๗}

หัตถกรรมทอผ้าไหมบ้านปะอาว เกิดขึ้นจากสมัยก่อนนั้นชาวบ้านปะอาวได้มีการ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมไว้สำหรับใช้ในครัวเรือนมาโดยตลอด ลวดลายของผ้าไหมก็มีการ เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย มีการถ่ายทอดและสืบสานวัฒนธรรมการทอผ้าไหมมาหลายรุ่น จนมีช่าง ทอผ้าฝีมือดีเกิดขึ้นในหมู่บ้านหลายคน^{๒๘๘} จึงได้มีการรวมกลุ่มสตรีในหมู่บ้านที่มีความชำนาญและ เชี่ยวชาญในการทำหัตถกรรมทอผ้าไหมและมีความสนใจจัดตั้งเป็นสหกรณ์ปะอาวขึ้น^{๒๘๙} โดยมี วัตถุประสงค์ในการตั้งกลุ่มเพื่อผลิตผ้าไหมทอมือออกจำหน่ายและสร้างรายได้ให้แก่สมาชิก

^{๒๘๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๘๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๔, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

ขั้นตอนการผลิตผ้าไหมของชาวบ้านปะอาวนั้น เส้นไหมที่ใช้จะมีทั้งการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเองและเส้นไหมสำเร็จรูป ต้นหม่อนที่ใช้เลี้ยงไหมนั้น จะปลูกพันธุ์บุรีรัมย์ ๖๐ และสกกลนคร^{๒๙๐} ที่มีทั้งปลูกไว้ที่บ้านสมาชิกและที่ศูนย์พันธุ์ไหมที่เลี้ยง จะมีทั้งไหมพันธุ์พื้นบ้านและไหมพันธุ์ผสม^{๒๙๑} เช่น พันธุ์นางตุ้ย พันธุ์นางสีว พันธุ์นางน้อย พันธุ์เหลืองไพโรจน์ พันธุ์ดอกบัว^{๒๙๒} ส่วนเส้นไหมสำเร็จรูปนั้น ใช้ของจุลไหมไทย สัดส่วนเส้นไหมที่ผลิตได้เองต่อเส้นไหมสำเร็จรูปที่ซื้อมาใช้สำหรับทอผ้าไหม คือ ๕๐:๕๐^{๒๙๓}

กลุ่มสตรีบ้านปะอาวจะทอผ้าเป็นอาชีพเสริมจากการทำนา รายได้จากการทอผ้า ถ้าทอ ๑ หลูกจะมีรายได้ประมาณ ๔,๕๐๐ บาทขึ้นไป^{๒๙๔} ซึ่งในปี ๒๕๕๙ นี้ผ้ากาบบัวจะอยู่ที่ราคาเมตรละ ๘๐๐ บาท ผ้าลูกแก้ว เมตรละ ๖๕๐ บาท ผ้าไหมมัดหมี่สำหรับทำเป็นผ้าถุง ๑ ผืน ราคาประมาณ ๑,๘๐๐-๒,๐๐๐ บาท ผ้าไหมพื้นเรียบพร้อมผ้าไหมมัดหมี่ ราคาเมตรละ ๖๐๐ บาท สามารถซื้อได้ที่ศูนย์การเรียนรู้และงานแสดงสินค้าพื้นเมืองต่าง ๆ^{๒๙๕} ด้วยความเชี่ยวชาญและมีมือที่ประณีตในการทอผ้าไหมของชาวบ้านปะอาว ทำให้ผ้าไหมบ้านปะอาวเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียง ทางกลุ่มมีการนำผ้าไหมเข้าประกวดตามงานต่าง ๆ ได้รับรางวัลมากมาย^{๒๙๖} ทำให้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปและยอมรับฝีมือมากขึ้น นอกจากนี้ทางกลุ่มก็ได้มีการถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าให้กับนักเรียน ลูกหลาน และผู้สนใจทั่วไปอีกด้วย

๔) ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมชุมชน

ความศรัทธาในศาสนาจะเป็นพลังอันหนึ่งที่จะมีผลต่อการรักษาวัฒนธรรมปฏิบัติในศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวกับศาสนาไว้ได้ เพราะฉะนั้นความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงเป็นภาพสะท้อนถึงการทำงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านได้โดยอาจดูได้จากเครื่องใช้หัตถกรรมที่ดีเยี่ยมที่มักจะทำขึ้นในท้องถิ่นหรือในสมัยที่บุคคลมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง เครื่องใช้ไม้สอยเหล่านั้นมักจะเป็นสิ่งซึ่งถวายเป็นพุทธบูชาเพื่อตอบสนองต่อจิตใจอันยึดมั่นในพระพุทธศาสนา

หัตถกรรมไทยหลายชนิดถูกสร้างขึ้นและยังคงดำรงอยู่ได้ในยุคปัจจุบัน ด้วยความศรัทธาของทั้งผู้สร้างและผู้ถวายเป็นพุทธบูชา เช่น งานศิลปหัตถกรรมล้านนาหลายชนิดที่นิยมใช้เป็นเครื่องไทยทาน เช่น งานปั้น ชันดอก (เครื่องเงิน) หรือที่นิยมใช้เป็นเครื่องสักการะเป็นพุทธบูชา

^{๒๙๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

อย่าง สัตตภัณฑ์ ธรรมมาสน์ (งานไม้) หรืองานทอผ้า ได้ถูกอนุรักษ์ สืบสาน และสืบทอดภูมิปัญญา เหล่านี้จนกลายเป็นอาชีพหลักของ “ช่าง” โดยไม่ต้องย้ายถิ่นฐานออกไปทำงานที่อื่น ผ้าทอใน พระพุทธศาสนาของชาวอีสานก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าชาวอีสานโดยส่วนใหญ่ในปัจจุบันจะเลิกทอผ้าเพื่อ ใช้ในครัวเรือนไปแล้ว ถึงมีก็อาจจะไม่มากนัก แต่ก็ยังมีการอนุรักษ์การทอผ้าเพื่อพระพุทธศาสนาอยู่ จนอาจกล่าวได้ว่าความศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้น นับได้ว่ามีส่วนในการสืบทอดงานทาง ศิลปหัตถกรรมประเภทผ้าทอพื้นบ้านของชาวอีสานและชาวบ้านต่าง ๆ ที่นิยมการทอผ้าใช้กันเอง

นอกจากชาวบ้านจะนิยมสวมเสื้อผ้าทอแล้ว ผ้าทอยังกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของ ชุมชนในด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่ชาวบ้านนับถือ มีการนำผ้าไหมไปใช้ ประโยชน์ในกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาหลายอย่าง เช่น การทอผ้าไหมตัดเย็บเป็นผ้าสบง จีวร อังสะ สังฆาฏิ ถวายพระภิกษุที่ตนเคารพนับถือ หรือห่มพระพุทธรูป^{๒๙๗} นอกจากนี้ยังมีค่าเล่าขานที่ เชื่อมโยงกับผ้าไหมว่า วิชาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของคนในสมัยโบราณ หลายอย่างเป็นวิชาที่มักจะมี เวทมนต์กำกับและผู้เรียนต้องถือปฏิบัติตามข้อห้ามอันเป็นกฎข้อบังคับที่ครูผู้ถ่ายทอดให้ถือปฏิบัติ อย่างเคร่งครัด^{๒๙๘} กฎข้อบังคับดังกล่าว มักบังคับเอาแก่ผู้เรียนเพื่อให้เป็นคนดี มีคุณธรรม เช่น ความอดทนอดกลั้น ความมีเมตตา กรุณา และความมีสติ เป็นต้น^{๒๙๙} และอีกนัยหนึ่ง เช่น ห้ามดูดำ สาบแช่ง และตีลูกเมีย หากดูดำ สาบแช่ง ลูกเมียก็จะมีอันเป็นไปตามที่ถูกดูดำ สาบแช่ง หรือหาก อดกลั้นไม่ได้ หลงตีลูกตีลูกเมีย ลูกเมียก็จะถึงกับตาย หรือห้ามไม่ให้ผิดลูกผิดเมียคนอื่น ห้ามกินของ ในกระดิ่ง ฯลฯ^{๓๐๐} ผู้เรียนวิชาเองหากรักษาข้อห้ามต่าง ๆ ไม่ได้ ก็จะทำให้เกิดโทษแก่ตนด้วย เช่น กลายเป็นผีปอบบ้าง เป็นบ้าบ้าง และอาจถึงตายไปเลยก็มี^{๓๐๑}

ฉะนั้น วิชาความรู้หลายอย่าง จึงไม่ค่อยมีคนกล้าเรียน หากคนที่รับถ่ายทอดได้ยาก ครั้นจะถ่ายทอดให้บุตรหลานก็เกรงจะรักษาข้อห้ามไม่ได้ บุตรหลานก็จะมอันตราย ครั้นจะทิ้งวิชา ความรู้ให้ตายไปกับตัวก็เกรงว่าภูมิปัญญาจะเสื่อมสูญไป คนที่มีวิชาในสมัยโบราณที่ไม่สามารถหาคน ถ่ายทอดได้ จึงเลือกจารึกวิชาความรู้เป็นคัมภีร์ลงในใบลานเย็บเป็นสมุดผูกห่อด้วยผ้าแพรเหยียบลาย ลูกแก้ว^{๓๐๒} ถวายเก็บไว้ในหอคัมภีร์ตามวัดในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ การกระทำเช่นนี้คงจะมีเป็นจำนวน มากและมีสรรพวิชาอยู่อย่างหลากหลาย จึงมีคำสุภาษิตเป็นปริศนาบอกไว้แต่โบราณว่า “ใผ่อยาก มีควมฮู้ ให้ไปแก้ผ้าในวัด” คำแปล “ใครที่ต้องการมีความรู้ ให้ไปแก้ผ้าในวัด” คำว่า “แก้ผ้าในวัด”

^{๒๙๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๒๙๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

หมายถึง การไปแก้ผ้าไหมที่ใช้ห่อคัมภีร์ เก็บไว้ในวัดเพื่อศึกษาหาความรู้จากคัมภีร์นั่นเอง^{๓๐๓} อุบายวิธีนี้นับว่าช่วยทำให้ภูมิปัญญาไม่สูญหายไป แต่เมื่อภายหลังขาดคนดูแล และบันทึกซ่อมแซม คัมภีร์ต่าง ๆ ก็สูญเสียหาย ภาษา และตัวหนังสือที่ใช้บันทึก คนในรุ่นในยุคปัจจุบันก็อ่านไม่ออก ความรู้ต่าง ๆ จึงสูญหายไปเป็นจำนวนมาก

หลักธรรมที่เป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงชี้แนวทางการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ มีชีวิตที่เด่นชัดได้ผลจริงด้วยหลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาจะต้องนำเอาหลักธรรมเข้ามาใช้ในการปรับแก้ปัญหา ซึ่งหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น ได้แก่ หลักทฤษฎีธรรมิกัตถะประโยชน์ในพระพุทธศาสนา ๔ ประการ ดังนี้

๑) การแสวงหาทรัพย์ กล่าวคือ ในการประกอบอาชีพการงานเพื่อให้ได้ทรัพย์มาเลี้ยงชีพนั้น บุคคลต้องขยันหมั่นเพียรในการทำงานอย่างถูกต้อง-ถึงดี-พอดี การงานนั้น ๆ ต้องเป็นสัมมาอาชีพะงดเว้นจากมิจฉาอาชีพะ ๕ ประการ แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมด้วยกาย วาจา และใจ เป็นอาชีพที่สุจริตไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม และไม่เบียดเบียนทำร้ายตนเองและผู้อื่น ในขณะเดียวกันต้องมีปัญญาทั้งทางโลกและทางศีลธรรมควบคู่กันด้วย^{๓๐๔}

๒) การบริโภคทรัพย์ หมายถึง การใช้สอยอย่างประหยัดตามความจำเป็น รู้จักบริหารจัดการทรัพย์ที่มี กำหนดการใช้จ่ายไม่ให้เกินรายได้ เป็นอยู่อย่างพอดี เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ไม่ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือยเกินไป^{๓๐๕}

๓) การออมทรัพย์ หมายถึง การออมทรัพย์เพื่อจะได้ใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุดรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ให้พ้นจากอันตรายต่าง ๆ เพื่อไม่ให้เสื่อมเสียสูญหายไประวมถึงการรู้จักถนอมทรัพย์ให้จีรังยั่งยืนและต้องเก็บรักษาโดยคำนึงถึงศีลธรรม วางแผนการเก็บรักษาทรัพย์โดยงดเว้นอบายมุข และต้องรู้จักการฝังขุมทรัพย์ทั้งหยาบและละเอียด (บุญ) ด้วย^{๓๐๖}

๔) การคบคนดีและการสร้างเครือข่าย หมายถึง การมีกัลยาณมิตรที่ดี เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เมื่อพบแล้วก็ให้รีบเข้าไปคบหา เพื่อความเจริญก้าวหน้าของชีวิต นอกจากการคบมิตรดีแล้วยังหมายรวมถึงการสร้างเครือข่ายคนดีให้เกิดขึ้นในสังคมด้วย^{๓๐๗}

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีธรรมิกัตถะเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง เรียกว่า หัวใจเศรษฐกิจ "อุ อา กะ สะ" หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบันที่มองเห็นกันในชาตินี้ ที่คนทั่วไปปรารถนา มีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นต้น ทฤษฎีธรรมิกัตถะ

^{๓๐๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น เลี้ยงชีพด้วยการหมั่น ประกอบการงาน ๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาโภคทรัพย์ ไม่ให้ถูกลัก หรือทำลายไปโดย ภัยต่าง ๆ ๓) กัลยาณมิตตตา คบคนดี ไม่คบคนชั่ว ๔) สมชีวิตา อยู่อย่างพอเพียง เลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่สุรุ่ยสุร่ายนัก ไม่ฝืดเคืองนัก โดยสรุป หลักทิวฏฐัมมิกัตถะ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นไปเพื่อ ประโยชน์ในปัจจุบันหรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้นนั่นเอง

๔.๓ ผลการวิเคราะห์การเสริมสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการทอผ้าไหมด้วย ภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

ในปัจจุบันคนอีสานได้ปรับตัวเข้าสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่มากขึ้น แต่วิถีแห่งเกษตรกรรม อันเป็นรากเหง้าที่แท้จริงไม่ได้เปลี่ยนแปลง ในความเรียบง่ายของการดำรงชีวิตอย่างเกษตรกรรมได้มี ผู้คนจำนวนหนึ่งที่ยังวนอยู่กับการถักทอเส้นใย มีความสามารถในการถักทอผ้าไหมผืนสวยที่ช่วยสร้าง งาน เสริมรายได้ให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้าไหมจึงเป็น กิจกรรมที่มีความผูกพันกับคนอีสานมาช้านาน และมีพัฒนาการอันเป็นผลมาจากความร่วมมือกันของ หลายหน่วยงาน นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นต้นมา ภาครัฐเล็งเห็นความสำคัญและศักยภาพของ สาขาอาชีพนี้ จากเดิมที่เกษตรกรยึดถือภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดกันมาเป็นหลักในการ เลี้ยงหม่อนไหมจนกระทั่งถึงการทอผ้า แม้ว่าที่ผ่านมาผู้ผลิตจะสามารถผลิตผ้าไหมได้สวยงามและมีเอกลักษณ์ หากแต่ต้องยอมรับความจริงว่าผลผลิตที่ผ่านมาไม่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยังไม่ แน่นนอน ส่งผลต่อการพัฒนาในเชิงธุรกิจระยะยาว การได้รับการส่งเสริมและถ่ายทอดเทคโนโลยีจาก หลายหน่วยงานที่ร่วมด้วยช่วยกันเป็นหลักวิชาการที่ถูกต้องและเหมาะสม ถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ ปริมาณและคุณภาพของผลผลิตปรับตัวดีขึ้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นอีกครั้งหนึ่งที่หน่วยงานภาครัฐ โดยคณะกรรมการเครือข่ายองค์ ความรู้ (KBO) จังหวัดศรีสะเกษ เห็นความสำคัญที่จะต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีทาง การตลาด จึงได้จัดทำโครงการปรับปรุงคุณภาพด้านการย้อมสีธรรมชาติ การสร้างสรรค์ลายผ้าไหมให้ มีเอกลักษณ์เฉพาะของจังหวัดศรีสะเกษ เป็นการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการพัฒนาสร้างสิ่งใหม่เข้าสู่ ตลาด และให้ความสำคัญกับคุณภาพของผ้าไหม ในกรณีนี้ จำเป็นต้องมีการทบทวนการพัฒนาที่ผ่านมา จากผ้าย้อมมะเกลือ ผ้าลายลูกแก้ว และผ้าหมัดหมี่ลายต่าง ๆ สู่การพัฒนาใหม่

ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการอนุรักษ์และการพัฒนาหัตถกรรมผ้าไหมเชิงพุทธของชุมชน บ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ จากที่ได้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูล จากการสัมภาษณ์ พบปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการอนุรักษ์และการพัฒนาหัตถกรรมผ้าไหมดังนี้

๑) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร หน่วยงานภาคี ขาดความเข้าใจ ขาดการประสานงาน เชื่อมโยงแบบบูรณาการ ทำให้การปฏิบัติงานไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

๒) เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ ทักษะ ในการดำเนินงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (การจัดทำโครงการเพื่อเสนอขอรับการสนับสนุนงบประมาณ ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยการผลิต การตลาด ฯลฯ จากหน่วยงานภาคี)

๓) เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ความเข้าใจและตระหนักในบทบาทหน้าที่ที่ได้รับผิดชอบ

๔) เจ้าหน้าที่มีบทบาทและภารกิจมาก ทำให้การดำเนินการส่งเสริมไม่ครอบคลุมเต็มศักยภาพ จึงให้การดำเนินงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนในบทบาทภารกิจ ของหน่วยงานไม่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

๕) งบประมาณมีจำกัด ทำให้การส่งเสริมสนับสนุน ไม่มีการติดตามงาน จึงขาดความต่อเนื่อง หรือส่งเสริมสนับสนุนไม่ตรงตามความต้องการของกลุ่ม

๖) การบันทึกข้อมูลวิสาหกิจชุมชน ระบบสารสนเทศประมวลผลคลาดเคลื่อนจากความจริง

๗) การประเมินศักยภาพฯ เจ้าหน้าที่ยังขาดทักษะและงบประมาณในการออกประเมินศักยภาพร่วมกับหน่วยงานภาคี

จากปัญหาและอุปสรรคที่ผู้วิจัยค้นพบในเบื้องต้นนั้น ผู้วิจัยมีวิธีการหรือแนวทางในการอนุรักษ์และการพัฒนาหัตถกรรมผ้าไหมของชุมชนให้มีการรักษา พื้นฟูไว้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๔.๓.๑ แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม

ชุมชนบ้านปะอาวควรเรียนรู้การทอผ้าไหม เพื่อทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัว ทั้งเป็นเครื่องนุ่งห่มชายหญิง และเป็นองค์ประกอบตามประเพณีท้องถิ่น อาทิ การแต่งงาน งานบวช งานกฐิน หรือแม่แต่งงานศพ ในอดีตผ้าไหมจึงมีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน^{๓๐๘} นอกจากนี้การทอผ้าไหม ยังเป็นไปเพื่อต้องการได้รับการยอมรับของสังคม อันแสดงถึงความเป็นหญิงที่มีความพร้อม ความสามารถในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน^{๓๐๙} อันจะนำไปสู่แบบอย่างที่ดีของลูกหลาน ในตระกูลต่อไป แสดงถึงการเป็นหญิงที่สมบูรณ์นั่นเอง และมูลเหตุจูงใจให้มีการเรียนรู้การทอผ้าไหม คือ การทอผ้าเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่สืบทอดมาเป็นเวลายาวนานที่ไม่อาจปฏิเสธได้ ตามแนวทางการเรียนรู้ ดังนี้

๑. วิธีการเรียนรู้

ชุมชนบ้านปะอาวเรียนรู้การทอผ้าไหมด้วยวิธีการลงมือทำจริง ตามกระบวนการทางครอบครัวและสังคม การที่เห็นพ่อแม่ทอผ้า ได้ช่วยหยิบจับในขั้นตอนต่าง ๆ ด้วยจากสิ่งง่าย ๆ ไปหาสิ่งยาก แบบค่อยเป็นค่อยไป ตามความสามารถหรือวุฒิภาวะของบุตรหลาน^{๓๑๐} และการได้สัมผัสอยู่

^{๓๐๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๐๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

เป็นประจำด้วยกิจวัตรประจำวันของครอบครัว ไม่มีหลักสูตรการเรียนการสอนที่แน่นอนแต่เป็นวิถีชีวิตที่ซึมซับจากพ่อแม่ทำไปด้วยกัน เจอปัญหาที่ซักถามแก้ไขไปพร้อม ๆ กัน^{๓๑๑} นอกจากนี้ยังมีวิธีเรียนรู้ การลอกเลียนแบบ ได้เห็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต การประพฤติปฏิบัติของพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย^{๓๑๒} หรือการหยิบยืมตัวอย่างผ้ามาลอกเลียนแบบ การบอกเล่า แม่จะคอยบอกคอยสอน ลูกสาวว่าอะไรควรทำไม่ควรทำเกี่ยวกับการทอผ้าไหม เช่น การบอกให้ไปเตรียมการฟอกไหมด้วยการเผาเปลือกนุ่น ผักขมหนามแห้ง และใบกล้วยแห้ง เพื่อเอาขี้เถ่าไปกรองเอาน้ำต้มฟอกไหม หรือการสาวไหมโดยการใส่ไฟอ่อนและร้อนขนาดไหนจึงจะทำให้เส้นไหมสวย^{๓๑๓} ถ้าวอร์มมากจะทำให้ไหมดิ่งไม่ขึ้นเพราะผักไหมเปียกมาก ทำให้ดิ่งไม่ขึ้น ต้องแก้ไขด้วยการเติมน้ำเย็นและลดไฟให้อ่อนลง หรือเลี้ยงไหมในช่วงเวลาใดจึงจะเหมาะสม เป็นต้น^{๓๑๔}

องค์ความรู้เหล่านี้ได้ผ่านการเลือกสรร กลั่นกรอง และสั่งสมจากประสบการณ์ของคนรุ่นก่อน รวมถึงเรื่องของความเชื่อต่าง ๆ เช่น วันพระไม่ให้ย้อมไหม ไม่ตัดหูวันอังคาร หรือจะเริ่มทำอะไรเกี่ยวกับไหมให้ทำก่อนเพล และมีงานศพในหมู่บ้านก็จะหยุดงานทอผ้าไหม ความเชื่อไม่มีเหตุผล แต่ก็ เป็นกฎเกณฑ์ควบคุมสังคมที่เป็นจารีต เป็นข้อควรปฏิบัติของชาวบ้าน^{๓๑๕} ไม่ให้ทำงานหากมีงานศพในหมู่บ้าน อาจจะเป็นกลไกให้ช่วยเหลือกัน เวลาที่มีความโศกเศร้าก็เป็นได้ เป็นสิ่งดีที่ลูกหลานควรยึดถือ ความเชื่อบางอย่างก็แปรเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงทางกาลเวลาและสังคม การลองผิดลองถูก ส่วนมากเป็นการเรียนรู้เรื่องของการใช้สีธรรมชาติ ด้วยการทดลองใช้ไม้ที่มีในท้องถิ่นนำมาย้อมไหม เพื่อค้นหาสีของไม้ชนิดต่าง ๆ เช่น ใบหู กวาง ใบเพกา เปลือกทม เปลือกสมอ เปลือกคร้อ เปลือกต้นอด เป็นต้น^{๓๑๖}

๒. ผู้สอน

การเรียนรู้การทอผ้าไหมเกิดจากกระบวนการทางครอบครัวด้วยวิถีทางธรรมชาติ พ่อแม่ ย่ายาย เป็นผู้มีบทบาทโดยตรงในการเป็นผู้สอนบุตรหลานให้ทอผ้าไหม พ่อแม่ทอผ้าลูกก็จะได้สัมผัสกับการทอผ้า ซึมซับความรู้ทั้งโดยตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจ^{๓๑๗} เป็นการถ่ายทอดผ่านระบบเครือญาติ การทอผ้าส่วนใหญ่จะเป็นคนในครอบครัวที่คอยช่วยเหลือกัน เมื่อมีความรู้ในครอบครัวระดับหนึ่งแล้ว

^{๓๑๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๔, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๕, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๓, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

ก็จะแสวงหาความรู้จากครอบครัวด้วยการซักถามจากผู้มีประสบการณ์ในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นการเพิ่มเติมทักษะใหม่ ๆ ให้มากขึ้น^{๓๑๘}

๓. เนื้อหาที่เรียนรู้

ชุมชนบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว เริ่มการเรียนรู้การทอผ้าไหมจากการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การสาวไหม เพราะเบื้องต้นต้องใช้เส้นไหมที่เลี้ยงเองเป็นวัตถุดิบควบคู่ไปกับการทอผ้าไหม^{๓๑๙} ซึ่งผ้าที่ทอส่วนใหญ่จะเป็นผ้าที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน โดยผ้าแต่ละประเภทจะมีหน้าที่ต่างกัน เช่น หมอนขิด ผ้าห่ม ผ้าขาวม้าเป็นผ้าถักสำหรับชาย ผ้าเหยียบ (ผ้าลายลูกแก้ว) เป็นผ้าถักสำหรับหญิง ผ้าควบ (ผ้าหางกระรอก) เป็นผ้าสำหรับนุ่งบวชนาค และใช้ในงานศพ ผ้าโสร่งเป็นผ้านุ่งผู้ชาย ผ้าซิ่นมัดหมี่เป็นผ้านุ่งผู้หญิง เป็นต้น^{๓๒๐} นอกจากนี้ ยังต้องเรียนรู้เรื่องสีธรรมชาติ ซึ่งในอดีตมีการใช้สีจากพืชไม่มาก เช่น ขนุนให้สีเหลือง มะเกลือให้สีดำ เขให้สีส้ม และครั่งให้สีแดง ส่วนสีเคมียังมีพัฒนาการไม่มาก จำนวนสีจึงมีน้อย ส่วนใหญ่เป็นแม่สีนำไปผสมสีเอง ประกอบกับการทอผ้าไหม ในอดีตนั้นไม่นิยมสีฉูดฉาดและผ้าแต่ละผืนใช้สีไม่มากเพราะจะทำไว้เพื่อใช้เอง^{๓๒๑}

๔.๓.๒ แนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหม

แนวคิดในการพัฒนาสร้างสรรค์ผลงาน การทอผ้าไหมต้องพัฒนาตามสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เปลี่ยนจากการทอเพื่อใช้เองอย่างเดียวเป็นการทอเพื่อการขาย คุณภาพและมาตรฐานจึงจำเป็นที่ต้องพัฒนา เช่น สีไม่ตก หาลายที่เป็นเอกลักษณ์ พัฒนารูปแบบและลวดลายให้หลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยวิธีการพัฒนา^{๓๒๒} ได้แก่ การฝึกอบรมผ่านกระบวนการกลุ่มด้วยวิทยากรเพิ่มเติม^{๓๒๓} เทคนิคการฟอก การย้อม ประยุกต์เข้ากับวิวัฒนาการวัสดุและอุตสาหกรรมไปพร้อม ๆ กัน^{๓๒๔} นอกจากนี้ การรวมกลุ่มยังสะดวกแก่การส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ของภาครัฐ^{๓๒๕} การศึกษาดูงานนอกสถานที่ การได้เรียนรู้กับเครือข่ายอื่นทำให้สามารถนำมาประยุกต์ในผลงานของชาวบ้านได้ การประกวดผ้าไหม ทำให้ชาวบ้านมีความพยายามที่จะพัฒนาฝีมือและคิดค้นลวดลายอยู่ตลอดเวลา และวิธีการสุดท้ายของการพัฒนาการทอผ้าไหมของผู้ทรงภูมิปัญญา ก็คือ การได้สอนคนอื่นโดยเฉพาะ

^{๓๑๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๑๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๒, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๔, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

ชาวบ้านในท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมต่างกัน^{๓๒๖} จะทำให้เกิดการประยุคต์ทั้งรูปแบบและลวดลายได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ ผลของการพัฒนา จะทำให้ผ้าไหมของชาวบ้านได้รับการยอมรับ จำหน่ายได้มากขึ้นเรื่อย ๆ ได้รับรางวัลเกี่ยวกับผ้าไหมจำนวนมากทั้งในระดับภูมิภาคและระดับชาติ^{๓๒๗}

๔.๓.๓ แนวทางการสืบทอดการทอผ้าไหม

๑. มูลเหตุจูงใจให้สืบทอดการทอผ้าไหม

ชาวบ้านปะอ่าวมีมูลเหตุจูงใจให้สืบทอดการทอผ้าไหม เพราะการทอผ้าทำให้เกิดรายได้ และเป็นอาชีพที่เหมาะสมกับชาวบ้าน ผู้ชายให้การยอมรับว่าเป็นอาชีพ มีใช้งานในหน้าที่ของผู้หญิงอย่างเดียว^{๓๒๘} ในขณะที่ยังมีความจำเป็นที่ต้องใช้ผ้าไหมของชาวบ้านยังนิยมอยู่ แม้ว่าจะมีเสื้อผ้าที่หลากหลายตามสมัยนิยม แต่ชาวบ้านยังสวมใส่ผ้าชิ้นมัดหมี่ที่ทอเอง และงานประเพณี เช่น งานแต่งงาน ยังใช้ผ้าไหมเป็นเครื่องสมา งานบวชยังให้นำค่นุงผ้าควบ (ผ้าไหมหางกระรอก) ที่แม่ทอหรือจัดหามาให้ห่มเข้าโบสถ์ บุญกฐินก็ยังมีการใช้ไหมใส่ห่อกฐิน แม้ว่าจะยังคงมีการเลี้ยงไหมน้อยลงมากแต่ก็ยังยึดถือตามประเพณีนิยม หากไม่มีไหมก็ซื้อไหม หรือใช้ผ้าที่ทอเสร็จแล้วใส่แทนสำหรับผู้ที่ไม่ได้เลี้ยงไหม^{๓๒๙}

๒. วิธีการสืบทอด

การสืบทอดการทอผ้าไหมของชาวบ้าน มีบางวิธีที่คล้ายกับการเรียนรู้และบางวิธีที่แตกต่างกันออกไป อนึ่ง การลงมือทำจริง เป็นวิธีการเดียวกับการเรียนรู้ โดยเฉพาะลูกหลานได้ทำไปด้วยกันตามระดับความสามารถของแต่ละคน^{๓๓๐} การทอผ้าไหมเป็นอาชีพที่ไม่สามารถทำคนเดียวได้ ในบางขั้นตอนต้องอาศัยคนช่วยหยิบช่วยจับ ฉะนั้น ลูกหลานหรือสมาชิกในครอบครัวจึงเป็นบุคคลด่านแรกที่ถูกเรียกให้อยู่เป็นประจำ การได้สัมผัสอย่างต่อเนื่องทั้งที่ตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจเกิดการสะสมก็จะทำให้ทอผ้าได้และซักถามไปด้วยเมื่อมีปัญหา^{๓๓๑}

๓. ผู้รับการสืบทอด

สมาชิกในครอบครัวจะเป็นผู้รับการสืบทอดโดยตรง ส่วนใหญ่จะเป็นบุตรหลาน เพราะการได้เห็นและสัมผัสอยู่เป็นประจำ ผ่านกระบวนการทางครอบครัว ชาวบ้าน สมาชิกกลุ่ม

^{๓๒๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๒, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๓, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๒๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๕, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๖, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

ทอผ้าไหม ตลอดจนนิสิต นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไปที่ต้องการเรียนรู้การทอผ้าไหม ก็สามารถสืบทอดให้ได้^{๓๓๒}

๔. เนื้อหาที่สืบทอด

ในส่วนของการสืบทอด เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของวิธีการ หรือขั้นตอนการทอผ้าไหม ตั้งแต่การเลือกไหม การฟอก ย้อม การมัดหมี่ และขั้นตอนการทอผ้าไหม^{๓๓๓} ส่วนประเภทผ้าที่ทอ เน้นการทอผ้าเศรษฐกิจ ได้แก่ ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าซิ่น ผ้าเกล็ดเต่า ผ้าสไบคลุมไหล่ ผ้าพื้นเรียบ สีธรรมชาติ เป็นต้น^{๓๓๔} ส่วนการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมมีค่อนข้างน้อยที่ยังทำอยู่ จากจำนวนผู้ทรง ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไหม มีผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเองจำนวนน้อย จะซื้อไหมจากนอกพื้นที่เป็นส่วน ใหญ่ ผิดจากอดีตที่เรียนรู้มาจากพ่อแม่ที่มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมควบคู่กับการทอตลอดมา^{๓๓๕}

๕. การปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชน

แม้การอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าไหมด้านการสืบทอด จะเจอกับอุปสรรคทางการ เปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ความนิยม และความต้องการของตลาดผู้บริโภค อีกทั้งยังขาดจิตสำนึกใน เยาวชนรุ่นใหม่ ที่มีจะไม่สนใจ และละเลยคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพียงเพื่อต้องการงานที่ สร้างรายได้ให้มากกว่าและรวดเร็วกว่า^{๓๓๖} อย่างไรก็ตาม ยังมีกลุ่มคนบางกลุ่มที่ยังเห็นถึงคุณค่าและ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ ประกอบด้วยปราชญ์ชาวบ้าน ลูกหลานใน ชุมชน และหน่วยงานใหญ่ในระดับพื้นที่^{๓๓๗} เน้นการรณรงค์ให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่า เกิดความภูมิใจ เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่าง ๆ การปลูกจิตสำนึก ส่งเสริมสนับสนุนการ จัดกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น บุญเดือน ๖ สร้างจิตสำนึกของความเป็นคนใน ท้องถิ่นที่จะต้องร่วมกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น^{๓๓๘} เมื่อภูมิปัญญาผ้าไหม ก่อให้เกิดรายได้ ทำให้มีอาชีพ ทำให้ทุกคนรักถิ่นฐานไม่ย้ายที่อยู่ เพราะเห็นคุณค่า เกิดความภูมิใจ เกิดจิตสำนึก อันเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมอีกแนวทางหนึ่งของชุมชนบ้าน ปะอาว และถือได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมของชุมชนบ้านปะอาวเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของ ชาติ^{๓๓๙}

^{๓๓๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๗, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๘, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๙, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๐, ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๖} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๗} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๑, ๕ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๑๑, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

^{๓๓๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล ๐๔, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.

การพัฒนาหัตถกรรมผ้าไหมของชุมชนบ้านปะอ่าว ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์
มีจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค ดังนี้

๑. จุดแข็ง (strength)

- ๑.๑ เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์และภูมิปัญญาเฉพาะตัว
- ๑.๒ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์อื่น
- ๑.๓ เป็นแหล่งแรงงานฝีมือด้านการทอผ้าในพื้นที่
- ๑.๔ มีการรวมกลุ่มเพื่อรับซื้อ และจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าทอภายในชุมชนและกลุ่มคน
ใกล้เคียง
- ๑.๕ ได้รับการรับรองขึ้นทะเบียนบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์และมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน

๒. จุดอ่อน (weakness)

- ๒.๑ ขาดการทำตลาดเชิงรุก
- ๒.๒ ขาดความหลากหลายของผลิตภัณฑ์และผลิตภัณฑ์แปรรูป
- ๒.๓ ขาดการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์
- ๒.๔ ขาดความร่วมมือและเกณฑ์ราคากลางเพื่อการจำหน่าย
- ๒.๕ การเพิ่มขึ้นของต้นทุนการผลิต
- ๒.๖ ขาดความเข้มแข็งของการรวมกลุ่ม

๓. โอกาส (opportunity)

- ๓.๑ นโยบายสนับสนุนของภาครัฐทั้งด้านการจัดการทางธุรกิจและแผนยุทธศาสตร์
ระดับจังหวัด
- ๓.๒ คุณภาพ รูปแบบ และลวดลายของผ้าไหมเป็นที่ยอมรับของลูกค้าในและ
ต่างประเทศ
- ๓.๓ เป็นหนึ่งในแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดภาคอีสาน
- ๓.๔ อยู่บนเส้นทางเดินทางไปยังจังหวัดภาคอีสานตอนใต้

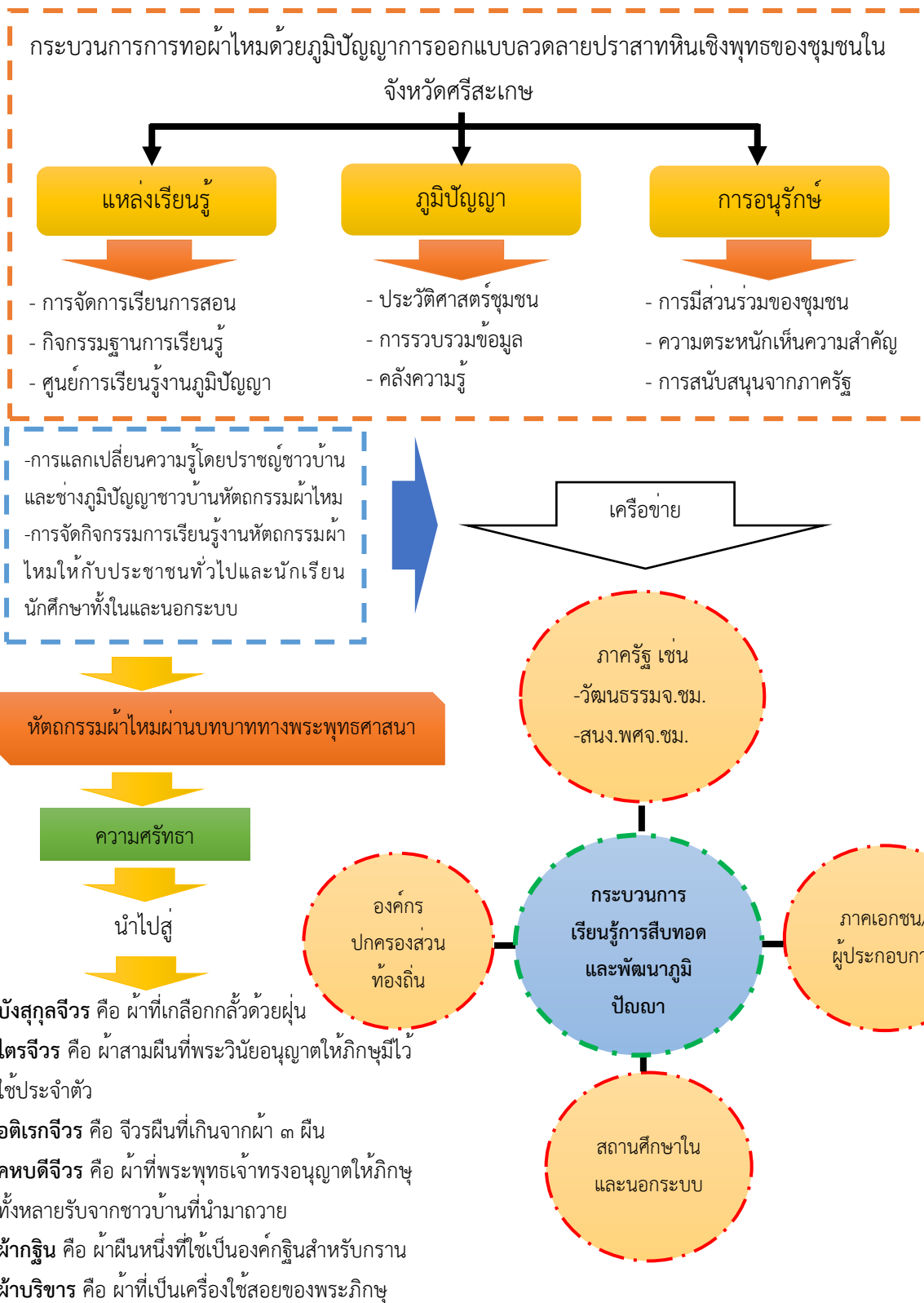
๔. อุปสรรค (threat)

- ๔.๑ ขาดความต่อเนื่องของการสนับสนุนตามนโยบายภาครัฐ
- ๔.๒ ความไม่มั่นคงของการเมืองและเศรษฐกิจ
- ๔.๓ ความหลากหลายของสินค้าทดแทน
- ๔.๔ กำลังซื้อที่ลดลงของผู้บริโภค
- ๔.๕ ความไม่สะดวกของเส้นทางคมนาคม

๔.๖ ขาดการพัฒนาและการเชื่อมโยงเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดอย่างจริงจัง

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาหัตถกรรมผ้าไหมเชิงพุทธของชุมชนบ้านปะอ่าว ตำบลปะอ่าว อำเภอกุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ มีกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดการทอผ้าไหมของผู้ทรงภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไหม ซึ่งเป็นไปด้วยวิธีการธรรมชาติเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันของคนในครอบครัว ระบบเครือญาติที่มีการทอผ้าไหม ด้วยมูลเหตุจูงใจให้เรียนรู้และสืบทอดทั้งความจำเป็นในการใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม เป็นวิถีชีวิตเดิมของบรรพบุรุษที่มีการสืบทอดกันมาหลายชั่วคน ตลอดจนสังคมและประเพณีท้องถิ่นผ่านกระบวนการของครอบครัวและชุมชน ส่วนใหญ่จะสืบทอดจากเครือญาติคนในครอบครัวกันก่อน โดยเฉพาะลูกหลานที่ใกล้ชิดกัน ถ้ายังเด็กจะไม่ได้สอนเป็นเรื่องเป็นราว ส่วนใหญ่จะใช้ให้หัดจับเพื่อสร้างความคุ้นเคย เด็กก็ได้เห็นและซึมซับไปโดยปริยาย แต่ถ้าลูกหลานคนไหนที่สนใจมากและยึดเป็นอาชีพและเห็นคุณค่าอยากจะทำสืบทอด ผู้เป็นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ก็จะถ่ายทอดให้หมดทุกขั้นตอน และถ้าเป็นบุคคลภายนอกที่สนใจ ที่มาเรียนรู้มาฝึกอบรมศึกษาทางศูนย์เรียนรู้ ยินดีมากที่มีคนสนใจ และพร้อมที่จะถ่ายทอดความรู้ให้เสมอ ถือว่าได้เป็นการสร้างครุภูมิปัญญารุ่นใหม่ไว้สืบสาน สืบทอดไปสู่คนรุ่นต่อไป

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

แผนภาพที่ ๔.๓ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากแผนภาพที่ ๔.๓ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย จากแผนภูมิข้างต้นแสดงให้เห็นว่า กระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของชุมชนใน จังหวัดศรีสะเกษ นั้นมีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม โดยมีการให้ความรู้กับผู้คนในชุมชน ได้แก่ ลูกหลาน หรือผู้ที่มีความสนใจ ตลอดจนการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน เพื่อพัฒนาการทอผ้าไหมให้ เป็นที่ต้องการของคนในชุมชนและตลาด ทำให้สามารถผลิตผ้าไหมเชิงพานิชย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยได้รับการสนับสนุนจากทางภาครัฐและภาคเอกชน ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของชุมชนนั้น เกิดจากการเรียนรู้ของบรรพบุรุษและมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

กระบวนการการทอผ้าไหมด้วยภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายปราสาทหินเชิงพุทธของ ชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นการสร้างเครือข่ายอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน เป็นการส่งเสริม การอนุรักษ์ พื้นฟูวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวในท้องถิ่นต่าง ๆ ของรัฐ โดยสนับสนุนให้นวัตกรรม ท้องถิ่นอันหลากหลายเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว ประกอบกับการเข้ามาของการท่องเที่ยวใน ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ของประเทศ จึงทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งในสังคมไทยเกิดการตื่นตัวลุกขึ้นมา พื้นฟู ประดิษฐ์ และสร้างสรรค์วัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมาใหม่ แสดงถึงความรู้สึกของ กลุ่มหรือความเจริญงอกงามที่แสดงออกมาในรูปแบบของภาษา คติ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะที่มีการสืบทอดปฏิบัติ และมีการยอมรับในระดับบุคคลและสังคม จึงมีแนวทางการ ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นเชิงพุทธของชุมชนร่วมกับภาครัฐและภาคเอกชน ดังนี้

๑. ภาครัฐ

ในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง ชุมชนมีการเรียนรู้เท่าทันการ เปลี่ยนแปลง เป็นชุมชนที่น่าอยู่ มีความสุข และมีการเชื่อมต่อระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายขยายผล เพื่อการพัฒนาเครือข่ายอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่ละภาคีการพัฒนา มีบทบาท ดังนี้

(๑) การบริหารสังคมโดยการเชื่อมโยงแผนทุกระดับ ตั้งแต่แผนพัฒนาระดับชาติ แผนบริหารราชการแผ่นดิน แผนปฏิบัติราชการ ยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัด แผนท้องถิ่นและแผนชุมชน อย่างเป็นขั้นเป็นตอน รวมทั้งบูรณาการกิจกรรมภายใต้วาระแห่งชาติด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านยาเสพติด การแก้ปัญหาคาชาความยากจน ด้านเมืองไทยแข็งแรง การแก้ปัญหาใช้หัวदनก ฯลฯ โดยใช้ชุมชนเป็น กลไกหลักในการดำเนินงาน

(๒) การประสานและอำนวยความสะดวกให้ภาคีต่าง ๆ ทั้งระดับชาติ จังหวัด ศตจ. ศตส. อปท. องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มปราชญ์/แกนนำชุมชน มีบทบาทร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนงบประมาณและวิชาการ

(๓) ปรับวิธีคิดของเจ้าหน้าที่ภาครัฐให้มีมุมมองในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน แบบองค์รวม เป็นผู้หนุนเสริมศักยภาพชุมชน อำนวยความสะดวกให้ประชาชนสามารถดำเนินการได้

ด้วยตัวเอง ตลอดทั้งทำความเข้าใจกับแนวทางปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และเพิ่มบทบาทในการดำเนินการและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

(๔) นำแผนชุมชนมาประกอบการจัดสรรงบประมาณการพัฒนาท้องถิ่นและผลักดันการดำเนินงานภายใต้แผนชุมชนให้บังเกิดผลเป็นรูปธรรม โดยการระดมทรัพยากรภายในพื้นที่รับผิดชอบ ทั้งจากภาครัฐ เอกชน พัฒนาเอกชน และชุมชน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและความเป็นเจ้าของที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน

(๕) จัดบริการทางเศรษฐกิจและสังคมขั้นพื้นฐานให้ชุมชนอย่างทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ คนในชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งทุน การศึกษา สาธารณสุข และการคุ้มครองทางสังคมได้อย่างเท่าเทียมกัน

(๖) ประสานความร่วมมือระหว่างภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ในทุกระดับตั้งแต่ชุมชน จังหวัด กลุ่มจังหวัด ภูมิภาค และประเทศ ในการดำเนินโครงการและกิจกรรมการพัฒนาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอย่างกว้างขวางในหลายมิติ พร้อมทั้งสนับสนุนให้มีมาตรการทางสังคมเพื่อเฝ้าระวังและตรวจสอบบริการต่าง ๆ ให้มีความโปร่งใส เป็นธรรม โดยมีมาตรการคุ้มครองผู้ทำประโยชน์เพื่อชุมชน/สังคม

(๗) พัฒนาระบบข้อมูลท้องถิ่น ให้เป็นระบบและปรับให้ทันสมัยอยู่เสมอ ทั้งข้อมูลครัวเรือน ข้อมูลศักยภาพท้องถิ่นในประเด็นต่าง ๆ อาทิ การรวมกลุ่มและการจัดกิจกรรมของชุมชน ทูตทางเศรษฐกิจ ทูตทางทรัพยากรธรรมชาติ ทูตภูมิปัญญาท้องถิ่น และปราชญ์หรือผู้นำตามธรรมชาติในชุมชน และเปิดเวทีให้ภาคประชาสังคมมีบทบาทในการร่วมพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเป็นแกนในการจัดการองค์ความรู้

(๘) พัฒนาระบบการติดตามประเมินผลของชุมชน และจัดทำตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่าง ๆ เช่น ตัวชี้วัดความสุขของชุมชน ทั้งความสุขภายในจิตใจ เช่น การเข้าถึงหลักศาสนา ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น เป็นต้น และความสุขภายนอก เช่น การมีครอบครัวอบอุ่น การมีปัจจัยสี่พอเพียง การมีหลักประกันในชีวิต เป็นต้น

๒. ภาคเอกชน

(๑) สนับสนุนการวิจัยและพัฒนา เพื่อสร้างองค์ความรู้ และยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำวิจัยร่วมกับชุมชน เป็นหุ้นส่วนของชุมชนในการต่อยอดภูมิปัญญา ประสานและสร้างความสมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจและชุมชน

(๒) สนับสนุนทรัพยากร วิทยากร สร้างอาชีพในชุมชน และร่วมรับผิดชอบต่อชุมชนรอบสถานประกอบการ ให้มีกิจกรรมอาสาสมัครเพื่อสังคม รวมทั้งมีการผลิตสินค้าที่ไม่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภค ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีงามของชุมชน

(๓) สนับสนุนวิสาหกิจชุมชน การบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชน การสร้างผู้ประกอบการใหม่ ร่วมสร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนจากความหลากหลายทรัพยากรและศักยภาพของชุมชน สนับสนุนทั้งใน รูปเงินลงทุน โอกาสทางการตลาด องค์ความรู้ โดยมีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

๓. ชุมชน (ประชาชน/ประชาคม)

(๑) รวมกลุ่ม ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกันพัฒนาฐานข้อมูลชุมชน กำหนดแนวทางและ กิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยการคำนึงถึงศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยนำข้อมูลชุมชน มาวิเคราะห์หาปัญหา และสาเหตุ ค้นหาทางออก นำไปทดลองปฏิบัติจริงบนฐานองค์ความรู้และศักยภาพของชุมชน ศึกษา ความสำเร็จเปลี่ยนแปลงเรียนรู้จากเครือข่าย และจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม

(๒) ริเริ่มและเป็นแกนนำจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมที่เชื่อมโยง บทบาทระหว่างบ้าน สถาบันศาสนา โรงเรียน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสร้างเครือข่ายการดูแล คุ้มครอง การจัดสวัสดิการสังคมภายในชุมชน รวมถึงการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทุกประเภท และดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(๓) จัดให้มีมาตรการทางสังคมในชุมชน ติดตาม ตรวจสอบบริการด้านต่าง ๆ สร้าง ธรรมภิบาลในชุมชน และให้มีมาตรการคุ้มครองผู้ที่ทำประโยชน์เพื่อชุมชน/สังคม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. มรดกสิ่งทอในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๓๗.

กระทรวงวัฒนธรรม. ฐานระบบคิดการตั้งกระทรวงวัฒนธรรมและการดำเนินงานวัฒนธรรม
ยุคปฏิรูประบอบราชการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
๒๕๓๕.

กุลวดี เจริญวงศ์ และคณะ. การติดตามและประเมินผลโครงการศิลปหัตถกรรมไทย ๒๕๓๑-
๒๕๓๒. สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓.

โกวิท พวงงาม. การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๓.
งามพิศ สัตย์สงวน. การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน. มหาสารคาม: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๓๘.

จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
สร้างสรรค์, ๒๕๔๑.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. "ชุมชนไทยและวัฒนธรรมไทย." ใน ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและ
ชนชาติไท. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐ก.

- ชัยวัฒน์ ปัญญาพงษ์. **การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.
- จิตยา สุวรรณชฎ. **สังคมวิทยาในวิทยาศาสตร์สังคม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักวิจัยสถาบัน บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๗.
- ดวงเดือน บุณยวงษ์. **ตัวตนผู้หญิงลาวในงานวรรณกรรม**. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.
- ณรัตน์ สัตว์รานนท์. **ผลิตภัณฑ์พรม**. กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายวิจัยสินค้าอุตสาหกรรมกรม เศรษฐกิจ พาณิชย์, ๒๕๒๔.
- ทรงพันธ์ วรรณมาศ. **ผ้าไทยลายอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.
- ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล และแพทรีเซีย ซีสแมน. **นิทรรศการผ้าเอเชีย : มรดกร่วมทาง วัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๓๑.
- ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล และ แพทรีเซีย ซีสแมน. **ผ้าล้านนา ยวน ลื้อ ลาว**. เชียงใหม่: โครงการศูนย์ ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๐.
- ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล. **มรดกวัฒนธรรมผ้าทอไทลื้อ**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.
- นวลแข ปาลิวนิช. **ความรู้เรื่องผ้าและเส้นใย (ฉบับปรับปรุงใหม่)**. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒.
- นิติ กสิโกศล. **การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยในภาคอีสาน : รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๕)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.
- นิยพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. **มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.
- บุญยงค์ เกศเทศ. “ดอนปู่ตา ป่าวัฒนธรรมอีสาน”. ใน **ปกิณกะไทยคดีนิพนธ์**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.
- ประไพ ทองเชิญ. **นี่คือผ้าทอพื้นบ้าน โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการการกำหนดมาตรฐานผ้าทอ พื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือจุฬาฯ, ๒๕๔๘.
- ประสมหญิง ชูประยูร. **สถานการณ์ผ้าไหมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กระทรวงเกษตรและ สหกรณ์, ๒๕๔๕.
- พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). “วัฒนธรรมกับการพัฒนา”. ใน **บทบาทของภาคเอกชน : ธนาคาร พาณิชย์ในการบริหารงานทางด้านวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **จุดจะทำอะไร ที่ไหน เพื่ออะไร?** กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๘.

พระพุทฺธโชสเถระ รจนา แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร).

คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

พระยาอนุนามานราชชน. **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๕.

พระยาอนุนามานราชชน. **เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ม.ป.ป..

ไพรัช รุ่งรุจีเมฆ. **ภูษาวิจิตร**. โครงการพัฒนาหัตถกรรมผ้าไทยในชนบท: สถาบันเทคโนโลยี ราชมนคล, ม.ป.ป..

มหาวิทยาลัยศิลปากร. **ผ้าทอพื้นเมืองในภาคอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **เอกสารการสอนชุดประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา**. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓.

ยศ สันตสมบัติ และวิฑูร ปัญญากุล. **ความหลากหลายทางชีวภาพมิติทางสังคม และนิเวศ**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๗.

ยศ สันตสมบัติ. **การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : ความหลากหลายและการจัดการทรัพยากร**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นพบุรี, ๒๕๕๔.

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: คณะอนุกรรมการการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ, ๒๕๕๒.

ยุพา อุดมศักดิ์. **เรื่องภาวะสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๒.

วรรณนา นาวิกรม. “วัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น”. ใน **ไทยศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการวิชาไทยศึกษา ศูนย์วิชาบูรณาการหมวดวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัย- เกษตรศาสตร์, ๒๕๕๑.

วาสนา บุญสม. **ศิลปะและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ประกายแสง, ๒๕๔๑.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **ผ้าไทย : พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเงินทุน อุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐.

ศรีจักร วัลลิโกดม, รศ. ดร.. **ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

ศักดิ์ชาย สิกขา. ผศ. ดร.. **ลายผ้าเอกลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ**. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์อุบลกิจ ออฟเซ็ท, ๒๕๕๔.

สนธยา พลศรี. **หลักสังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวีริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ไทยวัฒนา, ๒๕๔๕.

สมชาย ลำดวน. **ถอดรหัสวัฒนธรรม**. กทม. สิ้นธุ์: ประสานการพิมพ์, ๒๕๕๒.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสสมหาเถระ). **พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร:
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุข เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สาโรช บัวศรี. **วัฒนธรรมประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. **ประเพณีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑.

สุเชาว์ พลอยชุม. “ศาสนาในวัฒนธรรมไทย”. ใน **ไทยศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการวิชา
ไทยศึกษา ศูนย์วิชาบูรณาการ หมวดวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๑.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ประเพณี**. กรุงเทพมหานคร:
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. **ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึง
ปัจจุบัน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ขอนแก่น: สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
๒๕๔๑.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. **โลกทัศน์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๓๗.

อมรา พงศาพิชญ์. **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา**.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

(๒) วิทยานิพนธ์:

ทัศนีย์ วงศ์สอน. “ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดและพฤติกรรมของผู้บริโภคที่ส่งผลต่อการซื้อซ้ำ
ผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายทอมือของกลุ่มผ้าฝ้าย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่”. การค้นคว้า
อิสระหลักสูตรบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารธุรกิจ. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๖๒.

ธนาภรณ์ สมานทอง. “การจัดการโซ่อุปทานผ้าไหมทอมือในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อยกระดับให้เป็นสินค้า
OTOP PREMIUM”. การค้นคว้าอิสระวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ
โลจิสติกส์และโซ่อุปทาน. วิทยาลัยโลจิสติกส์และซัพพลายเชน: มหาวิทยาลัยศรีปทุม,
๒๕๖๑.

พระครูประภัทรสุตธรรม (วีรศักดิ์ ปภสฺสโร). “การอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหม บ้านคุดนาหนองไผ่ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสสนวิภาณี (หาญพงษ์). “การวิเคราะห์ความงามผ้าไหมนครชัยบุรีนทร์ตามทฤษฎีวัตถุวิสัย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสสนวิภาณี (หาญพงษ์). “การวิเคราะห์ความงามผ้าไหมนครชัยบุรีนทร์ตามทฤษฎีวัตถุวิสัย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

ยุภาพร เจริญวัฒน์มณีชัย. “แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ : กรณีศึกษาผ้าไหมมัดหมี่ตำบลบ้านเขว้า อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ”. **สารนิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนชุมชน**. คณะสังคมสงเคราะห์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๐.

(๓) งานวิจัย:

กัญญา จันทนะชาติ และคณะ. “การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ : กรณีศึกษา บ้านเชียงยืน ตำบลเชียงยืน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี”. **งานวิจัยรายวิชาวิทยาระเบียบวิธีวิจัยทางการบัญชี**. หลักสูตรบัญชีบัณฑิต: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, ๒๕๖๓.

ทวีศักดิ์ สาสงเคราะห์. “การออกแบบลวดลายผ้าทอแบบร่วมสมัยเพื่อการประยุกต์ใช้กับผลิตภัณฑ์เคหะสิ่งทอชุมชนทอผ้าวัดไผ่หู่ช้าง อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม. **รายงานวิจัย**. คณะอุตสาหกรรมสิ่งทอและออกแบบแฟชั่น: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร, ๒๕๕๖.

พระอุดมปิฎก และคณะ. “การศึกษาอัตลักษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดอุดรดิศย์”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

ปฎิมาศ เสริฐเลิศ. “เทคโนโลยีการตกแต่งสำเร็จเพื่อเพิ่มมูลค่าผ้าไหมแพรวามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น จังหวัดกาฬสินธุ์”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยและพัฒนา: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๖๒.

ปวีณา ผาแสง, ณ์ภูธรุกร เงินวงค์นัย และราชาวดี สุขภิรมย์. “การศึกษาการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผ้าทอพื้นเมืองน่าน กรณีศึกษา : กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเฮี้ย ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว

จังหวัดน่าน”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิทยาลัยชุมชน: วิทยาลัยชุมชนน่าน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๖๐.

สุทัศน์ ประทุมแก้ว, ดร. และคณะ. “การพัฒนาผลิตภัณฑ์และส่งเสริมสัมมาชีพของหมู่บ้านรักษาศิล ๕ ในจังหวัดศรีสะเกษ”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

สุภางค์พิมพ์ คล้ายธานี และคณะ. “การบริหารจัดการผ้าทอมือพื้นเมืองเพื่ออัตลักษณ์ที่โดดเด่นในอาเซียน”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

สุภาพรรณ หาญเทพินทร์. “สู่ทางการพัฒนาการส่งออกผ้าไหมไทยและผลิตภัณฑ์”. **งานวิจัยสินค้าอุตสาหกรรม ๒**. ฝ่ายวิจัยสินค้าอุตสาหกรรม : กองวิจัยสินค้าและการตลาด, ๒๕๓๑.

อรนุช นาคชาติ และณัฐสุรางค์ ปุคคะนนันท์. “การพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ในการผลิตผ้าไหมย้อมสีด้วยเมล็ดมะขาม เพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงพาณิชย์: กรณีศึกษาผ้าขาวม้า บ้านทัพกระบือ ตำบลสำโรง อำเภอมือเมือง จังหวัดสุรินทร์”. **รายงานวิจัย**. คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๖๐.

(๔) วารสาร:

ฐิติพันธ์ จันทร์หอม. “การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอภูมิปัญญาของชาวไทยทรงดำในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย”. **วารสารสมาคมนักวิจัย**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (เมษายน ๒๕๕๙).

ดวงเด่น บุญปก, “อัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าไหมพื้นเมืองกลุ่มเขมรถิ่นไทย”. **วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๒).

ตฤณ กิตติการอำพล. “การศึกษาอัตลักษณ์ลวดลายผ้าทออ่างศิลา บ้านบึงกับวิถีชีวิตชุมชนอ่างศิลาจังหวัดชลบุรี”. **วารสารศิลป์ปริทัศน์**. คณะศิลปกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๖๒.

ธวัช หมดเต๊ะ. The New Knowledge Management การจัดการความรู้ยุคใหม่. **วารสารถักทอสายใยแห่งความรู้**. (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๔๗).

วิวัฒน์ชัย บุญยภักดิ์. สู่ทางการพัฒนาศิลปหัตถกรรม. **จุลสารการท่องเที่ยว**. (๒ เมษายน ๒๕๓๓).

อุทัย สมวัฒน์. “ประเพณี ๔ ผ้าไทยศรีสะเกษย้อนรอยวัฒนธรรมของบรรพชนอีสาน”. **บ้านเมือง**. (๔ มีนาคม ๒๕๔๐).

๒. ภาษาอังกฤษ

Nonaka. I. and Takeuchi. H. The Knowledge-creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation. New York: Oxford University, 1995.

๓. สัมภาษณ์

๑. สัมภาษณ์ นายทองคำ ธรรมดา. ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลปะอาว. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๕ เมษายน ๒๕๖๗.
๒. สัมภาษณ์ นายสวัสดิ์ ดวงแก้ว. นายกองค้การบริหารส่วนตำบลปะอาว. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๕ เมษายน ๒๕๖๗.
๓. สัมภาษณ์ นายไสว งามแสง. รองนายกองค้การบริหารส่วนตำบลปะอาว. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๕ เมษายน ๒๕๖๗.
๔. สัมภาษณ์ นางสาววย งามแสง. นักวิชาการ. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๕ เมษายน ๒๕๖๗.
๕. สัมภาษณ์ นายเจษฎากร สนิทวัฒน์กุล. นักวิชาการ. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๕ เมษายน ๒๕๖๗.
๖. สัมภาษณ์ นายบุญโรช ศีรละพันธ์. ปราชญ์ชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ, ๙ เมษายน ๒๕๖๗.
๗. สัมภาษณ์ นางสาวง ประจํา. ปราชญ์ชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๙ เมษายน ๒๕๖๗.
๘. สัมภาษณ์ นางน้อย กุลเดช. ปราชญ์ชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๙ เมษายน ๒๕๖๗.
๙. สัมภาษณ์ นางสุรนุช ตัญญาวัตต์. ปราชญ์ชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๙ เมษายน ๒๕๖๗.
๑๐. สัมภาษณ์ นางศิริวรรณ จันดํา. ปราชญ์ชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๙ เมษายน ๒๕๖๗.
๑๑. สัมภาษณ์ นางคำพอง โปธิทอง. ปราชญ์ชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.
๑๒. สัมภาษณ์ นางสุธิมา พงษ์ภา. ปราชญ์ชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ. ๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

๑๓. สัมภาษณ์ นายวานิตย์ ทองเต็ม. ประชาชนชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ.

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

๑๔. สัมภาษณ์ นางเพียร พวงจันทร์. ประชาชนชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ.

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.

๑๕. สัมภาษณ์ นางลำดวน แหมคำ. ประชาชนชาวบ้าน. อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ.

๑๘ เมษายน ๒๕๖๗.